

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště Orální historie – soudobé dějiny

„Hitler je v háji, Stalin je v háji a já jsem tu pořád.“

**Analýza životních příběhů manželek a potomků osob odsouzených v procesu
v čele s Rudolfem Slánským**

Diplomová práce

Bc. Kristýna Bekrová

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Hlaváček

Praha 2016

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 24. 6. 2016

.....

Podpis

Poděkování

Mé poděkování patří především Mgr. Jiřímu Hlaváčkovi za odborné vedení, trpělivost a ochotu, kterou mi v průběhu zpracování diplomové práce věnoval. Dále bych ráda poděkovala své rodině, partnerovi a blízkým přátelům za podporu, trpělivost a slova povzbuzení.

OBSAH

1. ÚVOD.....	5
2. METODOLOGIE	7
2.1. Výzkumné otázky a cíle.....	7
2.2. Charakteristika pramenů	7
2.3. Analytické a interpretační postupy.....	14
2.4. Paměť a rodinná paměť	15
2.5. Badatelská reflexivita a etické otázky výzkumu	17
3. POLITICKÝ PROCES S PROTISTÁTNÍM SPIKLENECKÝM CENTREM	21
4. ANALÝZA ŽIVOTNÍCH PŘÍBĚHŮ	29
4.1. Mláďí	29
4.2. Proces.....	47
4.3. Období po procesu a rehabilitace.....	72
5. ZÁVĚR.....	83
6. PRAMENY.....	87
7. LITERATURA	89

ABSTRAKT

Předkládaná diplomová práce se zabývá reflexí *politického procesu s protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským* v životech rodin odsouzených. Hlavním cílem práce je přiblížit zkušenosti a osobní postoje manželek a potomků odsouzených osob k politickým procesům a zachytit proměny, rozdíly i podobnosti v interpretacích těchto událostí napříč jednotlivými generacemi. Pracovní hypotéza vychází z předpokladu, že vlivem rozdílné historické zkušenosti dochází u jednotlivých generací k odlišnému vnímání událostí 50. let a k posunu v interpretaci politického procesu. První část práce je věnována teoretickým konceptům utváření rodinné paměti, specifikům použitých pramenů a metodologickým postupům. Další část práce přibližuje *proces s protistátním spikleneckým centrem* a následné snahy o jeho revizi a rehabilitaci odsouzených. Vlastní práce je rozdělena dle časových období, ve kterých je provedena analýza a interpretace vzpomínek samotných aktérů procesu a jejich blízkých příbuzných.

Klíčová slova:

Politické procesy, rodinná paměť, Rudolf Slánský, 50. léta, perzekuce, trauma.

ABSTRACT

The presented thesis deals with the reflection of the *political process with anti-state conspiracy center headed by Rudolf Slánsky* in the lives of the families of convicted. The main goal is to bring personal experiences and attitudes of wives and descendants of sentenced persons to the political processes, and capture the changes, differences and similarities in the interpretation of these events across the generations. The working hypothesis is based on the assumption that the different historical experiences in each generation influence a perception of events in the fifties and shift the interpretation of the political process. The first part is devoted to theoretical concepts of the formation of family memory, the specifics of sources and methodological procedures. Another part of the thesis is approaching process with anti-state conspiracy center and subsequent efforts to revise it and the rehabilitation of convicted. The thesis is divided according to the time periods in which an analysis and interpretation of memories of the process actors and their close relatives is done.

Key words:

political process, family memory, Rudolf Slánsky, the fifties, persecution, trauma.

1. ÚVOD

Tématem *Politického procesu s protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským* se zabývám již delší dobu. Bohatá historická zkušenost generace, která se narodila před vypuknutím 1. světové války, vyrůstající v období Masarykovy republiky, přeživší hrůzy nacistické okupace, která se účastnila poúnorové politiky KSČ a zažila tíživou atmosféru 50. let, je dle mého mínění hodna badatelského zájmu. Pokud se obrátíme k manželkám odsouzených, můžeme ve výčtu významných historických událostí pokračovat. Nejen, že se dožily rehabilitací svých manželů, ale prožily i dobu plnou nadějí a nových očekávání spojenou s tzv. pražským jarem, kterou rozdrtila srpnová invaze vojsk Varšavské smlouvy. Některé z nich emigrovaly do zahraničí, jiné se aktivně zapojily do opozičních hnutí. Několik z nich se dožilo revolučního roku 1989 i následného rozpadu Československa.

Ve své bakalářské práci jsem se zabývala životním osudem jedné z těchto žen, Josefy Slánské, vdovy po popraveném generálním tajemníkovi ÚV KSČ Rudolfu Slánském. Při obhajobě práce zazněla z řad oponentů výtku, že je životní příběh až příliš izolován od zkušeností dalších rodinných příslušníků osob odsouzených ve stejném politickém procesu. Výhrada mi byla inspirací pro další badatelskou práci, z níž vznikla tato diplomová práce.

V *procesu v čele s Rudolfem Slánským* bylo na počátku 50. let zatčeno celkem čtrnáct vysoce postavených stranických funkcionářů¹, jedenáct z nich bylo 3. prosince 1952 popraveno oběšením, další tři² pak byli odsouzeni na doživotí. Dnes se běžně setkáváme s názorem³, že ti, kteří se podíleli na vytváření mechanismů politických procesů, se nakonec stali jejich oběťmi. Častý je také soud vynesený nad oběťmi politických procesů, že za své předchozí skutky měli zaplatit stejně cennou nejvyšší, tj. svým životem. Jedná se v tomto případě skutečně o oběti? Jak samotní aktéři zpětně

---

1 Rudolf Slánský (generální tajemník ÚV KSČ), Vladimír Clementis (ministr zahraničních věcí), Otto Fischl (náměstek ministra financí), Josef Frank (zástupce generálního tajemníka KSČ), Ludvík Frejka (přednosta národohospodářského odboru Kanceláře prezidenta republiky), Bedřich Geminder (vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ), Vavro Hajdů (náměstek ministra zahraničních věcí), Eugen Löbl (náměstek ministra zahraničního obchodu), Artur London (náměstek ministra zahraničních věcí), Rudolf Margolius (náměstek ministra zahraničního obchodu), Bedřich Reicin (náměstek ministra národní obrany), André Simone (redaktor Rudého práva), Otto Šling (vedoucí tajemník krajského výboru KSČ v Brně), Karel Šváb (náměstek ministra národní bezpečnosti).

2 Eugen Löbl, Artur London a Vavro Hajdů.

3 Např.: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/archiv/1433561-obeti-zinscenovanych-procesu-se-stal-i-rudolf-slansky>, <http://www.i-sn.cz/clanky/sn-c.-12-2012/60.-vyroci-procesu-s-r.-slanskym----phdr.-rostislav-janosik.html>.

pohlížejí na svou roli v KSČ? Jak se vyrovnávají pozůstalí s komunistickou minulostí svých nejbližších? A jak vzpomínají na svou vlastní stranickou minulost? Jaké soudy nad rodiči/prarodiči „obětmi“ vynášejí generace jejich potomků? Podepsal se politický proces i na jejich životě? Jedny z mála možných otázek týkající se tématu politických procesů 50. let a jejich dopadu na další generace postižených rodin, na které odpovídám ve své diplomové práci.

2. METODOLOGIE

2.1. Výzkumné otázky a cíle

Ve své práci přibližuji reflexi *politického procesu s protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským* v životech rodin odsouzených. Mezi ústřední témata diplomové práce patří vyrovnání se s komunistickou minulostí a problematika pohledu obětí. Pokud chápeme politické procesy 50. let za součást zločineckého charakteru samotné komunistické ideologie, jakým způsobem se rodiny odsouzených vyrovnaly s účastí svých manželů a otců na poválečné politice KSČ? Mohou být odsouzení současně zločinci i oběťmi, a jak k této pomyslné dvojroli přistupují jejich rodiny? Jaké legitimizující strategie se tradují v rámci utváření rodinné paměti? A může se pohled dvou generací v něčem lišit?

Cílem práce je postihnout zkušenosti a osobní postoje manželek a potomků k politickým procesům a zachytit proměny, rozdíly i podobnosti v interpretacích těchto událostí napříč jednotlivými generacemi. Ráda bych se v rámci utváření rodinné paměti zaměřila i na předávání vzpomínek na období 50. let. Pokud se budou generační vyprávění lišit, přiblížila bych v jakých místech a jakým způsobem dochází k jejich posunům od „prvotního příběhu“⁴.

Pracovní hypotéza vychází z předpokladu, že vlivem rozdílné historické zkušenosti dochází u jednotlivých generací k odlišnému vnímání událostí 50. let a k posunům v interpretaci.

2.2. Charakteristika pramenů

Analýze životních příběhů příslušníků rodin odsouzených v *procesu v čele s Rudolfem Slánským* se dosud žádná literatura přímo nevěnovala. Publikace se však věnují v hojné míře tzv. rodinné paměti, např. významným inspiračním zdrojem mi byla kniha H. Welzera, S. Mollerové a K. Tschuggnallové *"Můj děda nebyl nácek", Nacismus a holocaust v rodinné paměti*, ve které autoři zkoumají způsoby předávání vzpomínek na

---

4 Inspirací mi bude především kniha věnující se problematice utváření rodinné paměti, např. WELZER, H., MOLLEROVÁ, S., TSCHUGGNALLOVÁ, K.: *"Můj děda nebyl nácek". Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Argo. 2010, 207 str.

nacismus a holocaust v německých rodinách. Přibližují proces předávání vzpomínek uvnitř jednotlivých rodin z generace na generaci a odhalují jejich konstrukci i mechanismy jejich racionalizace. Jedním ze závěrů zmíněné publikace je skutečnost, že ze vzpomínek německých rodin mizí obraz prarodičů – nacistů, místo nich se objevuje nový, totiž obraz obětí a hrdinů. Nabízí se otázka, zda k něčemu podobnému dochází i u příbuzných odsouzených v *procesu s protistátním spikleneckým centrem*. Jakou podobu nabývají otcové ve vzpomínkách svých dětí? Najdeme i zde nápadnou snahu potomků pozměnit obraz vlastních otců? Do jaké míry se shodují jejich narativy s pohledem jejich matek?

Další práce, o které bych se ráda zmínila, je studie Barbory Spálové *Rodinné paměti*

v *pohraničí*⁵, ve které se autorka věnuje aktuálnímu zpracovávání německé minulosti v českém pohraničí, při čemž se soustředí na „...rodinnou paměť jako na formu vyjednávání o minulosti, kde se protínají individuální a sociální paměti, a na rodinu jako na svébytné vzpomínkové společenství“⁶. Text je pro mou práci opět jistým druhem inspirace, autorka zde mimo jiné zmiňuje, jakým problémům musela ve svém výzkumu čelit a jak se s nimi popasovala. Skrze citace rozhovorů odkrývá základní principy a mechanismy utváření rodinné paměti.

Mezi další tituly patří *Českoslovenští političtí vězni. Životní příběhy*⁷, především pak kapitola od K. Buškové *Ženy v komunistických vězeních: psychologické dopady politického vězení a způsoby jejich zvládnutí*. Na základě analýzy realizovaných rozhovorů autorka přibližuje psychologický dopad vězení na zatčené ženy. Odkrývá strategie vyrovnání se s uvězněním i problematiku návratu žen do společnosti. Přínosnou pro práci se stala rovněž studie M. Doležalové *Tři sondy do osudu žen, jež měly být zapomenuty – čím si musely projít manželky popravených v 50. letech*⁸. Obě práce mi poskytly jednak patřičný vhled do problematiky vězení a ovdovění, ale i potenciální témata výzkumu. Řada manželek odsouzených v procesu s Rudolfem Slánským byla internována, některé z nich byly dlouhé měsíce vězněny. Ženy se musely potýkat nejen se stigmatem manželek „zrádců“, ale i s nezaměstnaností, chudobou, šikanou ze strany vládnoucí garnitury

5 SPALOVÁ, Barbora: Rodinné paměti v pohraničí: Familiarismus v pohledu do minulosti. *Biograf*, 2012/2013.(58), 72 odst. Dostupné na adrese <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v5801>.

6 Tamtéž.

7 BOUŠKA, T., PINEROVÁ, K., LOUČ, M. (a kol.): *Českoslovenští političtí vězni. Životní příběhy*. Česká asociace orální historie o. s. ve spolupráci s Poličtí vězni.cz. Praha. 2009, 352 str.

8 DOLEŽALOVÁ, M.: Tři sondy do osudu žen, jež měly být zapomenuty. Čím si musely projít manželky popravených v 50. letech. *Paměť a dějiny*. 03/2010. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1003/005-013.pdf>

a společenskou izolací. Dále bych ráda zmínila knihu *Dcery nepřátel státu*⁹, ve které se autorka J. Roubíková-Švehlová zabývá psychologickým dopadem politických procesů na dcery odsouzených a popravených. Na základě vlastní zkušenosti a analýzy rozhovorů s dcerami nepřátel státu přibližuje, co pro ně zatčení a uvěznění otců znamenalo, i s čím se musely v nadcházejících letech vyrovnat.

Vlastní výzkum rovněž předpokládá i podrobnou obeznámenost s historiografickou produkcí vztahující se ke zkoumanému období politických procesů a soudobých dějin od roku 1918. Ráda bych na tomto místě jmenovala především publikace českého historika Karla Kaplana. V knize *Komunistický režim a politické procesy v Československu*¹⁰ se spolu s Pavlem Palečkem věnují tématu cesty KSČ k moci, odkrývají mechanismy upevňování mocenského monopolu strany, i zákulisí příprav politických procesů. Druhou knihou, kterou bych ráda uvedla, je *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka ÚV KSČ*¹¹. Karel Kaplan v úvodní části knihy vsazuje *proces s protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským* do kontextu událostí zemí Východního bloku na počátku 50. let, především pak do přímé souvislosti se zahraničně mocenskými zájmy Sovětů, neuspokojivou hospodářskou situací v Československu a vlnou antisemitismu. Autor odkrývá mechanismy tvorby politických procesů, postupy vyšetřovatelů a působení sovětských poradců v Československu. Mezi dalšími tituly bych ráda uvedla knihu *Nekrvavá revoluce*¹², ve které se autor podrobně věnuje poválečné situaci v Československu a vzniku totalitního komunistického režimu. V knize *Mocní a bezmocní*¹³ pak nalezneme řadu životopisných medailonků vysokých komunistických funkcionářů, mimo jiné i Klementa Gottwalda, Rudolfa Slánského, Ladislava Kopřivy či Antonína Prchala. Mezi dalšími tituly, bych ráda uvedla knihu od Jindřicha Kabáta *Psychologie komunismu*¹⁴, ve které nám autor velmi podrobným způsobem přibližuje pronikání totalitní ideologie do každodenního života.

Ve své práci analyzuji publikované vzpomínky jak samotných aktérů procesů, tak jejich blízkých příbuzných. Mezi prvními bych ráda jmenovala autobiografický román

---

9 ROUBÍKOVÁ – ŠVEHLOVÁ, J.: *Dcery nepřátel státu*. Columbus. Praha, 2011, 327 str.

10 KAPLAN, K., PALEČEK, P.: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Barrister & Principal Brno, 2003, 200 str.

11 KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Mladá fronta. Praha. 1992, 303 str.

12 KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Mladá fronta. Praha, 1993, 447 str.

13 KAPLAN, Karel: *Mocní a bezmocní*. Sixty-Eight Publishers Corp. Kanada. 1989, 469 str.

14 KABÁT, Jindřich: *Psychologie komunismu*. Práh, Praha, 2011, 472 str.

*Doznání*¹⁵ od Artura Londona, ve kterém autor podrobně přiblížil zákulisí konstruování politických procesů. Ve svých vzpomínkách zachytil kruté výsledky, manipulaci s výpověďmi obžalovaných i nátlak, který vedl k falešným doznáním. Druhou linií knihy je pak pohled jeho manželky Lise, která po jeho zatčení zůstala sama se třemi dětmi a musela se vyrovnat jako věřící komunistka s obviněním manžela. Za velmi přínosné považuji zařazení dobové korespondence mezi manžely, protože mimo jiné odráží i hluboké psychologické dilema ve světě Lise Londonové – komu a čemu má věřit, manželovi nebo straně? Další knihu *Svedectvo o procese s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele s Rudolfem Slánským* napsal spoluvězeň a přítel Artura Londona, Eugen Löbl.¹⁶ Autor se ve své knize zpětně vyrovnával s obviněními, kterým musel při *procesu se spikleneckým centrem* čelit. Současně však přibližuje podmínky ve vězení a práci vyšetřovatelů. Eugen Löbl knihu doplnil o citace dobových dokumentů. Nalezneme zde částečné znění obžaloby a konečného rozsudku procesu, ale i přeepsané projevy Antonína Novotného, věnující se tématu rehabilitací, které bohužel autor dále nekomentuje. Knihy Eugena Löbla i Artura Londona považuji za velmi přínosné, protože jsou jednak autentickým svědectvím přímých účastníků politického procesu, ale stejně tak jsou i záznamem dobového vyrovnání se s událostmi 50. let. Mezi dalšími bych ráda jmenovala knihu *Zpráva o mém muži*¹⁷, jejíž autorkou je vdova po popraveném generálním tajemníkovi ÚV KSČ Josefa Slánská. Autorka ve své knize vzpomíná na seznámení s manželem, emigraci v Moskvě, práci v československé redakci moskevského rozhlasu, tragický únos dcery i návrat zpět do poválečného Československa. Nechybí zde ani téma zatčení manžela, politického procesu či vzpomínky na vlastní zkušenost s vězením. V několika rozhovorech přiznala, že pro ni psaní stalo terapií.¹⁸ Své vzpomínky podobně jako Eugen Löbl doplnila o znění obžaloby i výše zmíněné projevy Antonína Novotného. Bohužel ani ona s nimi dále nepracovala. Na vznik její knihy měl velkou zásluhu Pavel Kohout, který ji nejen přesvědčil, aby své vzpomínky sepsala, ale současně ji pomohl i s následnou redakcí textu. Některé kapitoly z knihy vycházely na jaře 1968 v *Literárních listech*. Přesto, že Josefa Slánská uvažovala v 2. polovině 70. let o rozšíření knihy, vydala

---

15 LONDON, Artur: *Doznání*. Československý spisovatel. 1990 (1. vydání 1968), 480 str.

16 LÖBL, Eugen: *Svedectvo o procese s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele s Rudolfem Slánským*. Vydavatelstvo politickej literatúry. Bratislava, 1968, 198 str.

17 SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. Svoboda. Praha, 1991, 212 str.

18 Např.: BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň. Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. Paseka. Praha, 2001.

ji v nezměněné podobě v roce 1990. Neméně zajímavá je i autobiografie *Na vlastní kůži*¹⁹ od Hedy Margoliové–Kovalyové. Autorka se ve svých vzpomínkách vrací k deportaci do lodžského ghetta, následnému přesunu do koncentračního tábora a k pochodu smrti, při kterém se jí podařilo utéct. Ve své knize přibližuje, jakým způsobem se válka promítla do jejího poválečného života, a jakou roli hrála právě zkušenost druhé světové války na cestě k přijetí členství v komunistické straně. Všechny autobiografie přímých účastníků vznikaly v 2. polovině 60. let. Publikovány pak byly buď v Československu v krátkém období tání na jaře 1968²⁰, nebo zhruba ve stejné době v zahraničních nakladatelství²¹. Zvláštním druhem pramenu je knižně publikovaná korespondence manželů Clementisových²². Mezi vzpomínkami potomků bych ráda jmenovala knihu Ivana Margolia *Praha za zrcadlem* s podtitulem *Putování 20. stoletím*²³, která je příběhem o hledání rodičů, ale i sebe samého, na pozadí velkých dějinných událostí 20. století. Kniha je psána velmi sugestivně, což souvisí s tím, že se na psaní knihy přímo podílela matka autora, přímá účastnice popisovaných událostí. Přesto, že syn často nekriticky přejímá vzpomínky matky, nalezneme zde i pasáže, které v matčině autobiografii zcela chybí – například téma dětství rodičů. Za velmi přínosný pak považuji i pokus autora zahrnout do knihy vlastní vzpomínky z dětství. Poslední v řadě bych ráda uvedla zpověď Hany Frejkové – *Divný kořeny*²⁴, ve které autorka pátrá nejen po vlastní minulosti, ale i po klíči k porozumění životnímu osudu svých rodičů. Snaží se podrobně vykreslit důležité okamžiky jejich životů, ve snaze pochopit jejich motivy vstupu do strany a jejich pozdějšího chování. Do své knihy zahrнула řadu archivních materiálů, které však v knize nepoužívá chronologicky, ale spíše tematicky, což pak v některých případech způsobuje určité nejasnosti a zmatek. Na knize bych ráda vyzdvihla především otevřenost autorky při popisování vlastních pocitů a prožitků, které v ní vyvolalo zatčení a následná poprava otce.

Do své práce jsem rovněž zahrнула rozhovory s dcerami Otty Fischla – Helenou Koskovou²⁵ a Evou Vaňkovou²⁶ realizované Andreou Jelínkovou v listopadu a prosinci

---

19 MARGOLIOVÁ-KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. Academia. Praha, 2012, 192 str.

20 Jedná se o knihu Josefy Slánské a Eugena Löbla.

21 *Doznání* Artura Londona bylo vydáno v nakladatelství Gallimard v Paříži v roce 1968. Kniha Hedy Margoliové-Kovalyové *Na vlastní kůži* vyšla poprvé v r. 1972 v nakladatelství manželů Škvoreckých Sixty Eight Publishers v Torontu.

22 CLEMENTIS, Vladimír, CLEMENTISOVÁ, Lída: *Listy z vězení*. Tatran. Bratislava, 1968, 80 str.

23 MARGOLIUS, Ivan: *Praha za zrcadlem. Putování 20. stoletím*. Argo. Praha. 2007, 340 str.

24 FREJKOVÁ, Hana: *Divný kořeny*. Torst. Praha. 2007, 178 str.

25 Rozhovor s Helenou Koskovou. Vedla Andrea Jelínková. 2012. Dostupný na: <http://www.pametnaroda.cz/>

26 Rozhovor s Evou Vaňkovou. Vedla Andrea Jelínková. 2012. Dostupný na: <http://www.pametnaroda.cz/>

2012, a dále rozhovor s dcerou Karla Švába, Zdenkou Malovanou²⁷, realizovaný Hynkem Moravcem. Všechny tři rozhovory vznikly v rámci projektu *Paměť národa*²⁸. Dále jsem analyzovala audiovizuální svědectví Marty Slánské²⁹, které bylo natočeno v roce 2011 v rámci dokumentárního cyklu *Děti 50. let*³⁰. Rovněž jsem použila i rozhovor Jany Švehlové s Karlem Šlingem realizovaný na poli sdružení *Dcery 50. let*³¹. Mezi dalšími prameny bych ráda uvedla knihu Karla Bartoška *Český vězeň*³², ve které jsou mimo jiné publikovány rozhovory s Marií Švermovou, sestrou popraveného Karla Švába, a Josefou Slánskou, jež vedl sám autor v roce 1977. Pro doplnění jsem použila i další rozhovory s pamětníky uveřejněné v denním tisku. Do výzkumu jsem zařadila taktéž filmový dokument Heleny Třeštíkové *Hitler, Stalin a já*³³ o životním osudu Hedy Margoliové-Kovalyové, televizní pořad České televize *13. Komnata*, věnovaný osudu Marty Slánské³⁴, a taktéž pořad české televize *Čtenářský deník...Hana Frejková: Divný kořeny*³⁵. Pro komplexnější pohled na celou problematiku jsem využila i publikované vzpomínky někdejších vyšetřovatelů StB³⁶ a dobový tisk.

Výše uvedené prameny jsem zpracovávala prostřednictvím metody obsahové analýzy, která mi umožnila porozumět individuálním sdělením na jejich významové rovině. Obsahová analýza se může zabývat jak obsahem sdělení, tak i jeho formou,

---

27 Rozhovor se Zdenkou Malovanou. Vedl Hynek Moravec. 2010. Dostupný na: <http://www.pametnaroda.cz/>

28 Paměť národa je mezinárodní sbírka svědectví pamětníků důležitých historických událostí 20. Století, která je dostupná ve stejnojmenném internetovém archivu <http://www.pametnaroda.cz/>. Hlavním koordinátorem projektu je obecně prospěšná společnost *Post Bellum*, dalšími garanty jsou Český rozhlas a Ústav pro studium totalitních režimů. Archiv byl spuštěn 28. října 2008. Pro svou práci jsem použila rozhovory s dcerami Otty Fischla - Evou Vaňkovou a Helenou Koskovou, které natočila Andrea Jelínková v listopadu a prosinci 2012 v Praze. A rozhovor s dcerou Karla Švába Zdenkou Malovanou, který vedl Hynek Moravec patrně v lednu 2010 (chybí datace i místo natáčení rozhovoru).

29 Svědectví Marty Slánské. *Děti 50. let*. 2011.

30 Dokumentární cyklus *Děti 50. let* vznikl ve spolupráci produkční společnosti Sunfilms s.r.o., České televize a FAMU v Praze. Dokumenty vznikly na základě projektu audiovizuálních svědectví, který realizovala nezisková organizace DMS, o. s. (Dokumenty, mládež & společnost). Záznamy těchto svědectví vznikaly mezi lety 2008 – 2011 a v současné době slouží jako výukové materiály na DVD v českých školách. Všechny natočené materiály jsou uloženy pro studijní účely v archivu Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR. Více na <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10214725126-deti-50-let/4191-o-projektu/>

31 Občanské sdružení *Dcery 50. let* usiluje o zdokumentování a uveřejnění dílčích úseků dějin padesátých let minulého století. Náplň jejich práce tvoří především sběr příběhů dětí, jejichž rodiče byli v době totalitní vlády komunistického režimu perseklováni. Dále se snaží tyto příběhy v psané podobě nebo ve formě audio či audiovizuální nahrávky poskytovat k dalšímu, především výukovému a studijnímu využití. Sdružení vzniklo v roce 1999. Více In <http://www.dcery.cz/>

32 BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň. Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. Paseka. Praha. 2001, 317 str.

33 TŘEŠTÍKOVÁ, Helena: *Hitler, Stalin a Já*. 2001, 56 min. Dostupné na: https://www.youtube.com/watch?v=7Q2h3xm1X_0.

34 STŘECHA, Jiří: *13. komnata Marty Slánské*. 2014, 26 min. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1186000189-13-komnata/214562210800012-13-komnata-marty-slanske/>.

35 Rozhovor s Hanou Frejkovou vedla Jana Šmídová. 2011, 13 min. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10169663406-ctenarsky-denik/311295350020026-ctenarsky-denik-hana-frejkova-divny-koreny/>.

36 DOUBEK, B.: KAPLAN, Karel: *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR. 2002., KOŠTÁL, K.: *Svědectví plukovníka. Fakta o politických procesech pohledem bývalého náměstka ministra vnitra*. Praha. Orego, 2009.

popřípadě samotným autorem. Tato metoda se tedy nutně neváže jen k písemným výpovědím, ale zcela běžně se používá i „*k vyhodnocování obsahu komunikace všeobecně*“.³⁷ Prostřednictvím obsahové analýzy můžeme získat replikovatelné a validní úsudky, které vychází přímo z rozboru samotného obsahu sdělení. Miloslav Disman definuje obsahovou analýzu jako objektivní metodu analýzy sdělení. Upozorňuje, že by různí výzkumníci při práci se stejnými materiály měli dojít vždy ke shodným výsledkům.³⁸ Martin Hájek však ve své knize *Čtenář a stroj*³⁹ upozorňuje i na subjektivní rovinu obsahové analýzy. Domnívá se, že v praxi dochází u čtenáře k tzv. kooperativnímu čtení, což se mimo jiné může promítat právě v rozdílnostech kódování. Osobně se přikláním k názoru, že právě tato skutečnost je přidanou hodnotou každého badatele.

Vlastní výzkum má řadu specifík a úskalí, které souvisí s povahou výše uvedených pramenů. První se týká samotných použitých publikovaných vzpomínek aktérů a jejich blízkých v historickém výzkumu. Je otázkou, do jaké míry autoři a autorky své výpovědi umělecky stylizovali. Jako u všech získaných dat je potřeba k nim přistupovat kriticky, nicméně si myslím, že publikované vzpomínky odráží jasný záměr jejich autorů, jinými slovy, jsou ve své podstatě promyšleným obrazem toho, jak autor/ka chce, aby byla jeho minulost nahlížena a chápána. Psaní autobiografií je nepochybně časově náročné. Autoři se k jednotlivým pasážím v průběhu psaní několikrát vrací a promýšlí nejhodnější podobu vlastních vzpomínek. Přemítají, o kterých věcech mluvit chtějí a o kterých by raději pomlčeli. V každém případě jejich zaujatost, jednostranné líčení příběhů, emočně zabarvený jazyk i prázdná místa dělají z vyprávění jejich osobní příběh. Domnívám se, že subjektivita patří mezi hlavní přednosti tohoto druhu pramenu.

Texty mají mít výpovědní hodnotu pro své čtenáře především z hlediska chtěného „komunikovaného obrazu“ doby 50. let v Československu, o politickém procesu a utrpení, kterým si oni sami a jejich nejbližší prošli. Tato svědectví se měla stát mementem doby, jež by se už nikdy neměla opakovat. Pro mnohé z nich se stalo psaní jistou formou terapie. Ve vzpomínkách je zaznamenáno mnoho pocitů bolesti, utrpení a ztráty. Nejednou v nich nalezneme i úvahy o sebevraždě. Ne všichni jsou však schopni a ochotní svůj příběh a vzpomínky sdílet. Dcera Karla Švába například na začátku rozhovoru otevřeně přiznala, že

---

37 SURYNEK; Alois, KOMÁRKOVÁ; Růžena, KAŠPAROVÁ; Eva.: *Základy sociologického výzkumu*. Praha. Management Press, 2001, str. 130.

38 DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha. Karolinum, 2011. str. 168.

39 Více In: HÁJEK, Martin: *Čtenář a stroj. Vybrané problémy sociálně vědní analýzy textů*. Praha. Slon. 2014, 278 str.

se snažila své vzpomínky sepsat, ale že se „zasekla“ u těch 50. let a nemohla dál pokračovat.⁴⁰ V rozhovoru ji pak toto téma působilo znatelné potíže. Mnozí z autorů pak přiznávají, že právě skrze psaní se jim ulevilo. Díky psaní se zbavili hrůz, jež ovládaly jejich životy. Myslím, že je nesmyslné tvrdit, že i v této rovině je výzkumník zcela objektivní a „data“ si žádným způsobem nepouští k tělu. Tuto problematiku bych pak ráda podrobně přiblížila v kapitole 2. 5. *Badatelská reflexivita a etické otázky výzkumu.*

2.3. Analytické a interpretační postupy

S ohledem na vybrané druhy pramenů a výzkumné otázky budu vycházet ze zásad kvalitativního výzkumu. V centru mého zájmu stojí vlastní prožitky, úvahy a postoje příbuzných odsouzených a jejich proměny v čase, z tohoto důvodu budu přistupovat k tématu z tzv. emické perspektivy.⁴¹ Pro kvalitativní výzkum je charakteristický induktivní způsob dosažení poznání, který předpokládá, že skrze analýzu a interpretaci dílčích pramenů, lze dosáhnout obecnějšího poznání zkoumané reality.⁴² Kvalitativní výzkum se vyznačuje slabou standardizací, a proto má poměrně nízkou reliabilitu.⁴³ Tento problém lze do určité míry eliminovat tzv. triangulací, kdy při studiu téhož problému použiji různé výzkumné metody a druhy dat. Kombinace studia dokumentů osobní povahy, rozhovorů a archivních pramenů, mi jednak umožní vzájemnou validaci výsledků a metod, a zároveň i komplexnější pohled na celou problematiku.⁴⁴

V první fázi vlastního výzkumu jsem vzpomínky pamětníků podrobila obsahové analýze. Všechny materiály jsem si důkladně přečetla či poslechla. V každé části textu či úseku nahrávky jsem určila dílčí téma, kterému se autor v dané části věnuje. V některých případech mi stačilo pouze jedno slovo, jindy sousloví, někdy jsem použila charakteristickou citaci ze samotného textu či nahrávky (tzv. kód in-vivo). Tato dílčí témata jsem následně spojila do tzv. kategorií a zkoumala četnost jejich výskytu. U každého pramene jsem pak vytvořila rejstřík stěžejních témat, kde jsem současně

---

40 Rozhovor se Zdenkou Malovanou. Vedl Hynek Moravec. 2010. Dostupný na: <http://www.pametnaroda.cz/>

41 HENDL; Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Portál. Praha. 2005, str. 118.

42 VANĚK, Miroslav; MŮCKE, Pavel; PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. str. 124.

43 Více např. In: DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha. Karolinum, 2011. 372 str.

44 HENDL; Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha. 2005, str. 149.

zaznamenala místa jejich výskytu – buď časový úsek nahrávky či čísla stránek knihy. V následující fázi jsem se snažila hledat podobnosti mezi jednotlivými tematickými rejstříky. Tímto způsobem jsem vytvořila tematický rejstřík, kde byla jednak zaznamenána témata společná pro více výpovědí, tak i ta izolovaná, která se vyskytovala pouze v jednom z pramenů. Tematický rejstřík jsem použila při vytvoření základní obsahové struktury práce. Při analýze a následné interpretaci se pochopitelně ukázala i důležitá role doby vzniku pramenů, která odráží nejen dobovou situaci, ale i různou historickou zkušenost dvou generací.

2.4. Paměť a rodinná paměť

Paměť je dynamický, selektivní a emocionální proces, při kterém uspořádáváme, interpretujeme a znovu reinterpreтуjeme minulé prožitky pod dojmem současných a v očekávání budoucích událostí. Můžeme ji charakterizovat jako neustálý koloběh vytváření významů, skrze který naše minulost přechází do přítomnosti, ale i naopak, kdy naše přítomnost vstupuje do minulosti. Obsahy, které jsou v naší paměti uloženy, jsou nestálé, v čase proměnlivé, závislé na vnějších okolnostech.⁴⁵ Vyprávění pamětníků, ať už ve formě rozhovorů nebo publikovaných memoárů, jsou strukturovaná okolo tzv. epifanií, tj. „...*relevantní momenty v lidském životě, takové momenty, které paměť jednotlivce zaznamenala jako signifikantní a prostřednictvím nichž udává vlastnímu životu chronologii. Nevýznamné události bývají jednoduše zapomenuty, /... /*“⁴⁶ Subjektem paměti a nositeli vzpomínek jsou jednotliví pamětníci. Je důležité vzít na vědomí, že kulturní, sociální a historické rámce, které jejich vzpomínky uspořádávají, utváří sociální skupina, k níž jedinci přináležejí. Řada autorů pak upozorňuje, že základním předpokladem a nedílnou součástí kolektivní i individuální paměti, je proces zapomínání. „*Selektivita paměti není ničím jiným než schopností vyjádřit smysl prostřednictvím představ, symbolů a pojmů*“⁴⁷, která (ať už jedinci či skupině) pomáhá organizovat přítomnost. Této selekce je pak dosahováno prostým způsobem – vzpomínka, která je v rozporu s pamětí, není dále předávána, tím přestává existovat. Miloslav Vaněk pak upozorňuje mimo jiné i na

45 ŠUBRT, Jiří: Kolektivní paměť: Na okraj jedné legendy. *Sociologický časopis*, 2011, Vol 47, No. 2. str. 395.

46 SVOBODA, Michal: *Biografická metoda v antropologii. Přehledové studie 07/12*. Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu. Katedra antropologických a historických věd FF ZČU. 2007, str. 6.

47 MAYEROVÁ, Françoise - VAŠÍČEK, Zdeněk: *Minulost a současnost, paměť a dějiny. Soudobé dějiny XI*. 4/2004. str. 13.

psychosociální motivy zapomínání pamětníků, kteří se snaží vytvořit charakterní příběh a zachovat integritu vlastní osobnosti. Zároveň ale může jít i o snahu vytěsnit negativní nebo traumatické vzpomínky.⁴⁸

M. Halbwachs pohlížel na rodinu jako na specifickou skupinu s vlastní kolektivní pamětí. Rodinné vzpomínky vznikají především komunikací a interakcí jednotlivých rodinných příslušníků. Každá vzpomínka, jež se v rodinné paměti uchovává, odráží nejen obrazy minulosti, ale i sebepojetí dané skupiny v současnosti. Při vzpomínání je každý člen rodiny vázán udržováním integrity a kontinuity skupiny. Z výsledku výzkumu H. Welzera a kol. vyplývá, že rodinná paměť „...svou potřebou udržení koherence, identity a vzájemné loajality zavazuje každého člena rodiny k tomu, aby udržoval a aktualizoval výhradně, dobré dějiny' této rodiny.“⁴⁹

I pro mou diplomovou práci je téma rodinné paměti signifikantní. Ve většině případů byly děti odsouzených ještě malé a tudíž jim události 50. let (a především pak obraz otce) do značné míry zprostředkovaly právě jejich matky. Tento výklad událostí byl nejen zkreslený, ale je více než pravděpodobné, že v průběhu času se příběh o otci měnil, nehodící se pasáže zmizely, nahradily je jiné vzpomínky, které se však vlivem různých okolností v průběhu času mohly také proměňovat.⁵⁰ Do rodinných vzpomínek se pak promítly i chvíle s otcem, které děti prožily a uchovaly si je. Jinými slovy, děti znají své otce od momentu, kdy se staly jejich dětmi a je pro ně komplikované vnímat otce v jiné roli než v té, ve které ho poznali. Hovoříme o vytvoření tzv. „morálního charakteru našich rodičů.“⁵¹

Josefa Slánská nebude své dceři vyprávět příběh o otci, který se podílel na pouťorové politice KSČ, nebude zmiňovat jeho díl odpovědnosti za politické procesy. Spíše bude hovořit o nesnázích, kterými museli projít při svém boji za lepší svět, o období emigrace v Moskvě a jejich obětavé práci pro rozhlas, o manželově partyzánském dobrodružství a o jeho podpoře vzniku židovského státu. Tyto příběhy předávají pozitivní obraz o oné osobně, poukazují především na jeho dobré charakterové vlastnosti. Je to

---

48 Jedná se o tzv. *Pollyanin princip*, který označuje jev, kdy lidský mozek v zájmu zachování jedince zdraví a integrity jeho osobnosti zcela vytlačuje negativní a traumatizující vzpomínky. In VANĚK, Miroslav; MŮCKE, Pavel.: *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011. str. 117.

49 WELZER, H. et. al.: *Můj děda nebyl nácek: nacismus a holocaust v rodinné paměti*, str. 21

50 Pokládám za nutné upozornit, že toto je jeden z limitů práce, kterého jsem si plně vědoma. Jelikož pracuji s prameny, jejichž doba vzniku se váže k jednomu konkrétnímu období, nemůžu popsat proměny, ke kterým v jednotlivých narativích napříč časem došlo. Ve své práci však hodlám přiblížit proměny, ke kterým došlo v rámci vyprávění jednotlivých generací.

51 WELZER, H. et. al.: *Můj děda nebyl nácek: nacismus a holocaust v rodinné paměti*, str. 22.

obraz, který bude pro její dceru Martu přijatelnější a snáze jej tak zahrne do svých vlastních představ o otci, kterého si ve skutečnosti pamatuje jen velmi letmo.

Rodinná paměť může být však ovlivněna i dobovými společenskými měřítky a hodnotícími soudy. Stejně jako se proměňovala situace a obraz samotných aktéru procesu, proměňovala se v následujících desetiletích i společenská situace jejich rodin. A domnívám se, že spolu s tím se mohly proměňovat i obrazy předávané v rodinné minulosti.

V příbězích rodinných příslušníků často nalezneme vzpomínky na traumatické události. Ať už jde o vzpomínky na koncentrační tábory, únos dítěte, zatčení otce, vězení, pobyt v dětském domově nebo popravu otce. Předání traumatické vzpomínky mimo jiné souvisí i s problematikou její pravdivosti. „*Tento problém nevyvstává pouze před těmi, kteří traumatizovaným osobám naslouchají ve snaze zachytit realitu jejich snů a halucinací. Týká se – a to je na něm nejznepokojivější – v první řadě znalostí a zážitků samotných traumatizovaných.*“⁵² Bezprostřednost prožití daného traumatu, pak podle autorky, zpětně vytváří opožděnou nejistotu, kdy jedinec sám není schopen určit pravdivost svých tvrzení.

2.5. Badatelská reflexivita a etické otázky výzkumu

Vzpomínání, které je pro pamětníky psychicky náročné, může být zrovna tak náročné i pro samotného výzkumníka. Jestliže se při výzkumu nezaměříme sami na sebe a své pocity, domnívám se, že vědecká objektivita zůstane pouhou iluzí. Myslím, že pokud o těchto věcech nebudeme otevřeně mluvit, nemůžeme se s nimi vyrovnat a zůstanou vždy imanentní součástí naší práce, která se bohužel nedá, dle mého názoru, označit za profesionální. Nenašla jsem žádný návod jak se při analýze a interpretaci pramenů vyrovnat s vlastními emocemi? A co dělat, když nás bolí bolest druhých?

Jednou z možností by bezpochyby bylo vzdát se tohoto tématu a vybrat si jiné, které by pro mě bylo psychicky méně náročné. Po tolika měsících práce jsem však tuto variantu zavrhla. Domnívám se, že jsem si byla skutečně plně vědoma rizika ztotožnění se s pohledem obětí a tím, že jsem si uvědomila, připustila a popsala svoje pocity, jsem byla schopna k jednotlivým příběhům přistupovat výrazně kritičtěji. Zároveň jsem daleko

---

⁵² CARUTHOVÁ, Cathy: *Trauma a historie*, str. 125. In KRATOCHVÍL, Alexander (ed.): *Paměť a trauma pohledem humanitních věd. Komentovaná antologie teoretických textů*. Ústav pro českou literaturu AV ČR a Akropolis. Český Těšín. 2015, 344 str.

otevřeněji mluvila o své práci i pocitech s blízkým okolím, jehož zpětná vazba mi byla určitým zrcadlem vlastních limitů a zároveň velkou inspirací. V neposlední řadě jsem spoléhala i na odborné vedení vedoucího práce.

Velký význam pro moji duševní pohodu pak měla i psychohygiena při práci. Bylo velmi důležité rozvrhnout si čas, který budu věnovat výzkumu. Stávalo se mi, že jsem se k práci dostala až večer. Před usnutím jsem měla ve zvyku číst, jenže když jsem knihu zavřela a chtěla jsem spát, začala jsem přemýšlet nad knihou a usnout se mi podařilo s velkými obtížemi. Čas jsem si tedy naplánovala tak, abych se výpovědím věnovala především v odpoledních a podvečerních hodinách. Po „práci“ jsem pak často chodila se svým čtyřnohým kamarádem na procházky a u toho si vyčistila hlavu. Možná je to pro mnohé jasné, ale já jsem se tohle musela až vlastní zkušeností naučit. Myslím, že práce na obdobných tématech může být pro historika v mnoha směrech skutečně obtížná a téma odpočinku, relaxace, ale i otázka rozvržení času, by měla být nedílnou součástí jeho přípravy na vlastní práci.

Když jsem se seznamovala s knihou *Českoslovenští političtí vězni*⁵³, tušila jsem, že v ní zřejmě nenaleznou mnoho radostných témat. Jak z názvu vyplývá, kniha je sbírkou celkem sedmnácti rozhovorů s bývalými politickými vězni. V úvodní části pak nalezneme čtyři vědecké statě, které vychází z analýzy a interpretace realizovaných rozhovorů a jsou věnovány právě tématům věznění a jeho dopadu na vězně. To, co mi přijde osobně velmi zářející je právě skutečnost, že zde nenalezneme (mimo jiné) ani jednu zmínku o psychickém dopadu rozhovoru na tazatele. V centru zájmu tu opět stojí pamětník a jeho pocity a tazatelům, přesto, že jsou spoluautoři samotného pramene, zde není věnována sebemenší pozornost. Nikdo z autorů nepovažuje za důležité říci, jak prožíval vedení rozhovoru on sám. Domnívám se, že popis dopadu výzkumu na badatele by měl být rovnocennou součástí vědecké práce.

Dalším problémem, s kterým jsem se ve své práci potýkala, je použití a analýza převzatých rozhovorů. Sama jsem žádné rozhovory nerealizovala. Z generace rodičů není žádný žijící pamětník. Pracuji tak především s publikovanými vzpomínkami, otisknutými rozhovory a korespondencí. V generaci potomků někteří z nich své vzpomínky publikovaly. Podle mého názoru je však velmi nepravděpodobné, že by v rozhovoru zazněly informace, které by v knize nebyly uveřejněny, a které by zásadním způsobem

---

⁵³ BOUŠKA, T., PINEROVÁ, K., LOUČ, M. (a kol.): *Českoslovenští političtí vězni. Životní příběhy*. 2009, 352 str.

proměňovaly pohled na otce a jeho politickou kariéru. Myslím, že právě při psaní knihy se autoři zamýšleli nad tím, jakým způsobem chtějí konstruovat příběh své rodinné minulosti. V knihách je, podle mého názoru, obsaženo sdělení s velmi jasným záměrem toho, proč je řečeno právě toto, a proč právě tímto způsobem. Další část z nich pak rozhovor poskytla, ať už v rámci *Paměti národa, Děti 50. let*, či strukturovaného rozhovoru publikovaného v novinách nebo časopise.

Použila jsem celkem tři rozhovory, jež vznikly v projektu *Paměti národa*, dva s dcerami O. Fischla a jeden s dcerou K. Švába. Jediné výhrady jsem měla k poslednímu zmíněnému rozhovoru s dcerou Karla Švába, který vedl nepřipravený a necitlivý tazatel. Ze záznamu rozhovoru je patrné, že tazatel nebyl na rozhovor připravený, nezjistil si dopředu žádné relevantní informace k osobě Karla Švába a ani jeho rodině. Přesto, že se tazatel snažil patrně rozhovor realizovat metodou orální historie, chyběla mu základní znalost této metody. Tyto nedostatky můžeme pozorovat ve stylu kladení otázek, které jsou zbytečně dlouhé, zmatené a obsahují hned několik podotázek. V průběhu rozhovoru narátorku nejednou hrubě přerušil, skočil ji do řeči, aby se zeptal na něco, co ho zrovna napadlo. Osobně mi pak přijde tazatel nejen neohleduplný k potřebám narátorky, ale celkově neempatický. Za podstatně výraznější problém však shledávám skutečnost, že rozhovor je bez jakýchkoliv poznámek sestříhán a sestaven do nelogického celku, což na posluchače působí velmi nedůvěryhodně a neprofesionálně. Neméně problematický je pak i samotný výstup rozhovoru, patrně pokus o protokol a kondenzovaný přepis rozhovoru, kde chybí základní informace o rozhovoru - kdy a kde byl rozhovor realizován. Kondenzovaný přepis bych spíše označila za cílenou manipulaci s výpovědí narátorky. Pro analýzu jsem se rozhodla použít pouze první část rozhovoru, ve které jsem nezaznamenala žádné střihy. Pro úplnost pak zbývá dodat, že některé páry byly bezdětné a někteří příbuzní popravených žijí dlouhodobě v zahraničí.

Mezi další etické problémy práce bych ráda zařadila celkovou citlivost tématu. Cílem práce není soudit komunistickou minulost popravených ani jejich nejbližších. Zároveň vím, že zkoumám jen tu část životů, o které chtěli pamětníci mluvit, není v mých možnostech pochopit vše, čím si tito lidé prošli. Ve své práci analyzuji jejich pochopení vlastního prožitku a rozumění věcem a událostem, kterými prošli. V žádném případě se tedy nesnažím o rekonstrukci historické reality, ale o přiblížení osobního prožitku a životní zkušenosti příbuzných odsouzených. Domnívám se, že téma politických procesů je dodnes

poměrně živým tématem, které znovu ožilo s pádem komunistického režimu a s nově vzniklou nutností vyrovnat se s touto minulostí. Uvědomuji si nelehkou situaci příbuzných, kteří se rozhodli zveřejnit svůj příběh. Nejen, že mluvili o ztrátě velmi blízkého člověka, ale museli se vyrovnat i s jeho rolí v poúnorové politice KSČ. Při jejich vyprávění pak mnohdy znovu prožívaly pocity strachu, beznaděje, utrpení, ale i viny v nejrůznějších podobách. Proto jsem se k materiálům snažila přistupovat s maximálním respektem k rodinám odsouzených a s nejvyšší možnou profesionalitou a objektivitou.

3. POLITICKÝ PROCES S PROTISTÁTNÍM SPIKLENECKÝM CENTREM

Únorový převrat byl výsledkem dlouholetých snah komunistů o dosažení mocenského monopolu v zemi. Jindřich Kabát tento den označil za logické vyústění rozdělení sfér z Jalty, podpořené Košickým vládním programem, jenž dal vzniknout první poválečné vládě Národní fronty.⁵⁴ Karel Kaplan poukazuje na fakt, že už od vzniku samotné Národní fronty si v ní komunistická strana nárokovala vedoucí úlohu a cíleně se snažila o likvidaci demokratických principů. Nakonec se toto seskupení politických stran a dalších společenských institucí stalo důležitým nástrojem pro získání vedoucí úlohy komunistické strany ve státě. Velký vliv zde sehrálo i tzv. Mnichovské trauma, které se promítlo v orientaci zahraniční politiky Národní fronty na Sovětský svaz. Současně však komunisté dokázali v poměrně krátkém čase vytvořit opoziční sílu k samotné Národní frontě, tvořenou především komunistickou stranou s jedním a půl milionem členů, dále odbory, rolnickými komisemi, organizacemi mládeže a partyzánů či mimořádnými vyživovacími komisemi. V neposlední řadě pak zásadní význam měli i spolupracující složky vnitra a armády, do kterých už od konce války pronikali komunisté.⁵⁵ Právě tato opoziční síla se jim stala oporou v důležitých únorových dnech.

Bezprostředně po únorovém převratu v roce 1948 začala komunistická strana upevňovat svůj rychle získaný, ale dlouhodobě plánovaný, mocenský monopol v podobě narychlo legalizovaných zákonů, jež uzavřely hranice, měly za následek omezení činnosti spolků a církví. Umožnily následnou cenzuru a přímo zasahovaly do majetku obyvatelstva. Režim se velice rychle stabilizoval díky akceschopnosti bezpečnostních složek. „*Od prvního dne svého života se monopol moci KSČ udržoval a rozšiřoval omezováním politických svobod a občanských práv, až dospěl k jejich úplné likvidaci.*“⁵⁶ Prostředkem upevňování totalitní nadvlády komunistické strany se stala masová nezákonnost spolu s politickými procesy, které poznamenaly životy statisíců lidí. Vedení komunistické strany prvotně zdůvodňovalo vlnu nezákonností nutností zajistit vítězství revoluce, upevnit nově získanou moc ve státě a odstranit odpůrce. Masová nezákonnost vyrůstala z ideologie

---

54 KABÁT, Jindřich: *Psychologie komunismu*. Práh. Praha. 2011, str. 379.

55 KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Mladá fronta. Praha. 1993, str. 96–105.

56 Tamtéž, str. 196.

třídního boje, která se však „...*přizpůsobovala momentálním domácím politickým potřebám a zahraničně politickým záměrům Moskvy*“.⁵⁷

Masová nezákonnost se stala myšlenkovou šablonou, která byla vytvářena, upevňována a udržována politickými procesy a propagandistickou kampaní kolem nich. Vytváření této ideologické šablony šlo ruku v ruce s určováním dalších obrazů třídního nepřítele. Komunisté se tak mohli nejen vyrovnat se všemi, kteří nesouhlasili s politickými rozhodnutími strany, ale současně měli možnost na třídního nepřítele svést kdejaký neúspěch. Od roku 1949 se stala masová nezákonnost formou realizace přestavby socialistické společnosti a ve své podstatě vedla ke ztrátě občanských práv a politických svobod. K. Kaplan dodává, že masová nezákonnost: „*působila dále jako masová základna a ideologická příprava politických procesů, stala se trvalým zdrojem obětí a pomáhala při likvidaci či deformaci právního vědomí obyvatel.*“⁵⁸ V průběhu následujících let došlo k množství procesů, ve kterých byly perzekvováni či odstraněni lidé z řad politické opozice, armády, církve, odboje, živnostníků, rolníků a mnohých dalších vrstev. Mezi nimi byl i proces s vysokými stranickými funkcionáři.

První pokus zkonstruovat monstrproces s komunistickými funkcionáři se v Československu, podle K. Kaplana, objevil již v roce 1949 jako součást plánu sovětské bezpečnosti odhalit existenci velkého protisovětského a protimírového spiknutí, které se mělo stát konečným řešením sovětsko-jugoslávského konfliktu.⁵⁹ Proti-jugoslávská koncepce plynula z odmítnutí poslušnosti a podřízenosti Sovětskému svazu ze strany Jugoslávie. Tento postoj k jugoslávské otázce byl označen za protisovětský a nacionalistický. Ze strachu, aby jugoslávského příkladu nenásledovaly další satelity, rozhodl se J. V. Stalin vyhlásit boj nacionalismu, což si brzo vyžádalo první oběti. Od přelomu let 1948–1949 začala příprava mezinárodního procesu, jehož ústřední postavou se stal levicově orientovaný Američan Noel Field, bývalý spolupracovník sovětské zpravodajské služby. Poslední den IX. sjezdu KSČ bylo slovenským příslušníkem strany, Janem Szücem, doporučeno Jiřímu Veselému a Karlu Švábovi zatknout Gejzu Pavlíka kvůli údajné spolupráci s maďarskou trockistickou skupinou dle výpovědi Noela Fielda. Oba souhlasili se zatčením manželů Pavlíkových a s jejich převezněním k výslechům do Budapešti. V průběhu drsných výslechů v Budapešti zaznívalo ve výpovědích Gejzy

---

57 Tamtéž, str. 181–185.

58 Tamtéž, str. 238.

59 KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 346.

Pavlíka stále více českých jmen.⁶⁰ Klementu Gottwaldovi byl na schůzce Matyášem Rákosim předán seznam šedesáti vysokých stranických funkcionářů, jejichž jména zazněla při výsleších Lasló Rajka, který byl rovněž ve styku s Noelem Fieldem.⁶¹ Po odsouzení Jugoslávie ze strany SSSR probíhalo paralelně vyšetřování Wladyslawa Gomulky v Polsku, Koči Dzodzema v Albánii a Trajčo Kostova v Bulharsku. Tlak na nalezení „československého Rajka“ sílil, ale ani po zřízení speciální *komise T* z pracovníků stranického aparátu a bezpečnosti, nebyly vidět výraznější pokroky ve vyšetřování. To vzbudilo kritiku z Budapeště, že Československo podceňuje nebezpečí mezinárodního spiknutí. Tento neúspěch se pak stal bezprostředním důvodem pro Klementa Gottwalda k odeslání žádosti o vyslání sovětských poradců do Státní bezpečnosti. Ještě před svým příchodem doporučili poradci zřízení zvláštního útvaru Státní bezpečnosti pro odhalování nepřátel ve straně. Jejím vedoucím se stal Karel Šváb. Současná situace, podle K. Kaplana, přiměla generálního tajemníka ÚV KSČ, Rudolfa Slánského, aby v létě 1949 fakticky převzal vedení Státní bezpečnosti. Ke konci roku byl zatčen Eugen Löbl a rostl zájem o Vladimíra Clementise, který byl zahrnut do skupiny tzv. slovenských buržoazních nacionalistů. Na jaře 1950 se vyměnili sovětsští poradci a v květnu se rozhodlo předsednictvo ÚV KSČ zřídit podle sovětského vzoru ministerstvo národní bezpečnosti. Od tohoto okamžiku se dostalo odhalování nepřátel ve straně výlučně do rukou Státní bezpečnosti a sovětských poradců. Na konci roku 1949 byly monstrprocesy s protijugoslávskou koncepcí skončeny. Sovětsští politici se spokojili s výsledky procesů s L. Rajkem a T. Kostovem v Bulharsku. Původní myšlenka mezinárodního procesu s protijugoslávskou koncepcí se tak neuskutečnila. Vladimír Clementis byl odvolán ze všech funkcí a vyzván k důkladné sebekritice. Proces s V. Clementisem a slovenskými buržoazními nacionalisty i přes velkou snahu poradců a vyšetřovatelů neuspěl. Po nástupu nového vedoucího sovětských poradců v československé bezpečnosti, Vladimíra Bojarského, byl úplně zastaven. Přesto měl právě on nejbližší k nalezení československého Rajka.⁶²

Na začátku druhého pokusu o zkonstruování monstrprocesu v Československu stály hromadící se stížnosti na krajského vedoucího tajemníka KSČ Ottu Šlinga. Podnětem

---

60 Už zde se setkáme se jmény Eugena Löbla a Ludvíka Frejky.

61 Na seznamu byla, podle Karla Kaplana, mimo jiné i tato jména: Vavro Hajdů, Vladimír Clementis, Artur London, Otta Šling, Ludvík Frejka. In KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta. Praha, 1992.

62 KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta. Praha, 1992, str. 51 – 92.

k náhlému zatčení Otty Šlinga 6. října 1950 se stal dopis Emanuelovi Voskovi, který pracoval v Praze jako zástupce amerického průmyslového koncernu.⁶³ Po krutých výsleších Otto Šling na počátku roku 1951 uvedl jména svých spolupracovníků, což vyvolalo vlnu zatýkání. Mezi zatčenými mimo jiné byli Vladimír Clementis, Artur London, Bedřich Reicin, K. Šváb a Vavro Hajdů. Podle politické koncepce procesu bylo cílem Šlingova vnitrostranického spiknutí: „...odstranit vedení strany: Gottwalda, Zápotockého a Slánského, prosadit Švermovou do funkce generálního tajemníka a převést Československo do protisovětského tábora.“⁶⁴ Druhý pokus vedl k zatčení více než padesáti vysokých stranických funkcionářů. Podle K. Kaplana splnil dva hlavní cíle – „Odstranila se část „nespolehlivých“ z funkcí a na jejich místa nastoupili lidé ještě více oddaní Moskvě.“⁶⁵

Po přiznání Otty Šlinga se zvolna začala měnit politická koncepce, ve které Rudolf Slánský přestal být obětí. V kruzích sovětské bezpečnosti se od března začalo na Rudolfa Slánského pohlížet jako na „...činitele odpovědného za rozmístění „nespolehlivých a nepřátelských osob“ do vysokých funkcí a jako na možnou hlavu spiknutí.“⁶⁶ Od tohoto okamžiku zaznívalo jeho jméno při výsleších zadržených stále častěji. V červenci 1950 bylo v Moskvě, vzhledem k jeho chybám v organizační a kádrové práci, rozhodnuto o jeho sesazení z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ. V té době už poradci ani vyšetřovatelé nepochybovali, že v čele spiknutí stojí Rudolf Slánský. Klement Gottwald dal souhlas s vyšetřováním a zadržením Rudolfa Slánského, čímž se zásadně změnila původní strategie vyšetřování.⁶⁷ Zatčení byli nyní přesvědčováni, že to byl právě Rudolf Slánský, který stál v čele protistátního spiknutí. Společně se změnou role Rudolfa Slánského je nutné upozornit i na změnu ideologického rámce. „Domingoval v ní boj proti sionismu či židovskému buržoaznímu nacionalismu, nazývanému někdy též bojem proti kosmopolitismu. Ve skutečnosti šlo o antisemitismus“, který odrážel změny kurzu sovětské politiky.⁶⁸ Přesto, že byl J. V. Stalin antisemitou, podporoval zprvu vznik státu Izrael. Uvědomoval si, že levicový proud je v sionistickém hnutí poměrně silný a viděl v budoucím státu Izrael strategického spojence na Blízkém Východě. Poměrně brzy se však ukázalo, že Izrael zůstane demokracií západního typu, přičemž se od počátku snažil

---

63 Tamtéž, str. 99.

64 Tamtéž.

65 KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 358.

66 KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta. Praha, 1992, str. 134.

67 Tento moment ve svých vzpomínkách reflektoval jak Artur London tak Eugen Löbl.

68 KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta. Praha, 1992, str. 147.

vyvíjet úzké vztahy se Spojenými státy. Z pohledu J. V. Stalina se tak Izrael stal „...loutkou amerického imperialismu na Blízkém východě.“⁶⁹ Od roku 1948 naplno propukly protižidovské nálady. Dobová propaganda vytvořila atmosféru strachu a ohrožení ze židovského spiknutí proti Sovětskému svazu. Výsledkem těchto událostí bylo odhalování vykonstruovaných židovsko-imperialistických spikleneckých center v čele s vysokými komunistickými funkcionáři.

Hon na Rudolfa Slánského fakticky skončil 11. listopadu 1951, kdy do Prahy přijel člen politbyra ÚV KSSS Anastas Mikojan s návrhem J. V. Stalina na zatčení Rudolfa Slánského. Na základě rozhodnutí Klementa Gottwalda a Antonína Zápotockého po poradě s Alexejem Besčasnovem a Ladislavem Kopřivou byl Rudolf Slánský v noci z 23. na 24. listopadu zatčen. Důkazním materiálem proti němu byl dopis „*Velkému Metaři*“, výtvar československé a sovětské zpravodajské služby a bezpečnosti, ve kterém byl adresátovi nabídnut bezpečný odchod do zahraničí.⁷⁰ V návaznosti na zatčení Rudolfa Slánského byli zatčeni další komunističtí funkcionáři, mimo jiné i Bedřich Geminder, Josef Frank a Rudolf Margolius. *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským* se stal součástí mezinárodního spiknutí proti Sovětskému svazu a socialismu jako takovému. V politickém procesu byli zastoupeni vedoucí funkcionáři armády, bezpečnosti, stranického a hospodářského aparátu, ministerstva zahraničí a obchodu. Současně se zde promítla i výše zmíněná antisemitská koncepce procesu, jedenáct z celkem čtrnácti odsouzených bylo židovského původu.⁷¹ Politický proces probíhal od 20. do 27. listopadu 1952. Příprava justice, především pak soudců, prokurátorů, obhájců a svědků, začala již v létě téhož roku. Soudy byly v té době zcela závislé na politických orgánech a podřízeny Státní bezpečnosti. Rozsudky byly proto určovány mimosoudními, především politickými, institucemi.⁷² Soudní protokol byl připraven před samotným procesem a fungoval „...jako režijní kniha monstrprocesů. [...] Prokurátoři a soudcové kladli předepsané otázky, obžalovaní a svědkové odříkávali naučené odpovědi.“⁷³ Proces s protistátním spikleneckým centrem skončil vynesením jedenácti rozsudků smrti a třemi tresty odnětí svobody na doživotí. Na radu obhájců se nikdo z odsouzených proti rozhodnutí soudu neodvolal. Prezident republiky Klement Gottwald

69 BROD, Petr: Židé v poválečném Československu. In VEBER, Václav: *Židé v novodobých dějinách*. Karolinum. Praha, 1997.

70 ŠOLC, Jiří: Operace „Velký metař“. *Historie a vojenství*, 4/1995.

71 Židovské původu nebyli: Vladimír Clementis, Josef Frank a Karel Šváb.

72 KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. 1992, str. 220.

73 Tamtéž, str. 224, 246.

zamítl všechny žádosti o milost. Proces odstranil řadu „nespolehlivých“ vedoucích funkcionářů, v průběhu vyšetřování nabral silně antisemitskou podobu, která odrážela jednak vnitropolitické, ale i zahraničně politické záměry Sovětů.⁷⁴

Již od roku 1954 dostávali komunistické instituce množství stížností od obětí či jejich příbuzných, ve kterých požadovali obnovu trestního řízení, revizi rozsudků a odvolávali svá doznání vynucená násilím.⁷⁵ Velký význam pro následné revize politických procesů v Československu měla obžaloba L. Beriji za hrubé porušování zákonností v sovětské bezpečnosti a současně rehabilitace bratří Fieldů v Maďarsku a Polsku. Reakcí vedení KSČ bylo vytvoření komise „...*pro přezkoumání a překontrolování některých soudních případů z roku 1948 z hlediska výše trestů u odsouzených za protistátní činnost.*“⁷⁶ Komise tedy prozkoumávala pouze výši trestu nikoli správnost rozsudku. V jejím čele stál Rudolf Barák, který byl spoluodpovědný za politické procesy od roku 1953, kdy byl jmenován do funkce ministra vnitra. Jeho náměstkem se stal Karel Košťál, jeden z hlavních vyšetřovatelů nejen v případě s Rudolfem Slánským a spol.⁷⁷ Tzv. *Barákova komise* se soustředila především na procesy s vysokými komunistickými funkcionáři. Získala dostatek důkazů o nezákonnosti a konstrukci procesů, přesto bylo obtížné dovést nová zjištění až k rehabilitaci odsouzených. *Barákova komise* se stala ztělesněním rozporů mezi tlakem postižených na revizi a rehabilitaci nevinně odsouzených a zájmy bezpečnosti, justice a politického vedení. I přes nashromáždění množství nových důkazů, neprošly přes Rudolfa Baráka a Karla Košťála, kteří chránili útvar Státní bezpečnosti, ale i sebe samé. Revize se nemohla vyhnout *procesu s protistátním spikleneckým centrem*. Vavro Hajdů a Artur London na jaře roku 1955 žádali revizi politického procesu, která se však jevila jako velmi problematická. Ve vedení KSČ panovala oprávněná obava, že kdyby se politický proces s Rudolfem Slánským a spol. zhroutil, mohl by sebou strhnout i procesy, které na něj byly přímo navázané. Vznikla by tak početná vrstva obětí, která by se jednak dovolávala práva a spravedlnosti a současně hrozilo riziko, že by se mohla zformovat v nepříjemnou opoziční sílu. Je paradoxní, že i po rozsáhlé zprávě Bohumila Doubka, kterou sepsal po svém zatčení a v níž předkládal jasné důkazy o vykonstruovanosti politického procesu s protistátním spikleneckým centrem,

---

⁷⁴ KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 360–365.

⁷⁵ Tamtéž, str. 367.

⁷⁶ Tamtéž, str. 368.

⁷⁷ Tamtéž, str. 370.

trvalo politické byro na vině Rudolfa Slánského. Na konci roku 1955 byl Rudolf Slánský označen za československého L. P. Beriju, jinými slovy, byla na něj svalena odpovědnost za zavádění nezákonných metod do bezpečnosti.⁷⁸

Po XX. sjezdu KSSS, kde přednesl Nikita Chruščov projev s názvem „*Kult osobnosti a jeho důsledky*“, vyvstala další vlna pochybností o správnosti politických procesů s vysokými stranickými funkcionáři. K prošetření procesu s Rudolfem Slánským a spol. byla v dubnu 1956 zřízena speciální *komise C*, v jejímž čele stál opět Rudolf Barák. Komise byla zřízena s cílem „*očistit dřívější konstrukci viny a rozsudku od politicky už nevyhovujících prvků a nahradit je novými, přitom však vinou a trestem nehýbat.*“⁷⁹ Jak podotýká Karel Kaplan, o vině Rudolfa Slánského bylo tedy rozhodnuto předem. Výpovědi vězňů vedli k zatčení Bohumila Doubka a Vladimíra Kohoutka a k odvolání dalších vyšetřovatelů z jejich funkcí.

Revize procesu v letech 1955 až 1957 vedla k propuštění Artura Londona, Vavro Hajdů i Eugena Löbla. Tlak na přezkoumání procesu však ze strany rodin popravených stále sílil. Strategií KSČ bylo propouštět či zmírňovat rozsudky odsouzených, ale nikoli je rehabilitovat, *nadále zůstávaly zločinci „odsouzenými po právu.*“⁸⁰ Po amnestii v roce 1960 se tak vytvořila poměrně početná skupina nespokojených propuštěných vězňů, kteří se dožadovali znovu prošetření svých případů. Rehabilitace se stala jedním z hlavních politických témat počátku 60. let minulého století. Pod silicím tlakem propuštěných i příbuzných obětí schválilo na podzim roku 1962 vedení KSČ návrh na „*přešetření nejdůležitějších politických procesů proti osobám, které zastávaly význačné politické funkce.*“ Vznikla tzv. *Kolderova komise*, která přes velké obtíže dokázala prosadit alespoň částečnou rehabilitaci. Na základě činnosti Kolderovy komise Nejvyšší soud dle *zprávy Kolderovy komise o „výsledcích revize politických procesů z období 1949–1954“* učinil závěry, jež vedly ke zproštění obžaloby v celém rozsahu u Rudolfa Slánského, Josefa Franka, Bedřich Gemindera, Ludvíka Frejky, Vladimíra Clementis, Eugena Löbla, Rudolfa Margolia a Bedřicha Reicina. U posledního jmenovaného zůstalo důvodné podezření, že se dopustil trestných činů zneužití služební moci, nešetření služebních povinností a křivého obvinění. Karel Šváb a Otto Fischl byli zproštěni obžaloby z trestných činů proti státu. U Karla Švába bylo potvrzeno zneužití úřední moci k hrubému porušování zákonosti. U Otty Fischla bylo potvrzeno zneužití úřední moci za účelem obohacování. V případě Rudolfa Slánského vyšlo najevo, že se dopouštěl a kryl porušování zákonosti, za které nese odpovědnost. Z toho důvodu bylo rozhodnuto potvrdit vyloučení

---

⁷⁸ KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 372–374.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 378

Rudolfa Slánského ze strany pro hrubé porušování organizačního řádu a zásad stranické práce. V případě Karla Švába, Bedřich Reicina a Otty Fischla bylo trestní stíhání vzhledem k jejich smrti a v důsledku amnestie z roku 1960 zastaveno.⁸¹ Hlavním nedostatkem Kolderovy komise bylo omezení se pouze na procesy s komunistickými funkcionáři. Podle K. Kaplana, však právě tato omezená rehabilitace vytvořila příznivou atmosféru pro revizi dalších procesů.⁸²

Ke znovu otevření tématu rehabilitací došlo na jaře 1968. V souvislosti se společenskými změnami zaznívala hlasitá kritika *Kolderovy komise*, která jednak nevedla k důsledné stranické rehabilitaci některých bývalých komunistických funkcionářů, například Rudolfa Slánského či Karla Švába, a dále nevymezila odpovědnost za politické procesy s komunistickými funkcionáři. Činnost *Pillerovy komise* byla přerušena srpnovou invazí vojsk Varšavské smlouvy a o několik měsíců později byla její činnost zcela zastavena. Přesto, že se většina členů shodla v otázce navrácení členství, výrazně problematičtější se stala po okupaci otázka odpovědnosti za politické procesy. Došlo k určitému posunu, který se projevil v nesouhlasu s jednostranně definovanou odpovědností Klementa Gottwalda za politické procesy a úlohou sovětských poradců při jejich konstruování. Většina členů odmítla ze strachu závěry komise podepsat.⁸³ V důsledku reformních a demokratizačních tendencí na jaře 1968 byli bez výjimky všichni odsouzení v procesu v čele s Rudolfem Slánským stranicky rehabilitováni. Někteří pak byli následně vyznamenáni. A. Londonovi a V. Hajdů byl udělen Řád republiky, E. Löblovi Řád práce. In Memoriam byli vyznamenáni V. Clementis, J. Frank titulem Hrdina ČSSR. L. Frejkovi, R. Margoliovovi a A. Simonovi byl udělen in memoriam Řád republiky, B. Geminderovi udělen in memoriam Řád práce.

---

⁸¹ Zpráva o výsledcích revize politických procesů z období let 1949–1954. *Rudé právo*, 22. 8. 1963.

⁸² KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 382.

⁸³ KAPLAN, Karel. *Druhý proces: Milada Horáková a spol. - rehabilitační řízení 1968–1990*. Praha. Karolinum, 2008, str. 107–124.

4. ANALÝZA ŽIVOTNÍCH PŘÍBĚHŮ

4.1. *Mládí*

Odsouzené v procesu s protistátním spikleneckým centrem, stejně tak i jejich nejbližší, nespojuje jen proces samotný. Některé podobnosti v jejich životních osudech můžeme nalézt už v samotných začátcích – od tématu rodinného zázemí, dětství a mládí, přes vstup do strany, až po zkušenost 2. světové války. Události 50. let jsou v drtivé většině případů automaticky zasazovány do širšího kontextu vlastního života, popřípadě života rodičů. Klíčové jsou zde především narativy, které se tematicky věnují rodinnému zázemí a zkušenosti 2. světové války. Díky tomu mají příbuzní možnost zlidštit postavu odsouzeného, kterého čtenář, popřípadě posluchač či divák, nechápe jen v politické rovině, ale nabízí se mu celá škála příběhů, v nichž je odsouzený představován mimo jiné také jako otec, manžel, a zároveň jako dobrý, statečný a především charakterní člověk, který aktivně bojoval proti fašismu.

Josefa Slánská o svém dětství ani o dětství svého manžela Rudolfa Slánského veřejně nemluvila. Její knižně publikované vzpomínky *Zpráva o mém muži* začínají až rokem 1929, kdy byla zatčena na demonstraci dělnické mládeže, což označila za „výsměch jakékoli demokracii“.⁸⁴ Josefa Slánská nevzpomínala, jak se třemi staršími sourozenci vyrůstala v chudinské kolonii v Krči. Nevyprávěla o bídě, ve které žili, ani o tom, že otec a dva bratři byli dlouhodobě nezaměstnaní a rodinu musela živit matka pouze z příležitostných přivýdělků. A přesto, že po celý svůj život byla na rodinný původ pyšná, (jak řekla v rozhovoru s Karlem Bartoškem, nikdy v sobě nezapřela holku z kolonie⁸⁵) neměla potřebu o něm veřejně vyprávět. Byly to především otázky sociálního citění a spravedlnosti, které teprve šestnáctiletou Josefu Slánskou přiměly ke vstupu do KSČ, přesto to nepovažovala za podstatné říct nahlas. Nepotřebovala líčit svou cestu k přijetí členství ve straně, protože členství jako takové není v jejím životním vyprávění problematické, necítila, že by bylo něčím, co by měla veřejně rozebírat.

V případě Hedy Margoliové-Kovalyové je tomu zrovna tak, na dětství své ani svého muže, Rudolfa Margolia, ve své knize nevzpomínala. V dokumentu Heleny Třeštíkové zazněla jen krátká nostalgická zmínka o krásném mládí, které prožila v době

---

84 SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. 1990, str. 73.

85 BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň*. 2001, str. 138.

Masarykovy republiky ve skvostné společnosti svobodných, sebevědomých a hezky se oblékajících lidí.

Stejně tak i Eugen Löbl se ve svém *Svědectví o procese*⁸⁶ nesnažil přiblížit skutečnosti, které ho přiměly vstoupit do strany, šlo mu o to říci pravdu, popsat, čím si po zatčení prošel, a *ex post* vyvrátit obvinění, za které byl v procesu s protistátním spikleneckým centrem odsouzen na doživotí.

Vzpomínky na mládí vylíčil pouze Artur London ve svém *Doznání*, přesto se však v jeho téměř pěti set stránkové knize jedná o téma zcela marginální. „*Vracím se znovu ke svému mládí, ke svým čtrnácti letům, kdy jsem se vrhl tělem i duší do boje za revoluci. V mé generaci tak mladý věk nebyl nijak výjimečný. Komunistická mládež byla skutečně mladá. Narodili jsme se za války, byli jsme poznamenáni jí a následujícími těžkými lety: doma byla nezaměstnanost, bída, krvavé srážky pracujících se silami represe, za hranicemi byl fašismus v Itálii, postupně vznikaly reakční režimy v Polsku, Bulharsku, Maďarsku.*“⁸⁷ Ve vězení vzpomínal i na otce⁸⁸, který patřil mezi zakládající členy komunistické strany a který se mu stal průvodcem i vzorem na jeho vlastní cestě ke komunismu. „*Po otcově boku jsem se zúčastnil prvních pouličních manifestací, svou dětskou ruku v jeho ruce. [...]. Ukázal mi, když mi bylo třináct a půl roku, cestu, po které jsem přišel do komunistické mládeže. V tom věku jsem začal pracovat, protože v naší rodině mohl studovat jen jeden a to ještě za dost velkých obětí.*“⁸⁹ Z jeho vzpomínek je patrné, že ani po tom, čím si prošel, nepochyboval o čistotě otcových ideálů, těch ideálů, které i on sám za několik let přijal za své. Pod otcovým vlivem se od mládí zapojil do politické činnosti v řadách komunistické mládeže a později vstoupil i do komunistické strany.

Ukazuje se, že pro samotné aktéry procesů, popřípadě pro jejich manželky, je dětství spíše tématem okrajovým. Heda Margoliová-Kovalyová začíná svou knihu transportem do Lodže, Josefa Slánská svým zatčením na demonstraci v roce 1929, Artur London popisem tíživé atmosféry 50. let, Eugen Löbl pak svým zatčením. Přesto, že mohli o svém dětství vyprávět, rozhodli se povětšinou mlčet. Domnívám se, že jejich přístup

---

86 LÖBL, Eugen: *Svědectvo o procese s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele s Rudolfem Slánským*. 1968, 198 str.

87 LONDON, Artur: *Doznání*. 1990, str. 33.

88 Po vypuknutí 1. světové války otec odešel na frontu a matka zůstala sama se čtyřmi dětmi a pátým na cestě. Pro celou rodinu to bylo velmi krušné období. Syn vzpomínal, že otec po návratu z války věnoval veškerý svůj volný čas politické činnosti. Kvůli svým silně levicovým světonázorům nejednou ztratil zaměstnání. Židovská obec se na něj dívala jako na zrádce, protože byl ateista a člen protináboženských organizací. Jen obtížně sháněl práci, a pokud nějakou sehnal, byla velmi špatně placená, přesto se svých ideálů nikdy nevzdal. In LONDON, Artur: *Doznání*, 1990, str. 211 - 213.

89 Tamtéž, str. 213.

odrážel záměry, se kterými se rozhodli své vzpomínky sepsat a publikovat. Všechny publikace vznikaly v průběhu 60. let a světlo světa spatřily v krátkém obrodném procesu tzv. pražského jara v roce 1968⁹⁰, popřípadě byly zhruba ve stejném období publikovány v zahraničí. Stěžejními motivy jejich vzniku bylo podat pravdu o politickém procesu, tj. sdělit veřejnosti, jak se věci skutečně odehrály. V roce 1968 nemuseli autoři problematizovat svůj vztah ke straně do té míry, aby hledali důvody, které je do strany přivedli. Věřili, že „se blýská“ na lepší časy. Plně se ztotožnili s demokratizačními a reformními ideály tzv. pražského jara. Důležité je zmínit, že v této době byli všichni, až na Hedu Margoliovou-Kovalyovou, která se po politickém procesu definitivně rozešla s komunistickou stranou, členy KSČ. Myslím, že téma dětství generace účastníků procesu se ztratilo pod tíhou historicky podstatnějších událostí a zapadlo do pomyslné škatulky s názvem nepodstatné.

Pokud se pak podíváme na generaci potomků, je na první pohled zřejmé, že téma dětství rodičů se v narativech vyskytuje výrazně častěji a je úzce propojeno s tématem vstupu do strany. Pro děti bylo při (re)konstrukci života rodičů téma jejich dětství a dospívání důležité, protože právě v této době nacházely možné motivy vstupu svých rodičů do strany. Výjimkou jsou příběhy dcer Otty Fischla, Evy Vaňkové a Heleny Koskové, a Ivana Margolia, syna popraveného Rudolfa Margolia. Jejich otcové vstoupili do KSČ až po konci 2. světové války a jejich vstup do strany je tedy spojován s přímou válečnou zkušeností. Domnívám se, že se zde opět promítla významným způsobem doba vzniku záznamu vzpomínek. Potomci odsouzených své příběhy konstruovali po roce 1989, tedy v době, kdy se ve veřejném prostoru vztah ke KSČ výrazně zproblematizoval. Generace dětí se snažila pochopit a porozumět životním osudům svých rodičů a toto „porozumění“ dále předat. Současně však hledala klíč k pochopení své vlastní zkušenosti. Pátrala po svých rodičích, aby našla sama sebe, tak jako to napsal Ivan Margolius: „*Dokud se mi nepodaří Rudolfa opět najít, můj vlastní život nebude mít smysl.*“⁹¹ Potomci se ve svých vyprávěních snažili zachytit kontinuitu života svých rodičů, ale stejně tak i svou vlastní. V jejich vyprávěních se pak mnohdy jevila cesta rodičů ke KSČ jako něco logického, přirozeného a ve své podstatě nevyhnutelného.

Když na své rodiče vzpomínala dcera Marta Slánská, řekla: „*Maminka se*

---

90 *Svědectví Eugena Löbla* vyšlo v Bratislavě v dubnu 1968. *Zpráva* Josefky Slánské pak po částech vycházela v Literárních listech na jaře a v létě v roce 1968. Svou knižní podobu však u nás získala až v roce 1968. *Doznání* Artura Londona vyšlo v roce 1968 v Paříži, u nás až v roce 1990.

91 MARGOLIUS, Ivan: *Praha za zrcadlem. Putování 20. stoletím*. Argo. Praha. 2007, str. 37.

s tatínkem seznámili prostě, protože měli v té době stejné zájmy. Maminka se zúčastňovala komunistických schůzí a tatínek tam už v té době měl nějaké postavení, byl tam nějaký funkcionář a... tatínek byl, myslím, o dvanáct let starší než maminka. Maminka ho hrozně obdivovala a oba byli takový jako nadšený a oba jako chtěli něco měnit v téhle zemi, chtěli prostě, aby tu byl nastolen nějaký spravedlivější sociální řád [říká s pousmáním].⁹² O dětství svých rodičů nevyprávěla. V rozhovoru zazněla pouze zmínka, že matka vyrůstala v Krčské kolonii, „kde byli ti opravdu chudí [se silným důrazem].“⁹³ O dětství otce nemluvila vůbec. Ve vyprávění dcery rovněž nenalezneme ani náznaky možných motivů otcova vstupu do strany. Jediné, co zmínila v souvislosti s otcovým dětstvím, je obecně známý fakt, že pocházel ze židovské rodiny, i přesto, že jeho rodiče byli ortodoxní věřící, on sám byl ateistou. Marta Slánská o vstupu svých rodičů do strany řekla, že chtěli „něco“ změnit v této zemi, že chtěli nastolit „spravedlivější sociální řád“.⁹⁴ V rozhovoru pro MF Dnes odpověděla, že stoprocentně věří tomu, že otec šel do politiky s dobrými úmysly. S tím nesouhlasil její syn David Černík, vnuk Rudolfa Slánského, který byl u rozhovoru přítomný. Dále vysvětluje svůj postoj s nebývalým nadhledem: „Připouštím, že děda asi šel do politiky s čistým úmyslem, ale šel tam za stranu, která od začátku nebyla demokratická. Na rozdíl od dnešních politiků neměl Rudolf Slánský cíl obohatit se, opravdu chtěl něco změnit. Problém je bohužel v tom, že chtěl změny ve jménu ideologie, o které bylo už ve 30. letech – tedy dlouho před převratem z roku 1948 – jasné, že je nebezpečná, zvrácená.“⁹⁵ Na to reagovala dcera Marta Slánská: „Když máte v programu diktaturu proletariátu, musí to být špatně. Na tento program se zákonitě nabalí ti nejhorší, kteří se dostanou k moci, neexistuje způsob, jak to ubrzdít. Myslím ale, že otec vstoupil do partaje skutečně proto, že chtěl, aby se ti nejchudší měli líp, aby byl svět spravedlivější. Navíc byl židovského původu a po válce, v níž byli Židé likvidováni, si myslel, že komunisté Židy ochrání.“⁹⁶ Mezi chápáním dcery a vnuka je tak evidentní rozpor. Vnuk Rudolfa Slánského, David Černík, odpověděl jasně a konkrétně; dědeček vstoupil do strany, která od začátku nebyla demokratická. Zasloužil se o její prosazení jako jediné vládnoucí strany v Československu, i přesto že věděl, že ideologie, z které vychází, je nebezpečná. Oproti tomu dcera Rudolfa Slánského mluví podstatně tajemněji. Problém je, když „máte

92 Svědectví Marty Slánské. Děti 50. let. 2011.

93 Tamtéž.

94 Tamtéž.

95 SAIVER, Filip: MF Dnes Víkend. Mami, že tátu nepopravili?!, 1. -2. 3. 2014., str. 7 – 9.

96 Tamtéž.

v programu ukotvenou diktaturu proletariátu“, protože na takový program se „nabalí ti nejhorší“. ⁹⁷ Paradoxně tím, jak vyhybavě odpověděla, je možné si do její odpovědi dosadit obě dvě možnosti – tedy zaprvé, že ti špatní byli těmi, kdo se podíleli na justiční vraždě jejího otce, anebo za druhé, že mezi ty špatné patřil i její otec, který se podílel na prosazení vlády KSČ. O postavě otce dále konkrétněji hovořila až v kontextu „dobrých úmyslů“ a „spravedlivějšího světa“, které ho vedly ke vstupu do strany. A dodala, že otec byl Žid a po zkušenosti z 2. světové války věřil, že komunisté Židy ochrání. To však není a nemohlo být důvodem vstupu do strany, protože Rudolf Slánský vstoupil do strany již v roce 1921. Jedná se spíše o důvod, proč její otec i po válce setrval ve straně.

Když Karel Šling napsal článek o životě svého otce s titulem *Otto Šling – příběh jednoho komunisty*, popsal jeho dětství jako šťastné. Otto Šling se narodil do dobře situované židovské rodiny, vyrůstal v severních Čechách, kde studoval na německém gymnáziu. Dospíval v době hospodářské krize. V patnácti letech začal být aktivní v Komsomolu. Otec jeho otce, dědeček Karla Šlinga, s jeho činností nesouhlasil, nicméně jej i nadále finančně podporoval. Karel Šling se domnívá, že otce pravděpodobně ke komunismu „přivedla směs mladické vzpoury proti starým pořádkům a touha účastnit se budování lepšího světa. Zdánlivě k tomu neměl žádný důvod. Pocházel z dobře situované továrnické rodiny. Za svého mládí nikdy nepoznal hmotnou nouzi a studoval na dobrých školách.“ ⁹⁸ Když Karel Šling hledal motivy, které přiměly otce ke vstupu do strany, snažil se pochopit dobu, v jaké dospíval. Vyrůstal v éře poznamenané 1. světovou válkou. V souvislosti se vznikem národních států se radikálně měnily i společnosti v nich. „V té době marxismus zákonitě přitahoval ty, kteří věřili, že je možné vybudovat lepší a spravedlivější svět bez válek a bídy, kterou kolem sebe viděli. Musíme si uvědomit, co znamenala světová válka pro mladou radikální generaci ve 20. a 30. letech minulého století. Byl to pro ně důkaz, že „starý svět“ selhal a že je nutné a možné nahradit ho lepším systémem. Navíc přišel krach na newyorské burze a velká hospodářská krize a s ní spojená masová nezaměstnanost. Pro člověka ovlivněného marxismem to byly důkazy, že starý svět musí být zbořen, aby mohl vzniknout nový a lepší.“ ⁹⁹ Přesto, že Otto Šling pocházel z dobře situované rodiny, byla zkušenost války a jeho sociální citění natolik silné, že se přiklonil ke komunistickým ideálům. Zároveň jeho syn reflektoval i význam revoluční

---

97 Tamtéž.

98 ŠLING, Karel: *Paměť a dějiny*. Otto Šling – příběh jednoho komunisty. 2012/04, str. 116.

99 Tamtéž, str. 117.

složky hnutí, která souzněla s radikalitou mladé generace. Otec již ve dvanácti letech navštěvoval marxistický kroužek, v patnácti byl aktivně činný v Komsomolu¹⁰⁰. V době studií medicíny byl už vedoucím mládeže v ilegálním aparátu strany.

O dětství Karla Švába jeho dcera vyprávěla: „*Celá ta rodina byla z chudých poměrů, byli všichni velice nadaní, tatínkův bratr na malování, už jejich tatínek měl velikou knihovnu, maminka zase tvořila ráda figurky, byla nadaná prostě manuálně i trochu umělecky, ale protože vzešli z chudých poměrů, tak nebyla možnost, aby vystudovali. A proto jim přišlo správné to levicové hnutí, které hlásalo, že si budou všichni rovni, že tedy i ti chudí budou moci vystudovat, tak jako ti všichni ostatní, že se budou mít všichni dobře. .... Tatínek protože, když byly děti malé, tatínek byl ze šesti dětí, byly v Německu z nějakého důvodu. Nevím, jestli tam šel jejich tatínek za ... za nějakým lepším výdělkem, anebo ho už tam poslala politika, protože už ten jejich tatínek, můj děda, byl členem sociální demokracie, dokonce měl kandidovat nebo kandidoval do Říšského sněmu za sociální demokracii. No a přišla první světová válka, tatínek byl druhý nejstarší a musel do dolu.*“ Dcera Karla Švába nemusela složitě hledat důvody, které otce přivedly ke vstupu do KSČ – pocházel z chudé rodiny, měl dalších pět sourozenců. Všichni byli nadaní, ale nemohli studovat především z finančních důvodů. Ústředním motivem otcova vstupu do strany byla pro jeho dceru tedy sociální rovnost a spravedlnost, která by umožnila dosáhnout vzdělání i chudým. Avšak když se seznámíme s výpovědí jeho sestry Marie Švermové¹⁰¹, která byla mimo jiné důležitou svědkyní v procesu s protistátním spikleneckým centrem, pochopíme, že je tu opět jakýsi rozpor. V rozhovoru s Karlem Bartoškem na otázku, co ji přivedlo ke komunismu, odpověděla: „*Myslím, že to bylo docela přirozené. Vyrůstala jsem v Německu, kde na mě působilo několik vlivů. Ve škole jsme se učili, že německý národ, německá říše jsou ze všech nejlepší, [...] - a současně jsem četla knížky z tátovy knihovny. Třebízského, Jiráska, ruské autory. Tak se to ve mně pralo. Měla jsem možnost vidět na vlastní oči život rodin přistěhovalců, současně jsem hodně četla. V duši se mi vytvářel takový soucit, především soucit s dětmi ponižovaných a vyvržených [...] Tam to snad začalo, tam vyrůstal pocit lítosti a soucitu. Chtělo se mi jim pomoci.*“¹⁰² Dobu návratu do rodící se Masarykovy republiky následně popsala jako zklamání z rozporů mezi nadějnými očekáváními a realitou. Její dětství nebylo lehké,

100 KOMSOMOL - Komunistický svaz mládeže, zkratka podle ruského názvu KOMunističeskij SOjuz MOLOděži.

101 Byla nejstarší dcerou Švábových. Narodila se 17. 1. 1902. Karel Šváb se narodil jako druhorozený o 2 roky později.

102 BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň*. 2001, str. 53.

musela se starat o své sourozence, protože byla nejstarší. Když otec odešel do války a matka onemocněla, začala pracovat v továrně na pozici poslíčka. V patnácti letech tak měla zkušenost s rolí „náhradní“ matky i s dělnickým prostředím. Přesto, že se rodina Švábových potýkala v době války s chudobou, vzpomínala při rozhovoru na zbídačené děti přistěhovalců, které potkávala na německých ulicích a kterým toužila pomoci. Tento rozdíl v narativech sestry a dcery odsouzeného, podle mého názoru, odráží odlišnost dvou generací a jejich historických zkušeností. Marie Švermová popsala sebe samu na cestě ke komunismu jako někoho, kdo toužil něco změnit, kdo chtěl pomoci druhým. V jejím příběhu nešlo o ní, nechtěla měnit svět pro sebe, ale především pro ty druhé. Oproti tomu dcera, která vzpomínala na vstup otce do strany, hovořila především o bídě a nespravedlnosti, kterým musel on a jeho rodina přímo čelit. Podala příběh o otci, který velmi strádal a měl opravdu těžké dětství a právě proto vstoupil do KSČ.

Tématu dětství rodičů se věnuje i Hana Frejková ve své knize *Divný kořeny*. Matka se narodila v roce 1907 v Hamburku do poměrně dobře situované německé rodiny. Navštěvovala dívčí privátní školu, později si prosadila svou a přestěhovala se ke strýci do Berlína, kde začala studovat soukromou hereckou školu. Z matčina deníku dcera usuzuje, že koncem 30. let prožívala matka něco, co označuje pojmem dekadentní období – hledala nejen sebe sama, ale i smysl života. Poté, co získala cenu nejlepšího absolventa všech německých hereckých škol, odešla do Prahy. Prožila zklamání z osudové lásky a přemýšlela o sebevraždě, o kterou se však nikdy kvůli představě možných novinových titulků nepokusila. „*Tím, myslím, skončila éra jejího tápání, uměleckého drásání si duše a utápění se v žalu. V následujících letech si nechala ve Vídni u slavného specialisty narovnat nos, provdala se za československého občana, aby získala československé státní občanství a (...) a vstoupila do KSČ.*“¹⁰³ Rekonstrukce otcova dětství a dospívání pak byla pro jeho dceru ještě obtížnější: „*Když přemýšlím o tátově mládí, o době před válkou, tak navzdory veškerému svému bádání a tomu strašně dlouhému času strávenému v archivech mám před sebou stále jenom bílá místa, jen sem tam se něco zaplňuje. Je těžké si představit, jaký táta byl, když byl malý, v jakém prostředí vyrůstal, jací byli jeho rodiče, jaké měl dětské stesky a jaké radosti. Pořád tápu. Vím, že rodný list je z roku 1913 a mohu se jen domnívat, že na tom třeba nezáleželo, nebo že se ten první ztratil, nebo že.... vím já*

---

103 FREJKOVÁ, Hana: *Divný kořeny*. 2007, str. 33

co? ¹⁰⁴ Dcera skutečně o otci mnoho nezjistila. Narodil se v roce 1904 do německo-židovské rodiny, jeho otec byl praktický lékař v Liberci. Ludvík Frejka (v té době ještě Ludwig Freund) studoval na německém gymnáziu v Liberci a po té na Vysoké škole obchodní v Berlíně, kde se seznámil se svou první ženou a vstoupil do komunistické strany Německa.

Po neúspěšném pátrání po důvodech otcova příklonu ke komunismu, Hana Frejková napsala: „*Nevím, proč si vybral komunistickou ideologii. Ano, byl z asimilované rodiny, náboženství už nehrálo velkou roli. Možná vyměnil víru za víru. Šel proti otci? Proti matce? [...]. Tahle nová víra mu nabízela stejnou nástupní pozici jako nežidovské populaci. Měl ambice, chtěl něco dokázat, a tak to dělal ve jménu nové víry.*“¹⁰⁵

Vyprávění o vstupu do strany v sobě vždy nesou i vysvětlení, proč ten či ta do strany vstoupili. Ti, kteří na vstup do KSČ vzpomínali, ať už v generaci rodičů či potomků, do něj zakomponovali vysvětlení, proč se rozhodli do strany vstoupit. Mezi nejčastějšími motivy pro vstup do strany nacházíme sociální důvody. Ať už vycházely z vlastního nebo okolního prožitku bídy a chudoby či sociální nerovnosti, byli aktéři přesvědčeni, že řešení této situace naleznou právě v komunistickém hnutí. Nelze říci, že by v tomto tématu byl mezi rodiči a dětmi výraznější rozpor, spíše lze hovořit o jakémsi konsenzu, který prostupuje napříč generacemi a je dále předáván v rámci rodinné paměti. Snaha o změnu dosavadního systému, která přinese spravedlnost, rovnost, lepší životní úroveň, zaměstnanost nebo třeba i možnost vzdělání všech bez rozdílu, je tím hlavním důvodem – čistým úmyslem, s nímž aktéři do strany vstupovali. Sociální problémy, kterými tato generace strádala, se staly potvrzením nefunkčnosti starého (prvorepublikového) systému. V některých příbězích, jako například ve vyprávění Artura Londona, pak hrála důležitou roli i politická aktivita prarodičů, v tomto případě otce. Generace potomků v příbězích o svých rodičích zmiňuje jako jeden z důvodů i mládí, které se ve vyprávění promítlo v rovině jakési chybějící životní zkušenosti, pohlcujícího nadšení, ale i jako radikalismus a vymezení se proti předchozí generaci.

Jak jsem v úvodní části naznačila, dalším zásadním tématem v životních příbězích pamětníků je téma 2. světové války, které naskýtá možnost přiblížit odsouzeného v nejlepším možném světle. Ve vyprávění pamětníků vystupují odsouzení častokrát v roli odvážných bojovníků proti fašismu riskujících život za záchranu republiky. Pro některé

---

104 Tamtéž, str. 52.

105 FREJKOVÁ, Hana: *Divný kořeny*. 2007, str. 53.

pamětníky se zkušenost 2. světové války a přežití koncentračního tábora stala určujícím motivem pro vstup do KSČ, popřípadě potvrzením pro další setrvání ve straně. Ve vyprávění příbuzných, ale i samotných aktérů procesu, pak nalezneme snahu vyvrátit veškerá falešná obvinění, která zazněla při politickém procesu, a která zdrcujícím způsobem devalvovala význam jejich činnosti v době 2. světové války.

Rudolf Slánský byl, kvůli své bezpečnosti, těsně před Vánoci roku 1938 povolán do Moskvy, kam po Mnichovu emigrovala většina stranických špiček¹⁰⁶. Manželka se synem Rudou za ním přijeli vlakem o několik týdnů později. Josefa Slánská ve své knize vzpomínala na sovětského celníka, který jim zařídil spací vagón, a na dobrotu vojáka Rudé armády, který je pozval na oběd do jídelního vozu a po zbytek cesty se o Rudíka staral. „*A tak už při prvních krocích na sovětskou půdu jsme byli obklopeni pozorností vsutku nezištnou a přímo dojemnou.*“¹⁰⁷ Takové zmínky nejsou jen obyčejným vyprávěním o těžkostech spojených s cestou, ale jsou psané se záměrem navodit onu vlídnou povahu Sovětů a přátelskou atmosféru Sovětského svazu na sklonku 40. let minulého století. Není překvapivé, že manžel v jejím vyprávění vystupuje jako velmi citlivý člověk, který miluje děti, oplývá nebývalou schopností uklidnit truchlící vdovu i rozlícené partyzány, má organizační talent a je ochotný se obětovat nejen pro své přátele, ale i pro svou zemi. Po této poznámce je zcela zřejmé, kam Josefa Slánská ve svém vyprávění směřuje – její manžel měl „*autoritu [u partyzánů – pozn. aut.], jakou by nikdy nemohl u lidí mít člověk, který má chladný poměr k lidem*“, je „*povýšenecký*“ a „*panovačný*“ (tyto vlastnosti mu přisuzuje ÚV v roce 1963).“¹⁰⁸ Na pozadí „*nejkrásnějšího období jejího života*“¹⁰⁹ vykreslila životy svých nejbližších, jejichž jména byla v 50. letech tolik dehonestována. Doba emigrace a obětavé práce pro československou redakci v moskevském rozhlase, je dobou, ve kterém jej mohla vykreslit v tom nejlepším světle. Přesto, že lze velmi pochybovat o oné přátelské atmosféře v Sovětském svazu, Josefa Slánská se tohoto obrazu nevzdala po zbytek svého života. Myslím, že skutečně šlo o část jejího života, kterou lze i dnes označit za společensky nejméně kontroverzní. Stěží by mohla vzbudit sympatie okolí, kdyby přibližovala postavu svého manžela, ale i svou vlastní, po únoru 1948. S jistou nadsázkou, lze říci, že se emigrace v Moskvě stala skutečně dobrou platformou pro příběh o obětavých lidech s dobrými úmysly, velkými srdci, kteří nespali, nejedli

106 K. Gottwald s rodinou, V. Kopecký, J. Šverma, V. Široký a mnozí další.

107 SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. 1991, str. 95.

108 Tamtéž, str. 135.

109 Tamtéž.

a neustále pracovali. Ve svých vzpomínkách napsala: „...na práci v moskevském rozhlase za války vzpomínáme jako na nejkrásnější období našeho života. ... Na dobu, kdy jsme mohli každou chvíli přijít o život, na dobu, kdy jsme hladověli měsíc od měsíce víc a víc, na dobu, kdy jsme neměli možnost opatřit si ani to nejnnutnější na sebe, zejména ne v zimě. Na dobu, kdy jsme po dlouhé měsíce mohli spát pouhé dvě tři hodiny na redakčním psacím stole, přikrytí novinami, jen tak mezi posledním nočním a prvním ranním vysíláním.“¹¹⁰ Věřili, že válka skončí vítězstvím Sovětského svazu a oni budou moci začít budovat socialismus ve své zemi. Mezi nostalgickými vzpomínkami na emigraci SSSR však nalezneme i jednu skutečně tragickou. Manželům Slánským se v červenci 1943 narodila dcera Naděžda, která jim byla v říjnu stejného roku unesena, když ji hlídal syn Ruda. Josefa Slánská se nikdy nedozvěděla, co se s její dcerou stalo. Nikdy nezjistila pravý motiv jejího únosu, který se pro ni stal celoživotním traumatem. Se ztrátou dcery se po zbytek života nesmířila, nikdy ji nepřestala hledat. Při rozhovoru s K. Bartoškem v roce 1977 uvedla: „Upřímně ti řeknu jedno: kdybys mě řekl, že Nad'a byla unesena včera, budu tomu věřit... Pořád je to živé. Není pravda, že čas rány hojí, to je hrozný žvást. Naopak, čím je člověk starší, tím hůř snášíš tíhu takové události.“¹¹¹ Autorka nikdy nezdůrazňovala skutečnost, že jim dcera byla unesena v Sovětském svazu. Možná spíše naopak, v jejím příběhu jsou únos dcery a emigrace v Moskvě dva odlišné příběhy, které přesto, že se odehrávaly ve stejném čase a na stejném místě, jsou od sebe na dobro odtrženy.

Ludvík Frejka emigroval do Velké Británie 16. prosince 1938, jeho manželka emigrovala až na jaře roku 1939. Otec před emigrací žil „život protestujícího muže snažícího se dosáhnout svých ideálů“¹¹², pomáhal svým uvězněným spolupracovníkům a sháněl pro ně finanční prostředky. Pohyboval se v prostředí neustálých politických a národnostních střetů, které mnohdy neskončily jen u slovních potyček. S ohledem na své bezpečí se rozhodl pro emigraci, ale kvůli své německé národnosti byl po příjezdu internován jako tzv. enemy alien (příslušník nepřátelského státu – pozn. aut.). I nadále se živil novinářskou činností. Podle dcery se „máma hodně starala o získání kontaktů v cizině, aby tím pomohla různým lidem k útěku.“¹¹³ Matka byla od 30. let členkou *Klubu českých a německých umělců* a pracovala na pozici výkonné tajemnice. V rámci

---

110 Tamtéž, str. 111.

111 BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň. Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. 2001, str. 133.

112 FREJKOVÁ, Hana: *Divný kořeny*, str. 61.

113 Tamtéž, str. 46.

společného protifašistického hnutí se účastnila protestního divadelního vystoupení a sbírala peníze pro uprchlíky. Do Anglie odjížděla, když už měla „opravdu hodně naspěch“¹¹⁴, na pozvání přítele svého otce. „*Za těch deset let, které strávila máma v Praze, se v jejím životě hodně změnilo. Z mladé protestující dívky utápějící se v žalu se stala rozhodná žena, která vyměnila svou vlast, zapojila se aktivně do protifašistického odboje [...].*“¹¹⁵ Matka v emigraci pracovala na pozici hlasatelky v německém vysílání BBC. Krátce po propuštění z internace v listopadu 1942 propukly u otce vážné zdravotní problémy, které jeho dcera dává do přímých souvislostí s vývojem německé otázky. „*Postupné vítězství myšlenky velkého odsunu Němců ho zřejmě natolik ničilo, že vstoupil v rámci strany do opozice. [...] Kdyby souhlasil s odsunem Němců, šel by sám proti sobě, proti svým rodičům.*“¹¹⁶ Německá otázka se tak pro otce stala tíživým problémem, střetem zájmů, který mu přivodil řadu zdravotních problémů. V roce 1942 zažádal o vstup do Československé armády, ale vzhledem k jeho zdravotnímu stavu nebylo jeho žádosti vyhověno. Nastoupil jako novinář do redakce *Daily Worker*.

Zásadní zlom v životě Otty Šlinga (a jak dodal jeho syn „počátek jeho tragického konce“¹¹⁷) nastal s vypuknutím španělské občanské války. Po osmi semestrech ukončil studium medicíny a „z pověření strany, jmenovitě Rudolfa Slánského, se stal členem Výboru na pomoc demokratickému Španělsku.“¹¹⁸ Otto Šling měl na starost polní lazaret, který výbor poslal na pomoc Španělské republice. V té době si od svého otce, který ho odmítl dále finančně podporovat, nechal vyplatit dědictví a celé ho věnoval polní nemocnici. Poté, co v květnu 1937 lazaret dorazil do Španělska, odjel Otto Šling také, ale nikoli jako medik, ale jako politický komisař. Syn uvedl, že otec se „tehdy stal definitivně komunistickým funkcionářem“, a zdůraznil, že „od té chvíle cokoli dělal, v jakékoli funkci zastávané před válkou, během války či po ní, dělal na příkaz komunistické strany.“¹¹⁹ Od tohoto okamžiku syn rozpustil jakoukoliv otcovu osobní odpovědnost, respektive odpovědnost za jeho činy přenesl na komunistickou stranu. Svým výrokiem udělal z otce bezduchý nástroj bez špetky svědomí a vlastního úsudku, a současně personifikoval komunistickou stranu do podoby jediné bytosti, která vydávala příkazy. Výsledkem této tendence tak není nic jiného než naprostá ztráta jakékoliv odpovědnosti.

---

114 FREJKOVÁ, Hana: *Divný kořen*, str. 49.

115 Tamtéž.

116 Tamtéž, str. 65.

117 ŠLING, Karel: Otto Šling – příběh jednoho komunisty. *Paměť a dějiny*. 2012/04., str. 117.

118 Tamtéž.

119 Tamtéž, str. 118.

Po návratu ze Španělska už ve studiu nepokračoval a plně se věnoval práci ve vedení mládeže, po Mnichovu pak ve stranickém aparátu. Ottu Šlingovi bylo jasné, že jako Žid, komunist a příslušník interbrigád je v době německé okupace ve skutečném ohrožení. KSČ ho vyslala 11. března 1939 do Anglie. Na rozdíl od Ludvíka Frejky nebyl po příjezdu internován, což jeho syn vysvětlil tím, že u jeho otce nebyl předpoklad, že by byl nepřátelským agentem, a dodal, že právě tuto skutečnost využila StB jako důkaz, že pracoval pro anglickou výzvědnou službu. Při procesu Otto Šling nedostal v Anglii povolení ke studiu medicíny a nemohl už spoléhat na finanční pomoc rodiny, jejichž majetek byl arizován. A většina blízkých příbuzných byla v průběhu 2. světové války vyvražděna nebo zahynula v koncentračních táborech. Otec se zapojil do práce pro stranu a v protinacistickém odboji. Začal pracovat ve Fondu pro československé uprchlíky, *„který později sehrál významnou roli v politických procesech v padesátých letech. StB jej označila za špionážní organizaci a pochopitelně každý, kdo pro něj pracoval, byl potenciální špion.“* Otto Šling měl na starost jejich ubytování a přeškolení, současně mladé emigranty zorganizoval v projektu Mladé Československo, na jehož založení se v létě 1939 podílel. Ve stejné době se seznámil i se svou budoucí ženou, mladou britskou komunistkou Marian Wilbraham. Díky tomu, že otec ovládal pět jazyků, bylo pro něj navazování nových kontaktů poměrně jednoduché. Bojoval za propuštění internovaných přátel, snažil se kontaktovat všechny, kteří by mu mohli pomoci. Jeho syn dodal: *„Byl vždy ochoten pomáhat jiným, ať už se jednalo o lékařskou péči a o léky, kterých byl ve válečné Anglii nedostatek. Měl rád děti a toužil se stát dětským lékařem, ale to byl jen jeden z jeho životních cílů, kterého nemohl dosáhnout.“*¹²⁰ Karel Šling dokázal na pozadí obětavé práce svého otce v emigraci poukázat jak na nespravedlnost některých obvinění, která proti němu byla při politickém procesu vznesena, tak i na nejlepší vlastnosti a schopnosti vlastního otce.

Otec Zdenky Malované (rozené Švábové) se po vstupu do strany na počátku 20. let věnoval především levicovému tělovýchovnému hnutí, kde se seznámil i se svou budoucí manželkou. V roce 1930 se oženil a o rok později se manželům narodil syn Vladimír. Ve 30. letech se otec zapojil do protifašistického hnutí. *„Pak už se začal Hitler projevovat v Německu, a protože tatínek měl ty německé školy [...] tak se velice rychle zapojil do toho protifašistického hnutí a hlavně se samozřejmě se svými druhy starali o německé*

---

120 ŠLING, Karel: Otto Šling – příběh jednoho komunisty. *Paměť a dějiny*. 2012/04., str. 120.

antifašisty, kteří sem prchali před Hitlerem. [...] No a tatínek se staral o ně, podle maminky u nás i někteří přespávali ty první noce, samozřejmě se najedli. A tatínek spolu s tím hnutím solidarita... jim opatřoval doklady, aby mohli emigrovat. Do konce tehdy tatínek říkal mamince, jestli by s ním šla někam daleko do ciziny a ona řekla: s tebou pudem s dětma všude. A tak tatínek se postaral o spoustu lidí, aby mohli emigrovat, ale jeho strana k emigraci neposlala.¹²¹ V projevu dcery je patrné rozhořčení nad tím, že strana otce k emigraci neposlala, přesto, že k tomu, jak vyplynulo z její výpovědi, neměla výraznější důvod. Téměř na začátku jejího vyprávění, tak nalezneme snahu už jasně rozdělit role, aby ozřejmila, kdo je v jejím příběhu tím špatným a kdo dobrým. Přesto, že nepopsala, že by byl její otec v jakémkoli ohrožení, nebo že by skutečně zažádal o emigraci, vytkla straně, že ho k emigraci neposlala. Do jejího vyprávění se silně promítly budoucí události 50. let. Dcera ve vyprávění pokračovala tím, že její tatínek odhalil v antifašistické síti dva agenty gestapa, proti kterým následně svědčil v procesu. Oba byli odsouzeni a zatčeni. Když Hitler zabral Sudety, byli oba dva propuštěni a jeden z nich si už 25. března 1939 pro otce přišel, aby ho zatkl. Tatínek byl vězněn nejprve na Pankráci, poté v Berlíně a následně odvezen do koncentračního tábora Sachsenhausen, kde spolu se svými přáteli pomáhal přežít mladým studentům „Tatínek, jak byl zvyklej tu mládež kolem sebe organizovat, a další jeho kamarádi, jak jsem se pak dozvěděla, komunisti, se o ně postarali, seznámili je s tím, jak tam přežít, na co si mají dát pozor, jak tam maj žít, jak se maj chovat.“¹²² A dodala, že jim skutečně její otec zachránil život. Děti v té době zůstaly doma samy s matkou.

Ve vzpomínkách Artura Londona sehrálo období 2. světové války velký význam. Těžce nesl, že jeho válečná činnost, stejně jako u většiny spolu-odsouzených, byla základem pro mnohá vykonstruovaná obvinění, kterým musel v 50. letech čelit. Spolu s manželkou Lise Ricolovou, s níž se seznámil v roce 1934 v Moskvě, kde pracoval v řadách mládežnické sekce Komunistické internacionály, byli v roce 1937 vysláni do Španělska, aby zde působili v interbrigadistických řadách. Po vítězství nacionalistů a nastolení Frankovy diktatury uprchli do Francie, kde vstoupili jako komunisté do francouzského odboje. Oba však byli v roce 1942 zatčeni, Artur London byl odeslán do koncentračního tábora Mauthausen a jeho žena vězněna až do roku 1944, kdy byla převezena do koncentračního tábora v Ravensbrücku. Artur London vzpomínky na toto

---

121 Rozhovor se Zdenkou Malovanou. Vedl Hynek Moravec. 2010.

122 Tamtéž.

období stavěl do přímého protikladu k obviněním, kterým od doby svého zatčení v roce 1951 musel čelit. Jeho vzpomínky v sobě nesou až nutkavou potřebu uvést věci na pravou míru, potřebu říci světu, jak to skutečně bylo, oponovat obviněním z 50. let. „*Po pěti měsících výslechů vím, že ani ta nejvyšší oběť z odboje není záštitou před obžalobami referentů. [...] Z faktu, že jsem organizoval návrat dobrovolníků do vlasti, vyvozují, že jsem, že jsem „vydal gestapu ilegální ústřední výbor Komunistické strany Československa s Fučíkem a Janem Černým. To je pro mě to nejhorší. [...] Obviňují mě, že jsem právě tyto lidi vydal katovi.*“¹²³ Ve svých vzpomínkách propojil, stejně jako Eugen Löbl, mechanismy konstruování procesů a metody přinucení k „doznání“ se svou vlastní obhajobou. Na základě svých vzpomínek tak vytvořil obraz sebe samého nejen jako nevinně zatčeného, ale i jako statečného, obětavého komunisty, který neváhal položit život za záchranu jiných.

Hrůzná zkušenost 2. světové války přiměla manžele Margolioví a Fischlovi ke vstupu do strany. Heda Margoliová i po desítkách let dala jasně najevo rozhořčení, které v ní vzbudila Mnichovská dohoda: „*Prostě nás prodali Hitlerovi.*“¹²⁴ Toto období se její rodiny, stejně jako mnohých dalších, dotklo tím nejhorším způsobem. Spolu se svým manželem a rodiči byla ve druhém transportu do Lodže. Jak řekla v dokumentu Heleny Třeštíkové, vzpomínky na ghetto jsou „*takový kusý obrazy*“¹²⁵, a stejný pocit má i čtenář při čtení jejích vzpomínek. Příběhy z ghetta jsou hrůznými obrazy smrti a lidské bolesti, které však spojuje vnitřní síla hlavní aktérky. Autorka sama sebe ve svém vyprávění vylíčila jako odvážného člověka, který se vrhl do hořícího domu, zachránit svého bratra, nebál se řvát na vedoucího cihelny a seznámit ho s poměry v koncentračním táboře, a který sebral odvahu uprchnout při přesunu do Osvětimi a tím si zachránit život. Heda Margoliová-Kovalyová přes veškeré utrpení, kterým v koncentračním táboře prošla, nerezignovala a nesmířila se se svým osudem, nestala se sama pro sebe obětí. Při přesunu do Osvětimi se jí podařilo spolu s přítelkyní uprchnout. Vrátila se do Prahy, kde se „*musela postavit ještě většímu nepříteli, lidskému strachu a lhostejnosti*“¹²⁶, po dlouhých letech v koncentračním táboře získala „*svobodu, ze které není východisko.*“¹²⁷ Nakonec ji pomohl přítel Ruda, který ji poskytl svůj byt jako úkryt. Vzpomínala na konec války, na jaro 1945, které všem zamotalo hlavu, na šťastné shledání s manželem i na smutek, když

---

123 LONDON, Artur: *Doznání*. 1968, str. 159.

124 TŘEŠTÍKOVÁ, Helena: *Hitler, Stalin a Já*. 2001.

125 Tamtéž.

126 MARGOLIOVÁ – KOVALYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 29.

127 Tamtéž, str. 37.

zjistila, že nikdo jiný z rodiny nepřežil. V mnohých příbězích je přežití války vylíčeno jako zázrak a nejinak tomu je i ve vzpomínkách Hedy Margoliové. Ve svém vyprávění však tento „zázrak“ propojila s pocitem viny a potřebou obětovat se. *„Lidé si připadali vyvolení osudem k tomu, aby se obětovali , - byl v tom jistě silný komplex viny, který se projevoval skoro u každého, kdo přežil koncentrák: Proč jsem zůstal na živu zrovna já a ne můj otec, bratr, kamarád? .... Já za ně musím vybudovat svět, ve kterém by se tohle nemohlo nikdy opakovat. A v tom byl právě kámen úrazu – že za systém, ve kterém by se „tohle nemohlo opakovat“, se pokládal komunismus.“*¹²⁸ Heda Margoliová popsala zkušenosti své generace jako příliš chudé, aby jim pomohly zorientovat se v poválečné době, a zároveň *„ty zprostředkované zkušenosti neměly se světem války, okupace a fašismu vůbec nic společného.“*¹²⁹ Válka se stala traumatem a důvody, které je přiměly vstoupit do strany *„byly především psychologické a citové.“*¹³⁰ Zkušenost války v nich současně probudila neodbytnou touhu po změně, která byla živena pochybami o sobě samých, o demokracii, o vzdělání i o vlastním původu. Vyprávění o druhé válce se plynule spojuje s přiblížením motivů ke vstupu do strany. Autorka velmi podrobně vylíčila tehdejší rozpoložení vlastní generace, nicméně při podrobném čtení zjistíme, že její vlastní osoba a jednání se v chování masy často rozplynulo. Ve svém vyprávění nemluví o sobě, ale o lidech, Židech, o všech, o nikom, či obecně o člověku. Ve svém vzpomínání na poválečnou cestu ke komunistické straně jen výjimečně použila zájmeno „já“. Když už jej použila, bylo to v situacích, kdy chtěla dát jasně najevo, že to byla právě „ona“, kdo nikdy nezapochoval o dobrých úmyslech svého muže, nebo když chtěla zdůraznit, že „ona“ nepodlehla poválečnému nadšení z budování socialismu. Jinými slovy, ve vyprávění Hedy Margoliové jednalo „já“ v těch situacích, které jsou i s odstupem času pořád stejně správné. Kdybychom měli porovnat vzpomínky matky a líčení syna Ivana na dobu války, je na první pohled zřejmé, že matka se na psaní synovy knihy v mnohém podílela. Přesto, že syn má tyto události jen zprostředkované, vypráví je tak přesvědčivě, že má čtenář pocit, že je autor skutečně sám prožil. V několika případech jsou vzpomínky matky a syna totožné, zpravidla jsou to ty opravdu silné a emotivní okamžiky jako vzpomínka na krásnou noční oblohu, na semínko pampelišky i na napínavé setkání Hedy a Rudolfa na nádraží. Jsou to ty vzpomínky hodné zapamatování, které se ustálily v rodinné paměti

---

128 MARGOLIOVÁ – KOVALYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 59.

129 Tamtéž, str. 63.

130 Tamtéž.

a zachovávají okamžiky pro další generace.

Otto Fischl vstoupil do KSČ taktéž po zkušenosti s 2. světovou válkou. Dcerám Evě a Heleně bylo na začátku 2. světové války tři a osm let, je tedy možné, že jejich vzpomínky nejsou zprostředkovány jen rodiči, ale že i ony mohly mít z této doby uchované vlastní zážitky. Je nezbytné říci, že rodina Fischlových je odlišná i tím, že obě dcery byly silně antikomunisticky založené, protestovaly proti rostoucímu sovětskému vlivu, účastnily se mnohých demonstrací, pohybovaly se v silně proamerickém prostředí. Matka je v jejich aktivitách podporovala a kryla před otcem. Obě dcery byly při rozhovoru té druhé přítomné, jejich vzpomínky se tak v drtivé většině doplňují. Eva i Helena se shodly, že rodiče předvedli heroický výkon, protože v dětství o válce, podle svých slov, vůbec nic nevěděly. Starší dcera Eva si uvědomovala některé zákazy, kterým otec musel čelit, kvůli svému židovskému původu. *„Bylo to velmi obtížné, protože tím, že nemohl nic dělat, tak jsme... ten rodinný život se v podstatě odbýval kolem rodinného stolu a ne že by se jezdilo na prázdniny, protože táta nesměl, nemohli jsme projít parkem, protože táta nesměl, dokonce myslím, že jsme - to si už moc nepamatuju -, že jsme nesměli chodit do biografu. Táta určitě ne, ale já, já nevím. [...].“¹³¹* Přesto dodala, že žádná velká omezení v té době necítila. To se však změnilo ve chvíli, kdy vyličila, jak chtěla po 5. třídě základní školy nastoupit na gymnázium, což ji nebylo dovoleno. V rozhovoru toto místo působilo, jako kdyby si najednou začala vzpomínat i na ty méně hezké okamžiky, kdy se bála, že otec půjde do transportu. Obě dvě sestry společně vzpomínaly na vystěhování z bytu, i na to, jak otec předstíral infarkt a dlouhé měsíce hrál, že je nepohyblivý. Nevycházel z bytu, nemohl pracovat, jen ležel v posteli. *„Představte si poměrně mladýho člověka, kterej horko těžko vystuduje práva [...], ale má docela slibnou kariéru, přijde Hitler a teď najednou on nesmí v podstatě vůbec nic dělat. A von dost dlouhou dobu se snažil vést tu advokátní kancelář [...], a pak přišly samozřejmě časy, kdy nemohl dělat vůbec nic, rok ležel v posteli a hned na konci války, [...], přišel za ním dlouholetej kamarád, kterej očividně byl členem komunistické strany, a říkal mu: prosim tě, my potřebujeme právníka, my zabíráme budovu, myslí, že pro rudé právo, ale to už si nepamatuju, a potřebujeme někoho, kdo by nám napsal smlouvu. A teď, po tolika letech nečinnosti mu najednou někdo řek: My tě potřebujem. A to bylo takový takový povzbuzení pro něj morální a já myslím, že to mohlo*

---

131 Rozhovor s Evou Vaňkovou. Vedla Andrea Jelínková. 2012.

*bejt taky součástí toho, že se nakonec do té komunistický strany dal.*¹³² Na rozhodnutí otce vstoupit do strany se zásadní měrou podílela i skutečnost, že celá jeho rodina byla zavražděna v koncentračních táborech. Stejně jako Rudolf Margolius a mnozí další, chtěl udělat něco, aby se už hrůza války nemohla nikdy opakovat.

Téma období 2. světové války má zásadní význam jak v narativech aktérů, tak i jejich potomků, protože v něm mohou ukázat jiný, a v mnoha ohledech společensky přijatelnější, obraz sebe samých, popřípadě obraz svých nejbližších. Zjednodušeně lze říci, že v narativech vztahujících se k období války je patrná snaha udělat z pomyslně „špatných“ ty dobré. Příbuzní i samotní aktéři využili právě toto období, aby se ukázali jako hrdinové antifašistického odboje, v permanentním ohrožení riskující svůj život pro záchranu své země, jako obětaví pracovníci v moskevském rozhlase, ale i jako oběti. V žádném případě nechci popírat bolest a utrpení pamětníků, ani snižovat význam jejich činnosti v době 2. světové války. Spíše jsem chtěla poukázat na skutečnost, že v narativech tematicky se vztahujících k válce, můžeme najít patrné odkazy právě na zkušenost padesátých let. Odsouzení do svých vyprávění přímo zapojili snahu vyvrátit obžaloby, kterým při procesu čelili. Příbuzní odsouzených osob pak chtěli své otce/manžely stylizovat do rolí, které jsou nejen ve shodě s jejich představami o nich, ale jsou i dnes ocenění hodné - hrdinové, popřípadě politování hodné - oběti. Ve vyprávění obou generací dochází ke kumulativní heroizaci osob odsouzených v procesu, při které jsou otcové a manželé vyobrazováni v pozici statečných hrdinů a antifašistických bojovníků. V některých příbězích pak nalezneme kombinaci dvou obrazů odsouzeného - obrazu hrdiny a obrazu oběti. Typickým příkladem je postava Karla Švába, který ve vyprávění dcery vystupuje v době 2. světové války v obou rovinách.

Myslím, že právě tyto příběhy, jsou ty, které se v rodinné paměti dlouhodobě uchovávají. Moje tvrzení podporuje evidentní shoda mezi generací manželek a generací potomků ve stylu vyprávění, respektive ve způsobu nahlížení válečné činnosti odsouzeného. Dále se domnívám, že obraz hrdiny, případně oběti, umožňuje příbuzným podat obraz otce či manžela jako morálního a charakterní člověka, a zároveň koresponduje s jeho rolí manžela a otce.

V případě vzpomínek (ať už potomků či rodičů) na návrat z koncentračního tábora je v popředí emotivní příběh, který dotváří celý koncept zázraku přežití. Z vyprávění Hedy

---

132 Rozhovor s Helenou Koskovou. Do odpovědi vstoupila sestra Eva Vaňková. Rozhovor vedla Andrea Jelínková. 2012.

Margoliové-Kovalyové a syna Ivana je patrné, že se tento příběh lety skutečně dotvořil do dokonalé podoby. Ve svých vzpomínkách jej vyprávěli oba stejně – jako pohádku s dobrým koncem. Po skončení války Heda pátrala po Rudolfovi, on zaslechl část rozhlasového vysílání, ale v půlce přestal jít proud a on neslyšel, od koho vzkaz byl. Když dorazil na vlakové nádraží, běžel zatelefonovat do redakce. Celý vlak napjatě čekal, nikdo nevystupoval. Když se vrátil zpět, všichni se zeptali: Je to Heda? A on kývl. Až potom všichni vyskákali a šli domů. Stejně tomu je i v případě rodiny Švábových. Dcera vzpomínala, jak na konci války pátrali po tatínkovi, který byl v Sachsenhausenu. Nikdo o něm nic nevěděl. Neustále poslouchali rádio a čekali. A pak se jednoho dne rozhodli, že dají do pořádku zahrádku. Když se vraceli domů, lidé na ně křičeli, že se vrací Sachsenhausen. Nastrojili se a šli čekat na Tylovo náměstí, tatínek však stále nepřicházel. Když se zeptali, kde je jeho vůz, řekli jim, že „starý mazáci“ jeli napřed, že už bude určitě doma. Když dorazili domů, nebyl tam. Co se stalo, si domysleli. Později se až dozvěděli, že se otcovo auto po cestě porouchalo a on přijel později. Nikoho však mezi čekajícími nenašel a měl strach jít domů, šel tedy za babičkou, která mu řekla, že je jeho rodina v pořádku. *„Babička mu nikdy nechtěla odpustit, že si od ní nezal to kafe. Ale tatínek už letěl pěšky noční Prahou z tý Malý strany až na Pankrác, a někdy ve čtyři hodiny ráno, maminka, která už byla smířená se všim, se jí zdálo, že někdo strká klíč do zámku. Říkala si, že má halucinace, tak se šla podívat. Ten zámek už byl jinej, ale tatínek měl pořád ten klíč od bytu u sebe. Tak to bylo to jejich setkání.“*¹³³

V případě příběhů emigrantů téma návratu do osvobozeného Československa buď zcela chybělo, nebo bylo pouze letmo zmíněno v krátké poznámce, že se tehdy a tehdy vrátili. Osobně mě překvapilo, že toto téma ve vyprávění pamětníků nenalezneme. Očekávala jsem, že téma válkou zničené země a složitého návratu, kdy většina navrátilších si nutně musela položit otázku, kam se vrátit, bude součástí jejich narativů. Možná je to tím, že toto téma ustoupilo smutné bilanci úmrtí blízkých rodinných příslušníků a přátel, či radostným pocitům z konce války.

---

133   Rozhovor se Zdenkou Malovanou. Vedl Hynek Moravec. 2010.

4.2. Proces

Téma, které podezřele chybělo ve vzpomínkách většiny příbuzných, je tzv. únorový puč¹³⁴. Přesto, že se pro mnohé stal „vítězný únor“ určujícím mezníkem v jejich politické kariéře, nikdo z příbuzných nezasazuje přijetí funkce do přímé souvislosti s únorovými událostmi roku 1948. Jak je z předešlé části práce zřejmé, řada odsouzených byla ve straně aktivní už v meziválečném období. Po válce pak většina z nich nastoupila do pozice odpovídající jejich předválečné a válečné aktivitě, popřípadě jejich odbornosti. Po únoru byli někteří z nich přesunuti na vyšší stranické posty. Osobně se domnívám, že únorové události se v narativch příbuzných nevyskytují právě proto, že jak pro generaci přímých účastníků procesu, tak pro jejich potomky, se staly tématem komplikovaným.

Přesto, že byl Rudolf Slánský jednou z ústředních postav únorových dnů, nevěnovali jeho příbuzní tématu převzetí moci ve státě jedinou zmínku. Josefa Slánská v rozhovoru s Karlem Bartoškem poukazovala na změny, které se po únoru ve straně začaly naplno projevit, ale roli svého manžela nereflektovala.

Heda Margoliová-Kovalyová na únorový převrat roku 1948 vzpomínala jednak v souvislosti se smrtí Jana Masaryka¹³⁵, o které „nikdo nemohl a nechtěl uvěřit, že to byla sebevražda [...]“.¹³⁶ Současně to pro ni byl i okamžik, kdy manžel dostal pracovní nabídku na ministerstvu zahraničního obchodu. Vzpomínala na svůj nesouhlasný postoj. Bála se, protože dle jejího mínění bylo každému jasné, že prožili zásadní převrat, který bude mít nedozírné následky. Chtěla, aby její manžel zůstal stranou. „*Jako prostý člen strany by snad ještě mohl projevit nesouhlas, vzdát se členství, protestovat, ale tolik jsem už tehdy o praktikách komunistů věděla, aby mi bylo jasné, že bude-li zastávat nějakou významnou funkci, bude jakýkoli protest vyloučen. Kdo není s námi, je proti nám. Bud' si tělem i duší náš, nebo jsi zrádce.*“¹³⁷ Manžel nabídku odmítl, nicméně strana jeho rozhodnutí nevezala na vědomí a dala mu oficiální příkaz, aby post na ministerstvu přijal, když nepřijme, bude ze strany vyloučen. Ani Josefa Slánská nesouhlasila, aby její manžel přijal funkci

---

134 Jak upozorňují mnozí historici, únorový puč nebyl pučem v pravém slova smyslu, jelikož nedošlo k násilnému převzetí moci ozbrojenými složkami. Komunisté však reálně těmito složkami disponovali. Již od konce války upevňovali své pozice v bezpečnostních složkách a mohli se o ně v případě potřeby opřít. K okamžitému zásahu byli stejně tak připraveny i lidové milice. Přijetí demisí ministrů prezidentem Eduardem Benešem a následné doplnění vlády podle návrhu Klementa Gottwalda probíhalo v atmosféře silného nátlaku, zastrašování a represí. Vítězný únor, jak byl později označován, je dnes chápán jako završení dlouholetých příprav a snah komunistů k převzetí moci ve státě.

135 Jan Masaryk, syn T. G. Masaryka, odmítl odstoupit spolu s ostatními nekomunistickými členy vlády Klementa Gottwalda. O několik dní později 10. 3. 1948 zemřel za nevyjasněných okolností pádem z okna.

136 MARGOLIOVÁ - KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 79.

137 Tamtéž, str. 80.

generálního tajemníka, žádala ho, aby zanechal úplně politické činnosti. Když ji však manžel argumentoval, že bude vykonávat prakticky stejnou práci jako před válkou, nemohla, podle svých slov, už nic namítat. V narativích manželek, které nesouhlasily, nacházíme prorocké předpovědi, zázračná tušení i „ony věci“, které musely být všem jasné. Domnívám se, že více než magické schopnosti, se zde zpětně promítla právě zkušenost 50. let, nekonečné dějů, které už jednou (a v hlavě možná tisíckrát) prožily.

*„Dnes se dá těžko zjistit, jestli byl k cestě do Moskvy vyzván nebo jestli si ji zařídil sám. Pravdou je, že měla pro jeho další osud zásadní význam. Zřejmě tam bylo rozhodnuto, že bude zařazen do stranického aparátu a že se stane krajským tajemníkem v Brně. Možná že ho na místo krajského tajemníka určil až Slánský v Košicích, ale je jisté, že velkou roli v jeho jmenování sehrála Marie Švermová.“*¹³⁸ Nabízí se otázka, jakou roli hrál sám Otto Šling. Podle jeho syna, bylo o otcově funkci rozhodnuto buď v Moskvě, nebo v Košicích. Důležité je ono „bylo rozhodnuto“. Přesto, že Otto Šling funkci přijal, jeho syn mu nepřiznal spoluúčast na tomto rozhodnutí. Byla to Moskva, Slánský a Švermová, kdo rozhodli o jeho dalším osudu, nikoli on sám.

V případě Artura Londona bylo přijetí funkce náměstka ministra zahraničních věcí, jak jej popsal v knize, nejspíše racionálním řešením momentální situace. Ve Švýcarsku, kde se léčil, byla proti němu vedena ostrá kampaň, která ho označovala za šedou eminenci kominformy pro Francii, a z těchto důvodů mu nebyl prodloužen pobyt. Současně neobdržel včas agrément francouzské vlády pro plánované diplomatické posláni a musel se na konci roku 1948 vrátit zpět do Prahy. Stále čekal na vyjádření francouzské vlády, ale když nepřišlo do února 1949, navrhla ho KSČ na místo náměstka ministerstva zahraničních věcí a on místo přijal.¹³⁹

Dcery Otto Fischla se ve svém porozumění světu se svým otcem naprosto rozcházel. Otec byl komunist a ony se přikláněly k politice západu. Často se doma vedly bouřlivé diskuze, kdy jeden přesvědčoval druhého o své pravdě. Starší dcera Eva vzpomínala, jak šli po válce s otcem po Praze a on se jí zeptal, zdali má být ministrem nebo advokátem, a ona ve svých čtrnácti letech okamžitě řekla advokátem. Stejně jako Josefa Slánská a Heda Margoliová-Kovalyová, vytušila i dcera Otty Fischla, že nemá dělat politiku a raději se má věnovat advokacii. Nehledě na názor dcery, Otto Fischl se už v té době angažoval v politice. Pro dcery Otty Fischla byl únor jedno velké rozčarování. Starší

138 ŠLING, Karel: *Paměť a dějiny*, 2012/04. Otto Šling – příběh jednoho komunisty, str. 121.

139 LONDON, Artur: *Doznání*. 1968, str. 45.

dcera Eva Vaňková vzpomínala, že tehdy skutečně věřili, že demonstracemi se jim podaří změnit režim. Měla obavy o otce, ale i o to, že kdyby zůstala, mohla by být později s celou svojí rodinou souzena jako kolaborantka.¹⁴⁰ Podle vyprávění Evy a Heleny, se v životě otce jeví jako zlomový rok 1948. Prohlédl úmysly a praktiky komunistické strany a nadále se snažil držet v ústraní. Nejprve přijal post náměstka ministra financí a v roce 1949 byl jmenován na pozici velvyslance v německém Berlíně, což je zpětně oběma dcerami interpretováno jako snaha se z „*toho trošičku dostat*“, protože cítil, že už „*něco není v pořádku*“.¹⁴¹

Karel Šváb se po návratu ze Sachsenhausenu hlásil na repatričním úřadě, kde žádal o práci. Dcera vyprávěla, že chtěl pracovat hlavně manuálně, protože mu to prý po šesti a půl letech přežívání v koncentračním táboře chybělo. „*A oni mu řekli, ale kdepak soudruhu, takovýhle ty jako jseš ty, ty my potřebujeme na vyšších místech. A tak se tatínek chtěl nechtě dostat do politiky.*“¹⁴² Dcera nemluvila o příkazu, nátlaku, ani o nemožnosti výběru, řekla jen, že otce bylo potřeba na vyšším místě. Myslím, že ono „*chtěl nechtě*“ spíše ukazuje, jak je složité pro děti odsouzených otevřeně říci, že jejich otec přijal funkci ve straně a vysvětlit jeho rozhodnutí. Výrazně dramatičtěji působí vylíčení otcovy cesty k přijetí funkce náměstka národní bezpečnosti. Dcera Zdena Malovaná uvedla, že její otec Karel Šváb nahradil ve funkci svého velmi dobrého kamaráda Jindřicha Veselého¹⁴³, který si údajně úmyslně při honu prostřelil ruku, aby mohl z funkce odejít, „*protože už zřejmě věděl v té bezpečnosti, kam se říjí.*“¹⁴⁴ Karel Šváb však nenahradil Jindřicha Veselého ve funkci velitele státní bezpečnosti, ale přijal funkci náměstka národní bezpečnosti v nově vzniklém ministerstvu národní bezpečnosti, ke kterému nově patřila i StB.¹⁴⁵

V ostatních příbězích nebyla přijetí funkce věnována větší pozornost. Příbuzní se o ní buď ani nezmninili, jako v případě Hany Frejkové, nebo se spokojili jen s konstatováním, že odsouzený přijal tu a tu funkci, např. ve vyprávění Marty Slánské.

---

140 Rozhovor s Evou Vaňkovou. Vedla Andrea Jelínková. 2012.

141 Rozhovor s Helenou Koskovou. Vedla Andrea Jelínková. 2012.

142 Rozhovor se Zdenkou Malovanou. Vedl Hynek Moravec. 2010.

143 Na místo Jindřicha Veselého nastoupil Osvald Závodský. „*Od začátku roku 1950 byl fakticky velitelem Státní bezpečnosti. Dosavadní velitel Jindřich Veselý se totiž v březnu 1950 pokusil o sebevraždu. Nemohl unést tlak, kterému byl vystaven. Obával se odstranění z funkce v souvislosti se sledováním ministra vnitra Václava Noska. Sebevraždu maskoval jako nehodu při zkoušce samopalů. Oficiálně však ministr národní bezpečnosti Ladislav Kopřiva jmenoval Závodského velitelem Státní bezpečnosti až 29. srpna 1950 s účinností od 1. září 1950.*“ In KALOUS, Jan: *Paměť a dějiny*. Osvald Závodský – aktér i oběť politických procesů. 2013/03, str. 91. Dostupné online: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1303/085-095.pdf>.

¹⁴⁴ Rozhovor se Zdenkou Malovanou. Vedl Hynek Moravec. 2010.

145 Více In CAJTHAML, Petr: *Paměť a dějiny*. Vedení ministerstva vnitra (ministerstva národní bezpečnosti) 1948–1989. 2007/01, str. 91. Dostupné online: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/0701-91-97.pdf>

Očekávala jsem, že daleko více příbuzných bude zmiňovat tlak, který strana vyvinula na dotyčného, aby funkci přijal. Avšak otevřeně o tomto nátlaku mluvila pouze Heda Margoliová-Kovalyová. V příbězích dětí se pak setkáváme s tendencí opomíjet účast otců na rozhodnutí přijetí stranické funkce, popřípadě odpovědnost za toto rozhodnutí přenést na další osobu.

Pro příbuzné je problematické vzpomínat na politickou činnost svých manželů a otců v KSČ, protože právě tato aktivita relativizuje jejich pozdější obraz jakožto obětí. Když Antonín Novotný zpětně ve svém projevu z roku 1963 hodnotil období kultu osobnosti a všechny jeho následky, řekl: „*Musíme vidět - a já to znovu opakuji – že ti, kdož tento mlýn rozjeli, se stali i jeho obětí. Myslím tím Slánského a některé další osoby. [...]*“.¹⁴⁶

O měsíc později byly v Rudém právu uveřejněny výsledky revizní komise, které vedly ke zproštění obžaloby v celém rozsahu u deseti z odsouzených¹⁴⁷. U Bedřicha Reicina však nadále zůstalo podezření ze zneužívání služební moci. U Karla Švába „*bylo potvrzeno, že se dopustil trestného činu zneužití úřední moci k hrubému porušování zákonnosti*“.¹⁴⁸ U Otty Fischla bylo potvrzeno, že se dopustil trestného činu zneužití úřední moci k obohacování. Obvinění proti O. Fischlovi a K. Švábovi byla vzhledem k rozhodnutí prezidenta o amnestii z roku 1960 trestní stíhání zastaveno. „*V případě Rudolfa Slánského vyšlo najevo, že ve funkci generálního tajemníka dopouštěl a kryl porušování zákonnosti, za něž nese odpovědnost.*“¹⁴⁹ V plném rozsahu pak byli rehabilitováni Artur London a Vavro Hajdů. Do roku 1968 bylo všem navraceno členství a někteří z nich byli vyznamenáni.

Politici rivalové a odpůrci¹⁵⁰ Rudolfa Slánského uvítali jeho zatčení a likvidaci v polickém procesu. Stejně tak se jim o pár let později hodilo, když odpovědnost za politické procesy a nezákonnosti mohli svalit především na jeho osobu. Když se historik Karel Kaplan vyjádřil při rozhovoru k otázce odpovědnosti za politické procesy, upozornil, že už „*V roce 1968 v pracovní skupině rehabilitační komise (jejímž byl členem-pozn. aut.) zastávali myšlenku, že odpovědnost za procesy nese politické vedení. Ti, kteří zavedli*

---

146 Z projevu Antonína Novotného 12. 6. 1963 v Košicích. In SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. Svoboda, Praha, 1991.

147 Byli to Rudolf Slánský, Josef Frank, Bedřich Geminder, Ludvík Frejka, Otto Šling, André Simone, Vladimír Clementis, Eugen Löbl, Rudolf Margolius a Bedřich Reicin.

148 Zpráva o výsledcích revize politických procesů z období let 1949 – 1954. *Rudé právo*, 22. 8. 1963.

149 Tamtéž.

150 Ze stranického vedení se jednalo především o A. Čepičku, A. Zápotocký a V. Kopecký.

režim, jehož produktem byly procesy. Největší odpovědnost má Gottwald, který byl prezident republiky a předseda monopolně vládnoucí strany. Dále celé vedení a sovětsí poradci, bezpečnost a soudy. Řekli jsme, že je nutné změnit režim a politický systém. První zásadou mělo být, že stranická usnesení nejsou nadřazena zákonům a ústavě. [...]. Součástí návrhu byl požadavek, aby všichni, kteří byli od roku 1948 členy ÚV a hlasovali jak pro zavření Slánského, tak pro revizi jeho procesu, odešli z funkcí.¹⁵¹ Požadavky a závěry z tzv. Pillerovy komise byly označeny za proti stranické. Nikdy nebyly předány ÚV KSČ a revizní komise byla rozpuštěna. Po srpnové invazi vojsk Varšavské smlouvy se otázka revizí politických procesů zcela uzavřela.

Pokud bychom přijali Kaplanovu tezi, že jsou komunističtí funkcionáři na všech stupních odpovědní za to, co se v Československu po 2. světové válce stalo, znamenalo by to, že všichni odsouzení v procesu s protistátním spikleneckým centrem nesou svůj díl viny. Ve své práci nehodlám posuzovat míru individuální viny, ale chci přiblížit, jak těmto závěrům čelí příbuzní, především pak potomci odsouzených, respektive do jaké míry a jakými způsoby se vyrovnávají s účastí svých blízkých na poúnorové politice KSČ.

Z analýzy materiálů vyplynulo, že napříč všemi vzpomínkami příbuzných nacházíme tvrzení, že otec popřípadě manžel si chtěl dělat věci po svém, že preferoval československou cestu k socialismu, že odmítal sovětský model. Neméně důležitá jsou i tvrzení, že jednali na příkaz některého z nadřazených, popřípadě, že jim jejich postup nadřízení schvalovali. Tyto vzpomínky jsou pak doplňovány tezemi o jejich profesionalitě a inteligenci, přičemž mnozí z příbuzných upozornili, že „nerozuměli tomu (jejich pracovní činnosti – pozn. aut.) tehdy a nerozumí tomu pořádně dodnes“¹⁵². Je to nekonečný koloběh, ve kterém se odpovědnost za určité jednání přehazuje z jednoho na druhého. Konečným článkem tohoto pomyslného řetězce, byli ve vyprávění pamětníků sovětsí poradci, Lavrentij Pavlovič Berija a Josif Vissarionovič Stalin. Všechny tyto výroky ospravedlňují účast odsouzených na poúnorové politice KSČ. Současně příbuzní vyprávěli ty příběhy, ve kterých jejich manželé a otcové jednali lidsky a „správně“. Opomíjení účasti a odpovědnosti za poúnorovou politiku KSČ a vyzdvihnutí všech těch dobrých věcí, na kterých se manžel či otec, po dobu svého působení ve stranické funkci podílel či je dokonce sám inicioval, jednoznačně spoluvytváří obrazy odsouzených jako nevinných

---

151 GRUBER; Jan, RYCHETSKÝ; Lukáš: Pracuji jako dělník v historii. Rozhovor s historikem Karlem Kaplanem. A2. 2012, č. 23.

152 MARGOLIOVÁ - KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 60.

obětí.

Typickým příkladem může být vyprávění dcer Otty Fischla. Přesto, že byl náměstek ministra financí, jeho dcera si nemyslí, že by patřil k velkým stranickým špičkám. Po roce 1948 se mu situace přestala líbit, přesto z funkce neodstoupil a setrval v ní až do roku 1949 než přijal místo velvyslance v NDR. „*Myslím, že byl vynikající právník a advokát, protože kupříkladu ještě za války, to jsem se dozvěděla teprve teď, tak různým svým přátelům dával velice složitý rady [...]*“,¹⁵³ a pokračovala příběhem, ve kterém otec poradil Pachlovým, jak děti dostat v době války do bezpečí k babičce. Byl citlivý člověk, což ho podle dcery, přivedlo k zájmu o sociální problematiku. A znovu své vyprávění doplnila příběhem, který má podle ní přímou souvislost s procesem. „*Když ten Pachtl emigroval do Kanady v roce 1948, tak táta byl na ministerstvu financí a byl by měl vyřizovat jeho žádost o vývoz svršků [...]*, a táta prostě cítil, že on nemůže rozhodovat o někom, kdo je tak jeho blízkým přítelem čili řekl, že jsme byli Pachlovým zavázaný za války, že nás podporovali a tak, čili že on to nemůže rozhodovat jako přítel příteli. A samozřejmě, že pod tím pravděpodobně byla i ta myšlenka, že když to takhle předal, tak že ten, kdo to rozhodoval, asi rozhodoval poměrně pozitivně. Taky se to tak stalo, ale pak se v procesu objevilo, že teda táta jako podporoval své přátele nebo zneužíval moc úřední, na což on byl velice korektně opatrný.“¹⁵⁴ Ve vzpomínkách dcery je patrné, že i sebemenší pomoc příteli je něčím, co stálo za vzpomínku při rozhovoru říci nahlas a co dodnes považuje za důkaz, že otec nezneužil svého postavení. Přesto, že v rozhovoru dala příběh do přímých souvislostí s procesem, může být její vyprávění chápáno i vymezením se vůči výsledku rehabilitací, kdy otcí zůstal tzv. zbytkový trest za zneužití pravomocí. Rudolf Margolius, podle slov své manželky, pevně věřil, že jediné díky zavedení socialistického hospodářství se může poválečné hospodářství zotavit. „*Že si to nepředstavovali jako podřízení naší ekonomice potřebám Sovětského svazu, je vidět už z toho, že se Rudolf hned od počátku, ještě když pracoval ve Svazu průmyslu, soustředil na obchodní styky se Západem, že jako náměstek ministra vypracoval takzvanou dolarovou ofenzívu atd.*“¹⁵⁵ V knize je i několik dialogů, které proběhly ve chvíli, kdy manžel přijal funkci na ministerstvu zahraničního obchodu, a které mají čtenáře více než cokoli jiného utvrdit o jeho dobrém charakteru. Spíše než o záznam skutečných rozhovorů jde o repliky,

---

153 Rozhovor s Helenou Koskovou. Vedla Andrea Jelínková. 2010.

154 Rozhovor se Zdenkou Malovanou. Vedl Hynek Moravec. 2010.

155 MARGOLIOVÁ-KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 60.

ve kterých postava Rudolfa sama sebe chápe za člověka první republiky, který nestojí o uznání a teplé místo, jenž věřil, že na rozdíl od Sovětského svazu v našich podmínkách nikdy nedojde k násilnostem. Autorka ve své knize zmínila i význam nesmyslného pracovního „přetěžování“ odsouzených, které je odtrhlo od každodenní reality. *„Žádnému z těch, kdo zastával nějaké odpovědné místo, nezbyla ani chvílka, aby se přesvědčil, jak se jeho úsilí obráží v každodenním životě lidí. Stýkali se jen mezi sebou, na konferencích, schůzích a poradách, situaci v zemi posuzovali jen podle oficiálních zpráv a referátů, většinou zkreslených a zfalšovaných, a právě tím, jak se úplně zaměřili na svůj vymezený úsek práce, nutně ztráceli perspektivu a porozumění pro potřeby a přání lidí.“*¹⁵⁶

O velkém pracovním vyčerpání se zmiňovali i manželky a potomci ostatních odsouzených. Potom, co Karel Šváb přijal funkci v bezpečnosti, byl, podle slov dcery: *„Zdrčen poměry, které vládly při vyšetřování obviněných. Napsal o tom rozhořčený dopis Gottwaldovi, že jsou výpovědi vynucovány násilím, krutým týráním, že žádné tyto výpovědi neuznává a začíná vyšetřování znovu. Že vyhodil dva nejhorší vyšetřovatele Kohoutka a Doubka. Co mu na to Gottwald odpověděl, není známo. Tento tatínkův dopis viděla ještě máma s Vládou, to je bratr, při nějakých rehabilitacích nerahabilitacích na ÚV KSČ.“*¹⁵⁷

Myslím, že právě skrze tento úryvek můžeme pochopit, jak moc je silná touha potomků zachovat morální obraz otce. Výpověď dcery se svým obsahem míjí s výpovědí Bohumila Doubka, vedoucího vyšetřovatele pro odhalování „nepřátel ve straně“, kterého do této funkce jmenoval sám Karel Šváb, a zároveň i s historiografickou produkcí Karla Kaplana. Existence dopisu, o kterém dcera hovořila, nebyla nikdy prokázána. Ve výpovědi Bohumila Doubka nalezneme i řadu momentů, ve kterých popsal, jakým způsobem probíhalo vyšetřování podezřelých na pokyny Karla Švába. Z jeho výpovědi je tedy více než nepravděpodobné, že by byl Karel Šváb „zdrčen“ panujícími poměry na státní bezpečnosti, protože se spolupodílel na jejich vytváření. Ve výpovědi hlavního vyšetřovatele nalezneme zmínku, že se Karel Šváb při své činnosti v mnohém opíral o zkušené sovětské poradce.¹⁵⁸ Když Eugen Löbl popisoval podmínky, kterým byl při vyšetřování dlouhodobě vystaven, zmínil se i o Karlu Švábovi: *„Za celý ten čas som dostal iba jedno zaucho. Od viceministra Švába, ktorého potom spolu so mnou súdili.“*¹⁵⁹ Na

156 Tamtéž, str. 89.

157 Rozhovor se Zdenkou Malovanou.

158 Více In DOUBEK, B.: KAPLAN, Karel: *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR. 2002.

159 LÖBL, Eugen: *Svedectvo o procese s vedením protistátného sprisahaneckého centra na čele s Rudolfem*

základě Löblovy výpovědi nelze říci, na kolik se Karel Šváb účastnil výslechů, ale přesto je pravděpodobné, že o tom, co se děje v bezpečnosti, částečně tušil, protože se některých výslechů přímo účastnil. Ve vzpomínkách Artura Londona byl Karel Šváb nejdříve vylíčen jako jeden z hlavních strůjců jeho neštěstí, považoval ho za jednoho z těch, kteří „vnesli do strany policejní a teroristické metody. Jeho chlad, to jak se ke každému choval jako k potenciálně podezřelému, jeho hrubé řeči a jeho osobní postoj ke mně, to všechno mi vnuklo tuto myšlenku.“¹⁶⁰ V okamžiku, kdy se ve vazbě dozvěděl o Švábově zatčení, popsal ho jako oběť, kterou zmanipulovali a zneužili sovětští poradci, kterým tolik důvěřoval. Dále uvedl, že v době před dokončení jeho knihy¹⁶¹ vedl rozhovor se Švábovými příbuznými, kteří v době právní rehabilitace v roce 1963 měli možnost se podívat do spisů a zjistili, že Karel Šváb přesto, že „měl plnou důvěru k sovětským poradcům, odmítl v listopadu 1950 uvěřit ústřední kontrolní komisy strany a vyjádřil pochybnosti o výsledcích jejího šetření, týkajícího se nepřátel uvnitř strany. Jako náměstek ministra bezpečnosti prý dokonce odmítl návrhy na zatýkání, které tato komise, spíše policejní než politická, učinila.“¹⁶² Právě tento výrok může korespondovat s představou dcery, která při rozhovoru hájila svého otce. Její tvrzení mají kořeny už v roce 1963, kdy se při rehabilitacích objevily ony materiály (ve vyprávění dcery už konkrétně dopis Klementu Gottwaldovi), které dokazovaly otcův nesouhlasný postoj k získaným obviněním. Artur London dále uvedl, že Švábova sestra Anna mu potvrdila jeho domněnku, která se týkala působení Karla Švába v bezpečnosti. „Vše nasvědčuje tomu, že kdyby byl Šváb znal skutečně vyšetřovací metody, nebyl by se vystavoval tak strašlivým výslechům. Neodvolal by, jak to učinil, několikrát svá „doznání“. Přistoupil by na to, že se okamžitě dozná ke všemu, co od něj chtěli.“¹⁶³ Osobně mi důkaz o neúčasti Karla Švába na politických procesech a používání nezákonných metod při vyšetřování, který je založený na tvrzení, že se po svém zatčení nepřiznal ke lživým obviněním popřípadě, že se několikrát přiznal a svá doznání později odvolal, jako velmi nepřesvědčivý.

Není překvapivé, že se dcera snažila ve svém vyprávění udržet obraz otce, který byl „proti“, ostatně tuto snahu nacházíme ve vyprávění většiny pamětníků. Její vzpomínky se patrně opíraly o vyprávění matky a bratra, kteří se v roce 1963 účastnili rehabilitace otce.

Slánským. 1968, str. 39.

160 LONDON, Artur: *Doznání*. Československý spisovatel. 1990 (1. vydání 1968), str. 309 – 311.

161 Zhruba v roce 1968.

162 Tamtéž.

163 LONDON, Artur: *Doznání...* 1990, str. 310.

Dnes je pouhou spekulací, jestli nějaký dopis existoval, či neexistoval a do jaké míry je svědectví rodiny Švábových pravdivé.

Pokud se pak obrátíme ke vzpomínkám Artura Londona, zjistíme, že dochází k určitému propojení vzájemných osudů a jeho kniha se stává jakousi platformou pro skupinu obětí. Napříč celou knihou nalézáme zmínky o většině odsouzených a jejich rodinách, které jsou vylíčení především v pozicích obětí. Tento úhel pohledu je jednak dán osobní zainteresovaností autora, ale zároveň jde i o pohled dobový. Artur London psal knihu v polovině 60. let, kdy se komunistický systém nepovažoval za zločinecký. To, co bylo na 50. letech problémem, byly lidé, nikoli systém. Nemusel tedy obhajovat svou účast na politice KSČ, protože ta nebyla označena za problematickou. Jedinou výjimkou v Londonových vzpomínkách je postava Rudolfa Slánského, s nímž byl ve vazbě několikrát konfrontován, a o němž řekl, že je „zodpovědný za akci podniknutou proti nám (tzv. Španělákům- pozn. aut.) a mnoha ostatním.“¹⁶⁴ Politický proces s protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským začal 20. 11. 1952 a trval celý týden. O několik dní později bylo jedenáct z odsouzených popraveno oběšením na dvoře pankrácké věznice v brzkých ranních hodinách. Pro mnohé však proces začal mnohem dříve¹⁶⁵ a jeho dopady, nejen v podobě perzekucí jednotlivých rodin, pronásledovaly příbuzné dlouhá léta a v mnohých případech se s nimi musejí vypořádávat do dnešních dnů. Artur London ve svém *Doznání* zpětně reflektoval atmosféru před svým zatčením. „Okolo mě a mé rodiny se šířilo prázdno. [...] Trávil jsem bezesné noci... Když sleduji stopy všech metod, kterých bylo skoro dva roky proti mně používáno, od odmítnutí stranického sekretariátu mě vyslechnout až po mé zatčení, zdá se mi zřejmé, že se tu prováděl metodický plán, který mě měl zahnat na cestu ztráty sebedůvěry, strachu a beznaděje.“¹⁶⁶ Dále se zmínil o odposlouchávání telefonu, ale i tajných prohlídkách kanceláře či neustálém sledování v podobě automobilových hlídek. Heda Margoliová vzpomínala na časté hádky s manželem o odstoupení z funkce, na pocity úzkosti, strachu, beznaděje, i na to, jak na ni blízký přítel naléhal, aby přesvědčila Rudolfa, že musí odejít z funkce, „že teď nastala doba, kdy se jede po ruských kolejích“¹⁶⁷. Oproti tomu Josefa Slánská, v době, kdy byl její manžel generálním tajemníkem KSČ, strach prý neměla¹⁶⁸.

---

164 LONDON, Artur: *Doznání...* 1990, str. 238.

165 Eugen Löbl byl zatčen již v říjnu 1949.

166 LONDON, Artur: *Doznání*. 1990, str. 57.

167 MARGOLIOVÁ-KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 94.

168 BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň*. 2001, str. 153

Nezmínila ani obavy ve chvíli, kdy byl manžel z této funkce sesazen. Její tušení, o kterém vyprávěla v rozhovoru, však působilo přesně opačně: „*Jednou jsem Rudovi řekla, myslím po zatčení Smrkovského a nevím koho ještě, nedlouho před naším zatčením: „Rudo, nemáš pocit, že se to blíží k tobě?“ Byla to zase ta moje prorocká slova. On mi odpověděl: „Jak to! Jsem přece poctivý komunista, proti straně jsem nikdy nic neudělal, jak by se mě to mohlo týkat, já přece nemohu zodpovídat za všechny ostatní.“*¹⁶⁹ Je nepravděpodobné, že by neměla strach a zároveň si myslela právě toto. I když, jak se domnívá, neměl její manžel o zatčení Smrkovského nejmenší tušení¹⁷⁰, o mnohých jiných zatčeních povědomí měl. Pokud by uvěřila, že všichni obvinění, jsou skutečně zrádci, neměla by strach o to větší? Na druhou stranu je nutné si uvědomit, že spolu s manželem byli jedni z nejbližších přátel Klementa Gottwalda. Nejspíše proto se domnívala, že strach není na místě, jestliže jsou v přátelském vztahu s nejvyšším funkcionářem strany a vlády.

Ve vzpomínkách pamětníků v souvislosti s atmosférou 50. let nabývaly na významu i proměny chování vysokých stranických funkcionářů. „*Od pětáctýřicátého roku se postupně začalo projevovat velikašství. [...] Tehdy začalo to zdůrazňování přepychu, jakési závody v tom, kdo má líp zařízenou vilu. [...] Postupně přestával být rozdíl mezi tím, jak žila buržoazie – jak jsme to vykládali – a jak žijí tihle naši soudruzi. [...] Tyto detaily, kterých bylo na tisíce, pokládám za moc důležité. Šlo o příznaky zburžoaznění, odcizování se dřívějším zásadám komunistického hnutí.*“¹⁷¹ V každém příkladu, který Josefa Slánská v rozhovoru na dané téma uvedla, tyto věci nejen znovu odsoudila, ale současně opět potvrdila svou autentickou víru v komunismus. Sebe a svého muže vylíčila jako ty opravdové a správné komunisty, které jsou i z pohledu současné doby hodné následování.

Heda Margoliová-Kovalyová ve své knize zavzpomínala na večere a recepce, které nejen její manžel využíval především k pracovním schůzkám. Manželky se, podle autorky, daly rozdělit na dvě kategorie „*na dělnické kádry a na ženy s buržoazní minulostí, podobnou, jako jsem měla já. První, hrdé na svůj proletářský původ, vystupovaly velice sebevědomě, hlučně a bodře, neboť věděly, že ať udělají nebo řeknou cokoli, na jejich dělnickém pozadí se bude všechno vyjímat správně. Druhá skupina ustavičně zmirala hrůzou, že řekne něco politicky nevhodného, neuvědomělého nebo „intelektuálního“*“,

---

169 BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň*. 2001, str. 153.

170 Tamtéž, str. 151.

171 BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň*. 2001, str. 142, 143.

a tak uvrhne hanbu na sebe a poškodí zájmy svého chotě.“¹⁷² A s jistým pocitem pýchy, dodala, že jejich „neuvědomělost byla tak očividná, že pro nás potom uspořádali zvláštní sérii přednášek o marxismu.“¹⁷³

S poučnými změnami Josefa Slánská v rozhovoru zmínila, že její manžel silně nesouhlasil se zapisování nových členů do strany ve stylu „buď podepíšeš, nebo budeš vyhozen ze zaměstnání“. Svůj nesouhlas přednesl i K. Gottwaldovi, který však na jeho výtku nereagoval. Sama autorka se zpětně vymezila proti vynuceným odchodům studentů z vysokých škol: „Snad je v tom ženskost, citové vnímání věcí, dovedla jsem se často vžívat do situací normálních lidí a do jejich reakcí...“¹⁷⁴ Pokud se však ptáme, jak se v té situaci zachovala, odpověď nedostaneme. V rozhovoru s Karlem Bartoškem v roce 1977 sice zpětně našla několik věcí, s kterými v 50. letech nesouhlasila, v té době však nevyvinula žádnou aktivitu, aby těmto věcem jakkoli zamezila, popřípadě alespoň dala veřejně najevo svůj nesouhlas. Domnívám se, že její výpověď je nejen značně alibistická, ale je zpětně konstruována se záměrem ukázat na chyby režimu s cílem upevnit si svou tehdejší pozici v disentu. Ostatně to koresponduje s tím, že v době, kdy psala knihu, tedy v polovině 60. let, opět jako členka strany, nic takového nezminila.

Koncem 40. a počátkem 50. let proběhla vlna zatýkání a následné politické procesy, které měly v rétorice stranických špiček zajistit „vítězství revoluce“. Reálně však sloužily k utužení mocenského monopolu KSČ, k likvidaci opozice a odpůrců všeho druhu. Masová nezákonnost vyrůstala z ideologie třídního boje, jež se v průběhu let proměňovala v závislosti na dobových potřebách KSČ.¹⁷⁵ Josefa Slánská plně věřila obviněním generála Píky z velezrady, protože znala poučku, že „lidé pracující v diplomatických službách snadno sklouznou ke spolupráci s nepřítelem.“¹⁷⁶ Stejně tak zcela uvěřila procesu s Miladou Horákovou, protože neměla důvod nevěřit. Nepřišlo ji zvláštní, že politikové rozhodují o výroku soudu i o výši trestu. Pouze s jediným verdiktem se nemohla smířit a to nad Závěšem Kalandrou. Se svým manželem však o svých pochybnostech nikdy nemluvila, protože byl u nich takový zvyk, „který vznikl v dobách ilegální práce strany, že se doma o určitých věcech nemluvílo.“¹⁷⁷ Josefa Slánská tak nereflektuje skutečnost, že strana už tehdy nebyla v ilegality a ona žila s druhým nejmocnějším mužem republiky. Je možné, že

172 MARGOLIOVÁ - KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 84.

173 Tamtéž, str. 85.

174 BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň*. 2001, str. 136.

175 KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Mladá fronta. Praha, 1993, str. 196.

176 BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň*. 2001, str. 136.

177 Tamtéž, str. 137.

svým výrokem chtěla chránit svého manžela, protože kdyby zpětně přiznala, že své pochyby vyjádřila nahlas, znamenalo by to, že manžel o nich věděl, ale nic s tím neudělal. Na velké naléhání Karla Bartoška, uznala svou chybu, neměla své pochyby, přemílala jen sama v sobě, ale měla o nich mluvit. A opět sklouzla k obhajobě svého manžela: „*I když jsme s Rudou mluvili o těchto věcech málo, zdálo se mi, že mu řada momentů vývoje po roce 1948 byla cizí. On a Šverma byli – oproti jiným členům vedení – opravdu hluboce citově založení.*“¹⁷⁸ Nedokážu si zdaleka představit, jak těžké bylo nejen pro Josefu Slánskou zpětně reflektovat svoje jednání v 50. letech, kolika pomyslným strašákům musela veřejně, ale i uvnitř sebe čelit. Osobně však z jejich odpovědí cítím, že veřejně nikdy nepřipustila manželovu ani svoji spoluodpovědnost. Přiznat si něco takového je velmi těžké a složité, a myslím, že někteří z pamětníků své příběhy poupravily v zájmu zachování svého duševního zdraví, zapomněli na všechny pochyby, protože už neměli sílu čelit dalším „proč“. Josefa Slánská, podle mého názoru, neunesla, jakým způsobem se o jejím manželovi v průběhu procesu, ale i později po odhalení kultu osobnosti a při závěrech prvních rehabilitačních komisí, veřejně mluvilo. Po zbytek života se ho snažila okolí, a především svým dětem, přiblížit ve zcela jiné podobě – citlivého komunistu s dobrým srdcem, za jehož chyby je odpovědný Klement Gottwald. Když v rozhovoru došlo na téma zatýkání velmi blízkých přátel, řekla Josefa Slánská, že věřila, že jde pouze o omyl a že se brzy vše vyjasní. Stejně pocity popsala i Heda Kovalyová: „*Nejdříve se říkalo: To musí být nějaký omyl [...]. Jistě se to vysvětlí. Potom: Toho člověka znám, to nemůže být zrádce. Něco moc nekalého se děje, musí to být nějaké spiknutí, řízené ze Západu. Chtějí oslabit stranu, a proto záměrně očerňují ty nejlepší lidi [...]. Potom se už neříkalo vůbec nic. Zavládlo ohromné ustrašené mlčení.*“¹⁷⁹ Obě věřily, že zatčení je pouhým omylem, který se brzy vysvětlí. I přes jiné motivy vstupu obou žen do strany, v jejich vyprávěních se ukázal vliv dobové politické propagandy. Heda Margoliová uvažovala o spiknutí řízeném ze Západu, Josefa Slánská věděla, jaké riziko hrozilo u lidí pracujících v diplomatických službách. Velkou roli zde sehrály i pochyby o sobě samých. „*Vždycky jsem se pokládala za nesmírně hloupou, [...], že jsem málo uvědomělá, že jsem málo vzdělaná, že věcem nerozumím.*“¹⁸⁰ Spíše než o nízké sebevědomí se však jednalo o důsledek vlivu systému, který vytvářel neustálý tlak na jedince, aby obracel pohled sám

---

178 Tamtéž, str. 138.

179 MARGOLIOVÁ - KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 60.

180 BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň*. 2001, str. 137.

k sobě a byl vůči sobě kritický. Přesně tyto pocity popsala i Heda Margoliová-Kovalyová: „*Chtělo to především, aby člověk neustále zkoumal sám sebe, své myšlenky, přání, sklony a pokaždé, když v sobě objevil nějaký rozpor mezi tím, co rád hlásal, a mezi svým osobním názorem, přičetl jej na vrub své vlastní nedokonalosti, svému buržoaznímu původu, zastaralému myšlení, intelektuální dekadenci, pochybnému vzdělání.*“¹⁸¹ Právě tato sebekritika mimo jiné vzala pamětníkům možnost jakéhokoliv nadhledu na tehdejší dobu. Vzpomínky na zatčení manžela a otce jsou ve vyprávění příbuzných v mnohém podobné. Někteří zatčení připodobňují k přepadení, např. Artur London: „*To není zatčení. To je únos. Jako ve filmových detektivkách nebo ve starých rodokapsech. Připadaly mi poněkud přehnané. Ted' se stávám obětí něčeho takového za bílého dne v pražské vládní čtvrti.*“¹⁸² Josefa Slánská si v první chvíli myslela, že je přepadla banda teroristů, kteří je chtějí zlikvidovat. Ptala se po svých dětech i po soudruhu Klementu Gottwaldovi. Měla strach, že ji chtějí odvést přes západní hranice. Nejprve byla spolu se svými dětmi přes půl roku internována v tramské chatě ve Hvozdech, poté byli převezeni spolu s dalšími příbuznými¹⁸³ do vládní vily ÚV KSČ ve Veselíkově u Votic.¹⁸⁴ Otto Šling popsal zatčení otce jako nejhorší zážitek z dětství: „*Ale pamatuju se, když tátu sebrali. To byl možná nejhorší zážitek; zpětně. No protože přišli v noci. No otce sebrali mimo domov. Vždycky chodili zatýkat v noci. To je psychologický. Přišli v noci, světlo v pokoji, kde jsme spali. Tam chlapi v koženéjch kabátech. No možná brácha vstal, to už si nepamatuju. Voblikli nás, posadili nás do auta, vezli nás s matkou do Prahy.*“¹⁸⁵ Odvezli je s matkou před ruzyňskou věznicí, „*a tam nás za velkého řevu od ní odtrhli.*“¹⁸⁶ Matka byla ve vazbě až do roku 1953. Karel s Janem byli mezi tím v několika dětských domovech ve středních Čechách. Nejhorší vzpomínky měl mladší Karel na Černé Počernice, které byly domovem pro narušené děti.¹⁸⁷

Mnozí příbuzní vzpomínali i na domovní prohlídku, která po zatčení člena rodiny následovala. Zdenka Malovaná v rozhovoru řekla: „*Na tyhle doby mám vzpomínky...v noci k nám vtrhlo komando, byla razie, maminka mě vzbudila, že uprostřed noci že pánové si*

181 MARGOLIOVÁ - KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 62.

182 LONDON, Artur: *Doznání*. 1990, str. 29.

183 Se sestrou Milkou a její dcerou Ančou a se švagrovou Lisou a její dcerou Ninou.

184 SLÁNSKÁ, Josefa: Zpráva o mém muži. 1990, str. 142.

185 Karel Šling rozhovor s Janou Švehlovou, 12. 9. 2007. Dali mi na výběr – stavebnictví nebo hornictví. Tak jsem vzal hornictví, protože výšek jsem se bál. In <http://www.dcery.cz/?nid=525&lang=cz>.

186 ZÍDEK, Petr: Proces očima dětí popravených. *Lidové noviny*. 24. -25. 11. 2012, str. 21-23.

187 Karel Šling rozhovor s Janou Švehlovou, 12. 9. 2007. Dali mi na výběr – stavebnictví nebo hornictví.

Tak jsem vzal hornictví, protože výšek jsem se bál. In <http://www.dcery.cz/?nid=525&lang=cz>.

*chtějí prohlédnout můj pokoj, ať si du zatím lehnout do tátovy postele...*¹⁸⁸ V duchu přemýšlela, kam si lehne její otec, až přijde, ale ten už nikdy nepřišel. Poté s k nim do vily přistěhovali „nějaký dva pánové“¹⁸⁹, zamkli je a oni nemohli nikam vycházet. Po pár dnech začali Zdenku pouštět alespoň do školy. K rodině Otty Fischla vtrhlo asi osm příslušníků StB 30. června 1952 ve dvě hodiny ráno. „*No teď ta prohlídka, to bylo jako všechny prohlídky, že jo. [...]. Voni všechno prohledávali, zabavili třeba moje úkoly z angličtiny, zabavili třeba rentgen mámin předoperační, to považovali asi za nějakou špionážní tu... [...]* no a potom samozřejmě jako obvykle, něco zabavili a něco ukradli, že jo. No a bylo po tý prohlídce.“¹⁹⁰ Prohlídka u Londonových trvala skoro celou noc. „*Podářilo se mi je přimět, aby nedělali hluk v dětském pokoji. Děti sotva pootevřely oči a hned znovu usnuly, když jsem je uklidnila. Hrabali se i ve věcech svých rodičů. Maminka ležela a tiše plakala.*“¹⁹¹ Lisa Londonová přirovnala jejich jednání k nacistickým policistům, které ji a manžela zatkli v roce 1942. Snad nejkřivěji popsala domovní prohlídku Heda Margoliová. Pět mužů ji oznámilo, že její manžel byl zatčen, a že mají povolení provést domovní prohlídku. Postupovali systematicky a důsledně. Při prohlídce synova pokoje byli ohleduplní, aby jej nevzbudili. V knize popsala i okamžik, kdy jeden z příslušníků StB, podle jejího mínění, na první pohled hrubián, se k ní zachoval lidsky, když schoval desky s cizojazyčnou korespondencí, a při prohlídce kabelky ji nezabavil deset tisíc, které v ní našel.

Po zatčení manželů si mnohé ženy snažily domluvit schůzku s jejich kolegy a nadřízenými, aby zjistily, proč byli zatčeni, popřípadě se za své muže přimluvily. Lisa Londonová a Heda Margoliová-Kovalyová popsaly maraton psaní žádostí a prohlášení, neustálého žádání a odmítání setkání. Manželka Rudolfa Margolia popsala, jak ji druhý den po zatčení přijal ve své kanceláři Ludvík Frejka. „*Povzdech si a řekl: „Děvenko má zlatá, ani nevíš, jak si Rudolfa vážím a jak rád bych vám pomohl. Před nějakým časem bych snad mohl ledacos udělat. To jsem byl ještě starý zasloužilý komunista. Ale teď jsem jenom špinavý žid. Nemohu pomoci ani sám sobě.*“¹⁹² Mnozí však setkání ze strachu odmítli. Heda Margoliová-Kovalyová, popsala, že se cítila jako malomocná.

Josefa Slánská byla z internace několikrát předvolána do Ruzyně k výslechu.

188 Rozhovor se Zdenkou Malovanou.

189 Tamtéž.

190 Rozhovor s Helenou Koskovou.

191 LONDON, Artur: *Doznání*. 1990, str. 110.

192 MARGOLIOVÁ-KOVALYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 117.

Někdy se její výslech, jak říkala, protáhl i na několik měsíců.¹⁹³ Na věznění matky vzpomínala i dcera Marta: „*Pro mámu to bylo velice těžké, protože se jim snažila jako upřímně odpovídat na jejich otázky a viděla, že vlastně ty otázky, že oni nemají zájem o nějaké upřímné výpovědi, že se jí snažej tlačit, aby řekla něco, co pravda nebyla a měla z toho ohromný konflikt, jo, protože pořád věřila, že je to jenom nedorozumění a že se to všechno vysvětlí. Neustále vím, že opakovala, že Klement Gottwald by nedovolil, aby jí nebo tátovi ublížili. Takže jí to nedávalo smysl, co se tam děje.*“¹⁹⁴ Původně měla svědčit proti manželovi, což se vyšetřovatelům nepodařilo, a dcera dodala: „*To máma jako rozhodně odmítla, ani se jim nepodařilo ji zpracovat. V tomhle byla máma statečná.*“¹⁹⁵ Josefa Slánská popsala ve své knize nelidské podmínky ve vězení, průběh výslechů, ale i vnitřní konflikt, o kterém se zmínila při rozhovoru její dcera.

Ti pamětníci, kteří byli věznění, se ve svých popisech vězení a metod vedení výslechů v zásadě shodují. Artur London a Eugen Löbl se snažili přiblížit jakými způsoby a za jakých podmínek docházelo k podepisování přiznání. Ve svých knihách chtěli říci pravdu o pozadí politického procesu a zrovna tak zpětně očistit svoje jméno jednak vyvrácením samotných obvinění, i právě oním popisem metod, které z nich činní primárně oběti. Oba popsali fyzické a psychické utrpení, kterému po dobu svého zatčení čelili. Byli donuceni k neustálému chození po cele, trpěli zimou, hladem, žízní, byli podrobováni velmi dlouhým a hrubým výslechům. Pokud mohli spát, byli v průběhu spánku ve velmi krátkých časových intervalech probouzeni. Byli soustavně ponižováni, čelili vyhrůžkám a urážkám. Strana je odmítala vyslechnout, což vedlo ke strašným pocitům bezpomoci.¹⁹⁶ Zrovna tak neměli možnost napsat stížnost předsednictvu strany, nesměli kontaktovat obhájce ani své nejbližší. Artur London a Josefa Slánská zmínili, že jim vyšetřovatelé přímo vyhrožovali likvidací jejich nejbližších. „*Vyhrožovali mi, že zabijí obě naše děti, zapoměla jsem tedy, jak moje děti vypadají. Pouštěli mi do cely Rudovy výslechy. Přesvědčovala jsem sama sebe, že to není Ruda.*“¹⁹⁷ I dcera Otty Fischla se zmínila, že jí matka vyprávěla, že ve vězení slyšela otcův křik.¹⁹⁸ Měsíce žili v otřesných hygienických podmínkách, v děsivé atmosféře, „*kde bylo každou chvíli slyšet, jak tahají bezvládné tělo,*

---

193 SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. 1990.

194 Děti 50. let. - Svědectví Marty Slánské. 2011.

195 Tamtéž.

196 LONDON, Artur: *Doznání*. 1990, str. 125.

197 SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. 1990, str. 170.

198 Rozhovor s Helenou Koskovou. Vedla Andrea Jelínková. 2012.

nebo zoufalé výkřiky týraných mužů a žen.¹⁹⁹ Helena Kosková a Eugen Löbl se pak zmínili o používání psychonarkotik. Eugen Löbl stav zmatení smyslů po nevědomém požití drogy popsal jako příjemný. Nicméně ve vězněných oprávněně vzbudil pocit, že jsou na pokraji šílenství. O podobném pocitu se zmiňuje i Artur London, dává je však do přímé souvislosti s absolutním vyčerpáním organismu.²⁰⁰

Metody, které vyšetřovatelé využívali k tzv. zlomení zatčeného²⁰¹, nejpodrobněji popsal ve své knize Artur London. Vyšetřovatelé v Ruzyni „se stali mistry v umění probudit v lidech, na nichž „pracují“, pocit viny.“²⁰² Základem vyšetřování je, že obviněný neví, z čeho je obviněn. Obviněný si přemílá svůj vlastní život, neustále hledá „co mohlo vyvolat takové nedorozumění se stranou, co opomenul nebo jaké chyby dělal ve své práci, ve svém soukromém životě, zda nepochopil či zda měl výhrady k tomu či onomu stranickému rozhodnutí, a tady všude dovedou skvěle vystopovat mezeru, z které lze těžít.“²⁰³ I v tomto případě se jedná o sebekritiku, která vede k nekonečnému hledání chyb a odpovědnosti v sobě samém. Každá výpověď vězněného, každá nedůležitá zmínka, mohla být zneužita proti člověku. Vše podléhalo interpretaci vyšetřovatelů, kteří deformovali výpovědi vězňů, a viděli onu „objektivní“ vinu, všude, kde se jim ji vidět hodilo. Další taktikou vyšetřujících byl apel na stranu. „Jako starý disciplinovaný člen strany se musíte podřídít jejímu rozsudku a doznat se ve smyslu, který požaduje.“²⁰⁴ Jen tak může obviněný dokázat svou věrnost straně.²⁰⁵ Výslech jednoho je součástí systému výslechů dalších zatčených. Ve chvíli, kdy se jeden článek zlomil, byl použit proti ostatním. Obvinění jsou stavěni proti sobě a vyšetřovatelé v nich cíleně probouzí osobní spory a antipatie. Současně si nikdo nemohl být jistý nevinou toho druhého. „Spoluvězni, jejichž zkomolená prohlášení vám předkládají, jejichž pomlouvačná a falešná „doznání“ vás obžalovávají ze všech možných zločinů, to už pro vás nejsou spolubojovníci, ale ničemové.“²⁰⁶ Vězni nemají žádný kontakt se svými blízkými, což dává prostor vyšetřovatelům je přesvědčit, že se jich zřekli. Fyzické a psychické vyčerpání mnohé přivedlo k jediné myšlence – spáchat sebevraždu. Artur London se pokusil zabít tak, že

---

199 LÖBL, Eugen: *Svedectvo o procese s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele Rudolfem Slánským*. Bratislava. 1968, str. 35.

200 LONDON, Artur: *Doznání*. 1990, str. 110.

201 Více In DOUBEK, B.: KAPLAN, Karel: *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR. 2002.

202 LONDON, Artur: *Doznání*. 1990, str. 126.

203 Tamtéž, str. 127.

204 Tamtéž, str. 130.

205 Tamtéž, str. 131.

206 Tamtéž, str. 134.

tajně zahazoval jídlo, svůj pokus však ukončil, protože si vzpomněl, že sebevražda bývalého kolegy, který se nedostal do vězení, byla prezentována jako potvrzení jeho vlastní viny. Stejně tak se o sebevraždu pokusil i Eugen Löbl, který si rozkousal prsty a nasypal si do nich špínu. „*Rány hnisaly, bolely – nic víc.*“²⁰⁷ Rudolf Margolius, ve vzpomínkách manželky (stejně tak i syna), prý řekl: „*Jestli máš pravdu ty, jestli to opravdu je podvod, pak by to znamenalo, že jsem spoluviník na strašném zločinu. Kdybych tomu musel uvěřit, nechtěl a nemohl bych žít.*“²⁰⁸ Osobně se domnívám, že tento výrok získal tuto podobu až v průběhu let po procesu a silně se do něj promítly snahy o vyrovnání se se ztrátou milovaného člověka. Téma sebevraždy, či touhy po smrti, zmínily i některé manželky. Josefa Slánská se ve své knize zpětně vracela ke komplikovanému porodu Nadi: „*a vůle žít navzdory těm cynickým ženám, které mě tady od první chvíle pohřbívaly ještě před smrtí, ta vůle rozhodla, že jsem se, bohužel, tisíckrát bohužel, znovu vrátila do života.*“²⁰⁹ Do jejich vzpomínek pronikla bolest všech budoucích událostí. Zpětně si přála, aby právě v tomto okamžiku svého života zemřela, nebyla by tak nikdy odsouzena k nekončící bolesti ze ztráty dcery Nadi a z popravky manžela. Ve své *Zprávě* pak zmínila téma smrti ještě jednou. Bylo to v situaci, kdy život bez manžela pro ni postrádal smyslu. Helena Kosková vzpomínala, jak jí maminka vyprávěla o rozloučení s otcem před popravou: „*No ale my jsme měly skoro takový dojem, alespoň máma říkala, že asi táta po tom všem, co se stalo, že už by ani nechtěl žít. A my jsme taky uvažovaly, bylo to stále téma mě a mámy, jestli máme spáchat sebevraždu nebo ne.*“²¹⁰ I po mnoha letech se jednalo pro dceru Otty Fischla o velmi těžké téma. Pocity beznaděje a ztráty znovu v jejím vyprávění ožily. Heda Margoliová-Kovalyová o sebevraždě přemýšlela až v době po popravě manžela, když si uvědomila, že dokud bude žít ona, bude její syn spolu s ní odsouzen k „*nekonečnému strádání a trápení. Kdybych umřela, jistě by se ho ujala Marie nebo paní Musilová a dítě by vyrůstalo v aspoň trochu snesitelných podmínkách, ve slušný byt, v rodině.*“²¹¹ Každá z žen se do bodu o uvažování o sebevraždě, smrti dostaly v různých okamžicích. Přesto, že smrt manžela hrála důležitou roli, nemyslím, že by byla sama o sobě motivem k sebevraždě. Domnívám se, že v životě Josefy Slánské byl největší tragédií únos dcery, protože představu smrti přímo spojila s vyprávěním o ní. V druhém případě se,

---

207 LÖBL, Eugen: *Svedectvo o procese s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele Rudolfem Slánským*. 1968, str. 35.

208 MARGOLIOVÁ - KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 105.

209 SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. 1990, str. 122.

210 Rozhovor s Helenou Koskovou. Vedla Andrea Jelínková. 2012.

211 MARGOLIOVÁ - KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 158.

podle mého názoru, jednalo spíše o tragickou pasáž vyprávění o romantické lásce mezi ní a manželem, jejíž obraz se autorka ve své knize snažila vykreslit. Co se týče rodiny Otty Fischla, hlavním motivem byl především strach, ale i možnost vybrat si sami způsob a okamžik odchodu ze světa. V případě Hedy Margoliové-Kovalyové se jednalo o domněnku, že by její syn mohl vést lepší život. Obecně jsou všechny zmínky o sebevraždě velmi krátké. Nemyslím si však, že by to bylo jejich nedůležitostí, ale spíše jejich hlubokým niterným znovuprožitím, které v pamětnících mohly vzbudit.

Některé z manželek stály před velkým dilematem – komu a čemu věřit? Manželovi nebo komunistické straně? ²¹² Ve světě oddaných komunistů to byly dvě stejně nepřijatelné možnosti. Josefa Slánská napsala *„Bylo to strašlivé morální peklo. Bylo to nesnesitelné dilema. Bránit Rudu - znamená postavit se proti straně (tak jsem to tehdy viděla, tak mi to taky bylo zdůrazňováno), protože všechno, co se v Ruzyni dělo, i ten nátlak, který z člověka vbrzku udělá lidskou trosku bez vlastního já, se dělo jménem strany (to strana se vás ptá, to strana od vás chce). Přistoupit na to, co strana chce, znamená zradit Rudu a tím zradit sebe samu, protože život bez Rudy není a nemůže být životem, který by stálo žít. Nakonec jsem otupěla. Bylo mi vše lhostejné. /... / už jsem nechtěla žít mezi lidmi, už jsem nechtěla žít vůbec.“*¹⁴⁰

Před tímto dilematem stály i manželky ostatních zatčených. Lisa Londonová se svého manžela několikrát veřejně zřekla, protože uvěřila obviněním proti němu vzneseným. Několikrát však své výroky odvolala. Od vyšetřovatelů se dozvěděla o manželově nevěře, což otřásl její důvěrou k němu. Pokud ji mohl lhát v osobních věcech, tak proč by nemohl dělat totéž v politice? Její víru ve stranu, nejlépe pochopíme z daného úryvku: *„Ale ze srdce ti odpouštím, co jsi mi udělal, Gérarde. Já ti odpustit mohu (týká se jeho nevěry – pozn. aut.). Ale nemohu učinit totéž, jde-li o stranu. Stále doufám, že ses nedopustil žádné chyby a Tvé morální zakolísání se omezilo na to, žes hledal rozptýlení mimo domov.“*²¹³ V dalším dopise napsala: *„Očekávám odpověď na svůj dopis, odpověď, ze které se dozvím, zda chyby, kterých ses dopustil, jsou takové, že je lze odčinit, nebo zda jsou takové, že z Tebe učinili člověka navždy ztraceného pro stranu, člověka, nad nímž musím udělat kříž.“*²¹⁴ Marně doufala, že ji manžel dá rozřešení, ten se ji však snažil ve

---

212 Pro zásah diktatorního režimu do života obyvatel je typické, že převládnu konflikty výběru ze dvou stejně nepřijatelných variant, které dlouhodobě vytváří pocit vnitřního napětí a stresu. In KABÁT, Jindřich: *Psychologie komunismu*. 2011, str. 165.

213 LONDON, Artur: *Doznání*. 1990, str. 194.

214 LONDON, Artur: *Doznání*. 1990, str. 197.

svých dopisech přesvědčit, aby uvěřila jeho vině, a odjela s dětmi a rodiči do bezpečí zpět do Francie. Obviněním proti manželům nakonec uvěřily i Alžběta Frejková a Miriam Šlingová. Všechny tři byly předválečnými členkami komunistické strany, pokud by ztratily víru ve stranu, ztratily by i sebe sama. Roli zde mohla sehrát i jazyková bariéra, žádná z nich nebyla původem Češka. Miriam Šlingová přišla do Československa po skončení 2. světové války, Lise Londonová se přistěhovala za manželem až v roce 1949. Alžběta Frejková však působila jako herečka v Československu již od první poloviny 30. let a podle vzpomínek dcery mluvila česky poměrně dobře.

Názory matek přirozeně převzaly jejich děti. Hana Frejková napsala „*Onoho osudného večera mi bylo řečeno, že můj otec je zrádce. A tak jsme se navzájem zavrhli. .... Hodilo nás to do mlýnského kola a rozemlelo.*“²¹⁵ Její bratr ve svém dopise předsedovi soudu dr. Jaroslavu Novákovi, který byl následně otisknut i v Rudém právu, požadoval: „*Vážený soudruhu! Žádám pro svého otce nejtěžší trest, trest smrti. Vidím teprve teď, že tento tvor, kterého nelze nazvat člověkem, protože v sobě neměl ani kouska citu a lidské důstojnosti, byl mým největším a nejzašlejší nepřítelem. [...], a hlavně nenávisť k mému otci, mě bude vždy posilovat v mém boji za komunistickou budoucnost našeho lidu. Žádám, aby tento dopis byl předložen mému otci a případně také, abych mu to sám mohl říct.*“²¹⁶ Dodnes se o okolnostech vzniku dopisu diskutuje. Sám Tomáš Frejka o něm nikdy nehovořil. Jeho nevlastní sestra Hana se o dopise nezmínila ani ve své knize. Karel Šling pak v rozhovoru vzpomínal, že byl na svého otce naštvaný: „*Byli jsme hodně zmatení. Bylo mi sedm. V takovýchle situaci se člověk spíš votočí proti tomu otci a má mu to za vinu, že vopravdu něco udělal. Ta představa, že je nevinnej, že to celý bylo vlastně úplně jinak, ta v té době byla nepředstavitelná.*“²¹⁷ Všechny tyto příběhy mají jeden společný průsečík – hluboký pocit viny, který pramení z toho, že uvěřili ve vinu vlastního otce.

Všichni příbuzní se poprvé dozvěděli o procesu s Rudolfem Slánským i jména obžalovaných v případě ve stejný den jako veřejnost, tj. 20. 11. 1952. Většina pamětníků vzpomínala na průběh rozhlasového vysílání politického procesu. Výjimku tvoří pouze v té době malé děti, kterými byly Marta Slánská, Ivan Margolius a Karel Šling, internovaná Josefa Slánská a vězněná Miriam Šlingová. Mnozí z pamětníků nemohli uvěřit, že je do procesu zařazen právě jejich manžel, popřípadě otec. Heda Margoliová-Kovalyová

215 FREJKOVÁ, Hana: *Divný kořeny*. 2007, str. 90.

216 FREJKA, Tomáš. Dopis Tomáše Frejky. *Rudé právo*. 25. 11. 1952, str. 5.

217 Karel Šling rozhovor s Janou Švehlovou, 12. 9. 2007. Dali mi na výběr – stavebnictví nebo hornictví. Tak jsem vzal hornictví, protože výšek jsem se bál. In <http://www.dcery.cz/?nid=525&lang=cz>.

napsala: „*Rudolf byl ze všech obviněných jediný poválečný komunist*“²¹⁸, se Slánským se nikdy nestýkal – obec do té skupiny nezapadal.“²¹⁹ Stejně překvapivě vyličila i dcera Otty Fischla, pro kterou byl šok, když zjistila, že byl otec zahrnut do politického procesu, protože nepatřil ke stranickým špičkám. Dodala, že jeho zatčení měla spojené v souvislosti se sestřiným útekem. Dcera Karla Švába byla přesvědčená, že původně měl být místo otce do politického procesu zahrnut Jindřich Veselý.

Ti, kteří vysílání procesu slyšeli, pak často vzpomínali na své bezprostřední pocity. Dcera Otty Fischla přenos procesu poslouchala spolu s matkou. Když slyšely otcův hlas, nemohly uvěřit, že je to skutečně on. Přesto, že byl advokát a velmi dobrý řečník, při své výpovědi se zakoktával, což dcera zpětně označila za „špatně naučenou roli“²²⁰ a zmínila i možnost, že byl otec pod vlivem narkotik. Zdenka Malovaná v rozhovoru popsala hrůzu medializace procesu: „*Pak přišel proces, to bylo hrozný. To byla hrozná propaganda a štvavice, protože to vysílali v přímém přenose v rozhlase, byli toho plný noviny, palcový titulky a dělníci v továrnách se scházeli a žádali smrt pro všechny ty zrádce.*“²²¹ V době začátku procesu jí bylo 12 let. Vzpomínala, jak s maminkou poslouchaly v rádiu přenos procesu, a když začal mluvit tatínek, poslala ji maminka spát. „*A já to slyšela skrze dveře a brečela.*“²²² Jan Šling, starší syn Otty Šlinga, byl prý donucen ředitelem dětského domova politický proces, v němž byl jeho otec odsouzen k trestu smrti, poslouchat a následně o něm napsat slohovou práci.²²³ Mladší syn Karel, v rozhovoru vzpomínal, jaký dopad měla tato hrůzná zkušenost na bratra: „*Bratr z toho utrpěl šok. Tak jemu bylo v dvaapadesátém devět let. Ten šok musel bejt hroznej. Jako lidi, co se vrátili z války, nechtěli v tom mluvit.*“²²⁴ Margoliová-Kovalyová byla od začátku přesvědčená o zmanipulování politického procesu. Ve své knize vzpomínala na jeho vysílání, které poslouchala v nemocnici na soukromém pokoji ošetřovatelky: „*A pak jsem téměř po roce uslyšela jeho hlas. A sotva začal hovořit, viděla jsem, že je zle. Mluvil takovým podivným, napjatým, monotoniím hlasem, že má první myšlenka byla, že mluví v nějakém transu, pod vlivem drog. Ale pak jsem poznala, že odříkává něco, co se naučil nazpaměť. [...] A ty věci, které říkal! Nejdřív o svých rodičích, pak o sobě, konečně o své práci – lež na lež, nesmysl na*

218 Druhým poválečným komunistou byl Otto Fischl.

219 MARGOLIOVÁ - KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 140.

220 Rozhovor s Helenou Koskovou. Vedla Andrea Jelínková. 2012.

221 Rozhovor se Zdenkou Malovanou. Vedl Hynek Moravec. 2010.

222 ZÍDEK, Petr: Proces očima dětí popravených. *Lidové noviny*. 24. -25. 11. 2012, str. 22.

223 ZÍDEK, Petr: Proces očima dětí popravených. *Lidové noviny*. 24. -25. 11. 2012, str. 22.

224 Karel Šling rozhovor s Janou Švehlovou, 12. 9. 2007. Dali mi na výběr – stavebnictví nebo hornictví. Tak jsem vzal hornictví, protože výšek jsem se bál. In <http://www.dcery.cz/?nid=525&lang=cz>.

nesmysl.²²⁵ Ve vzpomínkách Artura Londona a Eugena Löbla nalezneme pohled přímých účastníků procesu. Všech 14 obžalovaných se poprvé sešlo v soudní síni až 20. 11. 1952, kdy si vyslechli tří hodinovou obžalobu. V průběhu následujícího týdne byli postupně předvoláni k výslechu, přičemž působili i v pozicích svědků, kdy jeden potvrzoval zločineckou činnost druhého. „*Všechny obličeje jsou vážné, napjaté. Rysy jsou ztrhané. Moji společníci mají nepřítomný pohled. Jeden a druhého se ani nepodívá.*“²²⁶ Pokud se podíváme do naučených výpovědí odsouzených, pochopíme, proč se jeden druhému nemohl podívat do očí. Každý ve své výpovědi usvědčoval ostatní z jejich zločinecké činnosti. Vědomí, že byli donuceni lživě vypovídat o svém kolegovi a častokrát i o velmi blízkém příteli, muselo být pro zadržené skutečně traumatizující. Myslím, že většina z nich se skutečně upnula ke slibu referentů, že když svou roli zahrají dobře, zachráni se. Přesto v průběhu procesu došlo u některých k uvolnění, na chodbě, kde měl každý svou malou celu, někteří navázali tichý dialog. Výpovědi, které v následujícím týdnu zazněly, se dají označit za nekonečné vršení dalších a dalších vykonstruovaných sebeobvinění. To, co se odehrávalo na chodbě, před soudní síní, označil Eugen Löbl za fantastičtější než celý soudní proces.²²⁷ „*Jen co jsme opustili soudní síň a dostali se na chodbu, chovali se k nám jako k národním hrdinům. Dostali jsme černou kávu, na desátou párky, šunku, salám, nosili nám limonádu, podávali cigarety, měli jsme i osobního lékaře dr. Sommera, který s dojemnou starostlivostí kontroloval náš krevní tlak.*“²²⁸ Po výpovědích obžalovaných, se prý na chodbě vedly bouřlivé diskuze o kvalitě jejich přednesu, referenti se mezi sebou hádali, kdo vypovídal lépe. Jediný, kdo způsobil u procesu opravdové pozdvižení, byl Otto Šling. Historku o tom, jak mu při výpovědi spadly kalhoty, zmínila ve svých vzpomínkách řada pamětníků. „*V průběhu své výpovědi nebude mít dost času, aby zachytil kalhoty – příliš velké vzhledem k jeho vyhublosti, které mu spadnou na zem. Komický pohled na našeho přítele v spodcích v nás vyvolává homérský, hysterický smích. Sám náš přítel Šling propukne ve smích jako první, když si natahuje kalhoty, a jen s námahou pokračuje ve výpovědi.*“²²⁹ Historika o Šlingových kalhotách se svou absurditou vryla do paměti mnohým pozůstalým. Její základ je ve své podstatě tragický. Roky vězení se na Ottovi Šlingovi skutečně podepsaly. Kvůli nedostatku jídla, byl velmi pohublý. Zároveň je v ní

225 MARGOLIOVÁ - KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 140.

226 LONDON, Artur: *Doznání*. 1990, str. 301.

227 LÖBL, Eugen: *Svedectvo o procese s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele Rudolfem Slánským*. Bratislava. 1968, str. 75.

228 Tamtéž, str. 76.

229 LONDON, Artur: *Doznání*. 1990, str. 321.

obsažen prvek bezprostřední lidskosti, množná jediného lidsky opravdového okamžiku, který se v soudní síni odehrál. Přesto, že všichni uměli své role, nikdo nepočítal s tím, že by z ní mohl někdo takto „vypadnout“. Pokud se podíváme obecně do vzpomínek pamětníků, nenalezneme zde prakticky žádné komické historky. Je nemožné, že by se pamětníků nic veselého v jejich životě neodehrálo. Spíše se obávali říci cokoli veselého, aby tak nesnížili míru vlastního utrpení, a zároveň nenarušili jednotný útrpný pohled obětí. Historika o spadlých kalhotách Otty Šlinga se, podle mého názoru, udržuje v paměti obětí právě proto, že její základ se stal ve své podstatě zhmotněním utrpení, kterým obvinění od okamžiku zatčení prošli.

Pátý den procesu zazněla závěrečná řeč hlavního žalobce Josefa Urválka, který žádal pro všechny obviněné trest smrti. *„Necht' Váš rozsudek dopadne jako železná pěst bez nejmenšího slitování. Necht' je ohněm, který do kořene vypálí tuto hanebnou hlízu zrady. Necht' je zvonem, volajícím po celé naší krásné vlasti k novým vítězstvím na pochodu k slunci socialismu.“*²³⁰ Smrt pro zrádce žádali i tisíce lidí v protestních rezolucích. Šestý den procesu dostala slovo obhajoba, která byla pomyslnou zlatou tečkou. *„Jejich obhajovací řeči, které jsou si podobné jako vejce vejci, by stačily sami o sobě na obžalovací spis i obžalovací řeč...“*²³¹ Následovaly poslední slova obžalovaných před soudem, při kterých všichni žádali soud o tvrdé a spravedlivé potrestání jejich zločinecké činnosti. Proces byl u konce 27. 11. 1952 – soud vynesl jedenáct rozsudků smrti a tři tresty odnětí svobody na doživotí. Soudním sálem čtrnáctkrát zaznělo: *„Přijímám své odsouzení a zříkám se práva na odvolání.“*

Kromě Rudolfa Slánského napsali všichni dopis na rozloučenou svým nejbližším a dopis prezidentu republiky, Klementu Gottwaldovi, ve kterém žádali milost. Jejich žádost byla ve všech případech zamítnuta.

Syn Rudolfa Margolia napsal: *„Ale soudný pozorovatel musel zástěrku falešných obvinění prohlédnout. Neexistoval rozumný důvod, proč uvěřit ve zločiny dlouholetých komunistů, a vyšetřování nepřineslo žádné důvěryhodné důkazy. Bylo neskutečné, že obžalovaní sami žádali nejtvrdší tresty. Je hanba, že každý rozumný přihlížející se příliš bál, než aby nějak protestoval proti výsledkům procesu. I tak se kupodivu našli pozorovatelé tak naivní, že se nechali oklamat propagandou a uvěřili každému slovu, které*

---

230 LONDON, Artur: *Doznání*. 1990, str. 333.

231 Tamtéž, str. 334.

při procesu zaznělo.²³² Pohled Ivana Margolia je pohledem syna, který ztratil opravdu hrůzným způsobem otce a jeho rozhořčení je tak zcela pochopitelné. Co je však méně srozumitelné, je jeho výtky, že vykonstruovanost politického procesu musel každý prohlédnout. Domnívám se, že jeho bolest a pocit křivdy mu znemožnili jakýkoli nadhled. Pravdivosti procesu uvěřili i někteří nejbližší odsouzených. Proč by mu tedy nevěřil někdo jiný? A můžeme dnes ty, kteří už tenkrát nevěřili pravdivosti procesu, obviňovat za to, že se v té době neodhodlali k žádným činům a projevům nesouhlasu? Možná ano, pokud to však uděláme, je spravedlivé, abychom to udělali ve všech případech. Pro potomky odsouzených bylo a je těžké odpustit lidem, kteří přihlíželi popravě jejich otců a nic neudělali. Ale to, co se z jejich vyprávění zcela vytrácí, je ona skutečnost, že ani jejich otcové ve své funkci neprotestovali v případech, když jejich hlas měl zaznít. Příbuzní ve svých vyprávěních svalují vinu a odpovědnost na okolí, přičemž fakticky odmítají přiznat jakoukoli odpovědnost svým otcům a manželům a potvrzují jejich obraz jako nevinných obětí.

Některé manželky, ať už ty vězněné²³³ nebo internované, o průběhu procesu vůbec nevěděly. Josefa Slánská při první a poslední návštěva manžela, netušila, že ho v tu chvíli vidí naposledy, nevyčítala, že se s ním v ten okamžik navždy loučila. Vzpomínala, jak ji přivezli na Pankrác. Nebylo jí dobře, „*cítla jsem, že nejsem plně při sobě. Snažila jsem se z toho stavu omámení dostat, ale marně.*“²³⁴ Manžel plakal, ale nebyla mu schopná nic říct, byla ve stavu naprosté apatie. Zpětně si uvědomila, že její stav naprostého otupění zavinil mnoho nedorozumění. Na manželovy otázky odpovídala úsečně, nepřiznala mu, v jakých podmínkách s dětmi žijí. „*Čím dál tím víc jsem měla dojem něčeho neskutečného, něčeho, co neprožívám já, ale na co se jen zpovzdálí dívám. [...] Ani z těchto slov jsem nepochopila, že se se mnou loučí, že ty obrazy mají být vzpomínkou na něho. Chtěla jsem mu říci, že nestojím o obrazy, že já i děti chceme jen jeho, že na něho budeme čekat, ale neřekla jsem nic.*“²³⁵ Návštěva skončila a Josefa Slánská, aniž by věděla, že svého manžela už nikdy neuvidí, odešla. Když se naposled otočila, „*visel na drátěné síti. Jeho tvář byla zoufalstvím zkřivená.*“²³⁶ Po příjezdu domů hodiny zvracela. Z jejího vyprávění mám dojem, že v sobě měla silné tlumící léky, nebo se snažila tento dojem vzbudit.

---

232 MARGOLIUS, Ivan: *Praha za zrcadlem*. 2007, str. 247.

233 Miriam Šlingová, Lída Clementisová.

234 SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. 1990, str. 175.

235 Tamtéž, str. 177.

236 Tamtéž, str. 178.

V posledním dopise Lídě Clementisové manžel napsal, co pro něj možnost rozloučit se s ní znamenala: „*Před chvílkou jsem ti pověděl, že jsem se vším smířený. Myslel jsem si tehdy, že je to pravda. Ale až po setkání s Tebou jsem viděl, že bez Tebe, bez toho, abych spolu s Tebou prožíval všechno to, co nás pojilo a bude pojit – bez toho by bylo bývalo moje vyrovnání jen rozumem a vůlí vynuceným postojem. Dala jsi mi to největší, to, s čím odcházím, když si mi sama pověděla, že všechno víš a chápeš. Ted' vím, jinak to ani být nemohlo – nepochyboval jsem o tom. Ale přeci Tvoje slova byly tím, co jsem ještě potřeboval.*“²³⁷ Před smrtí věřil, že se jeho žena dožije socialistické Evropy. Odcházel bez trpkosti a bez zloby, věřil, že udělal i kus dobré práce.²³⁸ V roce 1967, v době, kdy Lída Clementisová plánovala vydat jejich *Listy z vězení*, napsala manželovi poslední dopis. Až v něm se čtenář dozvídá, že byla po celou dobu manželova věznění internována také. Při poslední návštěvě na sobě nedala nic znát. Skutečně manželovi rozuměla víc než kdokoli jiný.

Heda Margoliová-Kovalyová byla v té době vážně nemocná, ale rozloučení s manželem se nechtěla vzdát. Vzpomínala, že z vedlejší místnosti zaslechla Alžbětu Frejkovou. „*Ve vedlejší místnosti, patrně stejně jako ta moje, hovořila jakási žena vzrušeně, jako by se s někým hádala. „Nechci s ním mluvit, je to zrádce, podváděl nás všechny, i mne, nemám mu co říct...“ „Paní Frejková,“ řekl mužský hlas, „paní, buďte lidská, vždyť ten člověk zítra zemře.*“²³⁹ Ludvík Frejka tak poslední hodiny svého života strávil zavržen svými nejbližšími. O rozloučení se dcera Hana Frejková ve své knize nezmínila, stejně tak ani o dopisu jejího nevlastního bratra.

Heda Margoliová-Kovalyová neviděla v manželových očích zoufalství ani strach, ale klid „*jakého člověk dosáhne jen na samém dně všeho utrpení.*“²⁴⁰ Manžel ji vyprávěl o svém rozhovoru s ministrem Bacílkem, který mu slíbil, že se o ní a o syna postará. Naléhal na ni, aby synovi změnila jméno. Nechtěl, aby syn musel kvůli němu trpět. Přál si, aby uvěřila procesu, aby Ivanovi našla jiného tátu, aby nezůstávali sami. Hloubku psychického traumatu z rozloučení s manželem alespoň částečně pochopíme z jejích slov: „*Uhání rok za rokem a ta noc ještě neskončila. Dodnes trvá jako pozadí, na kterém se promítá má přítomnost.*“ Syn Ivan Margolius ve své knize popsal rozloučení matky a otce zcela stejně jako jeho matka. Myslím, že je více než pravděpodobné, že v nezměněné podobě se tak

---

237 CLEMENTIS, V., CLEMENTISOVÁ, L.: *Listy z väzenia*. Tatran. Bratislava, 1968, str. 76.

238 Tamtéž, str. 69.

239 MARGOLIOVÁ - KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 144.

240 Tamtéž, str. 145.

bude předávat i dalším potomkům.

Helena Kosková se nemohla s otcem rozloučit, protože byla v té době ještě nezletilá. Přesto v ní tento okamžik nechal velký šrám. Když vyprávěla o rozloučení matky a otce, které znala jenom z vyprávění, plakala. Otec byl prý statečný. Měl starost hlavně o ně. Dceru pak podpořil i ve studiu literatury, které podle jeho názoru mohla dělat kdekoliv.

Řada dětí o procesu a popravě otců vůbec nevěděla. Ivan Margolius napsal: *„Jednoho zimního dne, jsem se jí znovu vyptával, proč vypadá tak smutně a proč pořád chodí v černých šatech, si mě posadila k sobě a řekla mi, že otec zemřel při jedné zahraniční cestě. Ještě dlouho pak trvalo, než jsem zjistil, co se doopravdy stalo; Heda mě ušetřila pravdy až do mých šestnácti let.“*²⁴¹ Celé dlouhé roky nevěděl, co se stalo. Než nastoupil do školy, změnila mu matka skutečně jméno. Nehrozilo tak, že by mu pravdu řekl někdo jiný. Vše se mu rozhodla říci v době prvních rehabilitací v roce 1963. *„Vypověděla jsem mu všechno tak poctivě, jak jsem jen uměla. Poslouchal mlčky, nedíval se na mne, na nic se nezeptal, jen skláněl hlavu níž a níž nad stolem. Věděla jsem, že mu rozbívám celý svět na kusy, ale nemohla jsem ho ničeho ušetřit, před ničím ochránit.“*²⁴²

Marta Slánská se po otci často ptala, ale nedostávala se jí odpověď, tak si domyslela, že je její otec v Číně, protože tam byl i její strýc. Matka ji při tom nechala a ani starší bratr ji nic neřekl. Pravdu, že byl její otec zrádce, se pak dozvěděla od učitelky ve škole, na kterou se tenkrát rozkřičela, že to není pravda. Když příběhla ubřečená domů, matka musela s pravdou ven. Cítila se zrazená svou matkou, že ji držela tak dlouho v tomto omylu. *„A vím, že jsem s ní pak nemluvila a měla jsem fakt psychický problémy, pak jsem nechtěla do školy chodit.“*²⁴³ Přiznala, že tato skutečnost na dlouhou dobu pošramotila jejich vzájemný vztah. Karel Šling v rozhovoru nepopsal konkrétní situaci, kdy se o otcově popravě dozvěděl. *„Matka vo tom s náma nemluvila v tý době. Až když jsme přišli do Prahy, tak nám teta řekla, že vono to bylo jinak. Pak jsme začli postupně zjišťovat, jak to vlastně celý bylo.“*²⁴⁴

---

241 MARGOLIUS, Ivan: *Praha za zrcadlem*. 2007, str. 247.

242 MARGOLIOVÁ - KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 165.

243 Svědectví Marty Slánské, Děti 50. let.

244 Karel Šling rozhovor s Janou Švehlovou, 12. 9. 2007. Dali mi na výběr – stavebnictví nebo hornictví. Tak jsem vzal hornictví, protože výšek jsem se bál. In <http://www.dcery.cz/?nid=525&lang=cz>.

4.3. *Období po procesu a rehabilitace*

Těla popravených byla spálena, popel rozsypan příslušníky bezpečnosti pod kola prokluzujícího auta na namrzlé vozovce kdesi ve středních Čechách. Tuto historku s popelem zmínila ve svých vyprávěních většina pamětníků, stala se jakousi demonstrací odporného a nelidského chování bezpečnosti. I po desítkách let od procesu je stejně odsouzeníhodným činem, zcela bez ohledu na vinu či odpovědnost odsouzených. Možná právě proto z vyprávění pamětníků nikdy nezmizela. Ve svém sdělení je jednoduchá, na první pohled je evidentní, kdo je tím špatným a kdo „obětí“. Úmrtní listy dostaly rodiny popravených až několik let po procesu. Do té doby v nich zůstávala stále kapka naděje, že přeci jen možná byly popravy fňgovány a jejich blízcí žijí někde v internaci. Po procesu byly zatčené manželky propuštěny z vězení, další i s dětmi z internace. Na jaře roku 1953 přijal politický sekretariát ÚV KSČ rozhodnutí o vystěhování rodin odsouzených mimo Prahu do několika vzdálených okresů. S sebou si mohli vzít jen to nejnnutnější.

Jako první byla vystěhována Mariam Šlingová se syny do Nového Hrádku u Náchoda. „*Dali nám byt se suchým záchodem o jedné místnosti v takovém činžáku. Místo kuchyně byla výlevka a kohoutek se studenou vodou,*“²⁴⁵ vzpomínal v rozhovoru Karel Šling. Matka sobě i dětem na nátlak StB nechala změnit jméno na Vilbrová. Možná právě proto se k nim, podle syna, nikdo vyloženě nepřátelsky nechoval.

Josefa Slánská v kapitole *Vyhnanství* vykreslila realitu následujících tří let v obci Rázové. „*Bez známých, bez přátel, v cizí vsi na moravsko-polském pohraničí. Vyvržená a opovrhovaná, s opovrhovanými, ze společnosti vyvrženými dětmi, bez morální i hmotné opory.*“ Novým domovem se jim stala stará polorozbořená chalupa, kterou na jaře protékala voda z blízkého potoka. Josefa Slánská začala pracovat v lisovně nových hmot v Leskovci. Syn Ruda měl nastoupit do školy, ale krajská školská komise došla k závěru, že studovat nesmí. Začal tedy pracovat v továrně spolu s matkou. Maturitu si dodělával dálkově stejně jako Helena Kosková. Čtyřletá Marta v té době musela chodit do jeslí, protože poblíž nebyla žádná školka. Přesto, že pro ně byl život v Rázové další životní zkouškou, vzpomínala, že lidé se k ní i k dětem chovali dobře, soucítili s nimi. Problémy začaly ve chvíli, kdy do továrny přišel nový ředitel, který vyžadoval po Josefě Slánské, aby si změnila jméno, protože svou věrností Slánskému dává zcela jasně najevo svůj

---

245 ZÍDEK, Petr: Proces očima dětí popravených. *Lidové noviny*. 24. -25. 11. 2012, str. 22.

protistranický postoj.²⁴⁶ Vdova po Rudolfu Slánském však odmítla. Od toho okamžiku si na ni i na syna ředitel zasedl. Brzy po té Ruda odešel na vojnu a Marta odjela k babičce do Prahy. Josefa zanedlouho odjela do hlavního města, aby ÚV KSČ informovala o podmínkách, ve kterých musela žít.

Rodina Frejkových dostala příkaz k odstěhování se do Janova do prakticky stejných podmínek jako Josefa Slánská. Matka opět nastoupila do místní továrny – Textilany, kde se opravovaly kazy na látkách. Hana Frejková měla štěstí, protože mohla studovat na gymnáziu, po té co její matka „vzbouřila celý národní výbor“.²⁴⁷ Hana Frejková považovala svou matku za statečnou ženu, která vydržela strašné podmínky, aby tím ona trpěla co nejméně. „Po mnoha desítkách let jsem se dozvěděla, že hlídač v kravíně, který stál vedle našeho prvního domu v horách, mámu znásilnil. Vlastně ani nevím, co to s ní udělalo. Nikdy jsem to na ní nepoznala. Za celou dobu ve vyhnanství jsem ji neviděla brečet, ani když si téměř rozdrtila palec u ruky. Ale na druhou stranu mi říkala, že se musím dobře učit, protože tatínek nadělal moc chyb, a tak to musím napravit.“²⁴⁸ Na rozdíl od většiny ostatních, kterým se podařilo vrátit do Prahy kolem roku 1956, Hana Frejková s matkou strávily ve vyhnanství celých 11 let.

Matka s dcerou Otty Fischla byla vystěhována do Ostravského pohraničí do Stachovic u Fulneku. Měly vyhrazeny pokoj v domě, ve kterém už jedna rodina žila. Vztahy mezi nimi byly od samého začátku velmi napjaté. Původně měly s matkou pracovat v zemědělství, ale žádná práce k dispozici nebyla, proto nastoupily v Romo Fulnek. I přes přimlouvání ředitele továrny, nemohla Helena Kosková stejně jako mnozí další dostudovat. Nakonec jí však v roce 1954 bylo povoleno udělat si maturitu dálkově. Následně odjela na radu jednoho známého do Bratislavy, kde složila přijímací zkoušky na tělovýchovnou fakultu. V roce 1956 se vdala, přijala manželovo jméno a odstěhovala s k jeho rodičům do Prahy, kde přešla na pedagogickou fakultu studovat češtinu a ruštinu.

Heda Margoliová-Kovalyová se synem Ivanem měli nastěhovat do chalupy dávno určené ke zbourání. Nebyla zde elektřina ani vodovod. „V místě nebyla vůbec žádná příležitost zaměstnání. Bylo jasné, že v takovém obydlí bychom s dítětem nepřežili ani dva měsíce. Vraždit se dá různě.“²⁴⁹ Nakonec získala potvrzení, že dům je neobyvatelný. Byl jim proto přidělen malý byt jediným pokojem v Praze na Žižkově. Syn ho ve vzpomínkách

246 SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. 1990, str. 187.

247 FREJKOVÁ, Hana: *Divný kořeny*. 2007, str. 153.

248 FREJKOVÁ, Hana: *Divný kořeny*. 2007, str. 154.

249 MARGOLIOVÁ-KOVALYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 153.

popsal takto: „*Pokoj byl prázdný, s podlahou ze špinavých fošen, ze stropu se loupala omítka, okna netěsnila a chyběla v nich skla. V celém domě byl jediný záchod na špinavé tmavé chodbě. Dvanáct rodin se dělilo i o jeden jediný vodovodní kohoutek. V místnosti nebylo topení.*“ Stejně tak pro mnohé další, se velkým problémem stalo pro Hedu Margoliovou-Kovalyovou sehnání zaměstnání, protože neodpovídala přísným kádrovým podmínkám.²⁵⁰

Rodina Švábových zůstala také v Praze. Jaké k tomu byly důvody, dcera v rozhovoru bohužel nepřiblížila. Je však přinejmenším zajímavé, že by jako jediní z pamětníků nebyli nuceni k vystěhování mimo Prahu. Matka byla po procesu přesunuta z kanceláře do výroby a šila pytlíky, později nastoupila do „*nějakého komunálu do kanceláře*“²⁵¹. Bratr Vladimír byl vyhozen z vysoké školy těsně před státnicemi, protože věřil v otcovu nevinu a zpochybňoval pravdivost politického procesu. V rozhovoru jeho sestra vzpomínala, jaké měl problémy se sehnáním práce. Podle jejích slov, bratr každé ráno vstal, vzal si krajíc suchého chleba a jezdil po všech chemičkách po Čechách a žádal o práci. Dcera situaci viditelně dramatizuje, aby zdůraznila utrpení, kterým rodina po otcově popravě prošla. O prázdninách nastoupil do chemické továrny v Kolíně, kde házel na pás vepřové a hovězí kosti, které byly dále zpracovávány. „*On o tom nikdy nemluvil, že házel kosti na pás. Tak on celý léto v tom horku, ty rozkládající se kosti s těma červama tam nahazoval na pás. No pak musel nastoupit na vojnu. Nechal si udělat ostřejší brýle, aby dobře střílel. A zjistil, že byl odvolen k těm pétépákům*“²⁵² *beze zbraně.*“²⁵³

Vzpomínky na vyhnanství jsou ve vyprávění pamětníků velice podobné. Mění se jen jména účastníků a místa vysídlení, ostatní je však prakticky totožné. Z vyprávění příbuzných je zřejmé, že pro ně doba po procesu nebyla o nic jednodušší než před ním. Většina z nich obdržela příkaz k vystěhování, proti kterému se nemohli žádným způsobem odvolat. Byli nuceni se odstěhovat do zapadlých vesnic kdesi v pohraničí, bydleli v polorozbořených domech či zdevastovaných bytech, v otřesných hygienických podmínkách. Rodiny odsouzených bojovaly s vleklými finančními problémy od samého počátku procesu. Byly jim obstaveny účty, vkladní knížky, zabaveny cennosti i majetek. Matky samoživitelky byly propuštěny ze zaměstnání a sehnat nové místo pro ně bylo velmi

---

250 MARGOLIUS, Ivan: *Praha za zrcadlem*. 2007, str. 271.

251 Rozhovor se Zdenkou Malovanou. Vedl Hynek Moravec. 2010.

252 Pomocné technické prapory byly útvary Československé lidové armády, kde které v první polovině padesátých let fungovaly pro internaci a převýchovu politicky nonkonformních osob.

253 Rozhovor se Zdenkou Malovanou. Vedl Hynek Moravec. 2010.

těžké, protože neprošly přes kádrové posudky. Když už je někde přijali, jednalo se většinou o nekvalifikovanou a velice málo placenou práci v továrně. Většina z nich se pak snažila přivydělat si tzv. melouchy. Heda Margoliová-Kovalyová nejprve dělala grafické návrhy pro známé, později se pustila do překládání. Josefa Slánská v Rázové vyráběla koberečky a po návratu do Prahy si rovněž přivydělávala překládáním.

Ušetřeny nezůstaly ani děti. Ivan Margolius si v rozhovoru zpětně vybavil indicie, které mu signalizovaly, že něco není v pořádku: „*Cítil jsem, že něco není v pořádku, že se cosi závažného stalo, ale zároveň jsem se nechtěl matky moc ptát. Dítě vnímá příznaky, byli jsme normální rodina, otec měl práci, matka měla práci, měli jsme auto, a najednou se to ze dne na den změni, otec zmizí, nemáme peníze, máma nemá práci, nemáme z čeho žít, musíme prosit lidi o pomoc. I když jsem nevěděl, o co šlo, tak jsem tušil, že není normální, aby se celý život takhle zvrtnul, pokud někdo umře.*“²⁵⁴ Ani Zdenka Šváblová o svých pocitech s matkou nemluvila, protože jí nechtěla situaci ještě stěžovat, nebrečela, vše do sebe, jak řekla, „*spolkla*“.²⁵⁵ Nikdy si mamince neztěžovala a matka s ní o tom také nemluvila, aby ji uchránila.²⁵⁶ Hana Frejková se zase snažila být hodnou a poslušnou dcerou, aby odčinila otcovy chyby. Marta Slánská „*dcera zrádce*“, si vybavila okamžiky, kdy jí v internaci nedávali najíst, a mluvili o ní stylem „*proč to ještě není mrtvý?*“ V rozhovoru přiznala, že měla řadu psychických potíží a velký problém se sebedůvěrou.²⁵⁷ Své problémy v dospělosti řešila pomocí psychoanalýzy. Ze dne na den se rodinným příslušníkům odsouzených svět převrátil vzhůru nohama. Matky ve snaze chránit své děti, jim nesdělily celou pravdu. A ony vytušily, že se ptát nemají, nechtěly jim přidělovat další starosti. Pravdu se však dřív nebo později stejně dozvěděly. Myslím, že největší šok patrně zažily ty děti, které byly svým okolím přesvědčeny o správnosti politického procesu. „*Taky mi řekla, že táta nebyl... špion. Bylo to v tom našem kuchyňopokoji, u velké židle, dokonce mám pocit, že tam byl ještě někdo, nějaké dítě, ale to je asi blbost. Řekla jsem jenom: „Jak ho ale mohli zabít?“ A omdlela jsem. Pak už si nic nepamatuju, život šel zase normální cestou.*“²⁵⁸ Jenže ona normální cesta byla vše jen ne normální. Hana Frejková se dlouhou dobu poté vyrovnávala s pocitem viny, který pramenil právě z uvěření, že je její otec zrádce. I Karel Šling v rozhovoru přiznal psychické problémy. Poté, co se dozvěděl pravdu

---

254 ZÍDEK, Petr: Proces očima dětí popravených. *Lidové noviny*. 24. -25. 11. 2012, str. 23.

255 Rozhovor se Zdenkou Malovanou. Vedl Hynek Moravec. 2010.

256 Rozhovor se Zdenkou Malovanou. Vedl Hynek Moravec. 2010.

257 Svědectví Marty Slánské. Děti 50. let. 2011.

258 FREJKOVÁ, Hana: *Divný kořeny*. 2007, str. 166.

od své tety, přestal se úplně učit. „*Když to tak sleduju zpátky, tak to byl šok. Čemu říkají post traumatic stress disorder. Tenkrát se to neznalo; dneska se to ví. Už třeba v tom, že ve škole jsem se odmítal učit. Byl jsem jeden z nejhorších žáků. A nakonec jsem si udělal universitu (smích). Postgraduální studium v Anglii (smích). Takže hloupej zřejmě nejsem. Tam jsem měl ty nejhorší známky, co jsem mohl mít. No a taky z toho důvodu, že občas mám problémy komunikovat s lidma.*“²⁵⁹

Zajímavé je, že žádné dítě nereflektovalo hlouběji problémy, kterými v té době procházela matka. Někteří pamětníci zmínili, že matka měla starosti a byla smutná, ale nikdo z nich se tímto tématem více nezaobíral. V dospělosti si s největší pravděpodobností uvědomili, čím matky v době procesu procházely, a mohli jejich obrazy konstruovat jako obrazy obětí. Přesto v jejich příbězích zůstaly matky povětšinou statečnými ženami, které vnímaly svými dětskýma očima.

Artur London po třech měsících od skončení procesu obdržel žádost o rozvod. Souhlasil s ní a věřil, že je to nejlepší řešení pro celou jeho rodinu. O několik dní později ho směla žena spolu se třemi dětmi navštívit. Lise Londonová se domluvila s dětmi, že v průběhu návštěvy budou dělat co největší hluk, smát se a povídat si, aby si ona mohla promluvit s manželem. Při této návštěvě se dozvěděla pravdu. Ptala se manžela, jak jim mohl tak dlouhou dobu lhát. Posunky ji naznačil, že nic z toho, k čemu se při procesu doznal, nebyla pravda. Lisa mu vyprávěla o případu bílých plášťů, sovětských lékařů, kteří byli veřejně rehabilitováni. Chtěla mluvit se Širokým, aby mu vysvětlila, že je její manžel nevinný, ale manžel ji to rozmluvil: „*Jen to ne, Lise, to nedělej. Máš-li mě ještě tolik ráda, že si přeješ, abych zůstal naživu, tak, prosím tě, ni nepodnikej.*“²⁶⁰ Chtěl, aby vhodnou chvíli nechala na něm, uvědomoval si, že špatné načasování by ho mohlo zničit. Od května 1953 Artur London i Eugen Löbl ve svých výpovědích popsali výrazné zlepšení jejich podmínek ve vězení. „*S Hajdů a Löblem usoudíme, že náš osud je spjat s dnešními politickými výkyvy v SSSR. Náš proces je zaklíněn do systému a jeho vedení. My tři, kteří jsme proces přežili, jsme se stali citlivým a důležitým faktorem [...].*“²⁶¹ V průběhu následujících návštěv předal Artur London manželce zprávy, ve kterých jí vyličil všechny mechanismy tvorby procesů. Právě tyto motáky se za několik let staly základem pro jeho knihu. O rok později, v květnu 1954, byli spolu s Vavrem Hajdů a Eugenem Löblem

259 Karel Šling rozhovor s Janou Švehlovou, 12. 9. 2007. Dali mi na výběr – stavebnictví nebo hornictví. Tak jsem vzal hornictví, protože výšek jsem se bál. In <http://www.dcery.cz/?nid=525&lang=cz>

260 LONDON, Artur: *Doznání*. 1990, str. 360.

261 Tamtéž, str. 395.

převezení do ústřední věznice v Leopoldově na Slovensku, kde se podmínky opět rapidně zhoršily a Artur London vážně onemocněl. V říjnu 1954²⁶² ho navštívil soudní prokurátor, aby ho vyslechl v případě jiného vězně. Artur London využil této příležitosti a řekl mu pravdu o ruzyňských podmínkách, vynucených přiznáních i politickém procesu. Poté napsal dopis generálnímu prokurátorovi, ve kterém odvolal všechna svá doznání. Několik dní po odeslání dopisu je izolován na zvláštním oddělení pro politické vězně, poté je převezen do Pankráčké věznice. V prosinci mu opět svítla naděje, když zjistil, že byl maďarskou vládou oficiálně rehabilitován Noel Field. Lisa Londonová v únoru 1955 podala prezidentu republiky Antonínovi Zápotockému žádost o revizi politického procesu. Následovaly další a další žádosti. V květnu 1955 byl předveden před tříčlennou komisí, která byla prověřena celou situací přezkoumat. Bylo mu však řečeno, že v jeho případě zatím nemohou cokoli změnit. V září stejného roku navštívili ve vězení dva důstojníci Eugena Löbla se žádostí, aby jim řekl pravdu o způsobech vyšetřování. V říjnu byl odvezen, jak sám napsal, do koncentračního tábora v Příbrami. Atmosféra byla velmi napjatá. Zaznívaly hlasy, které byly ostře proti revizi celého případu. Bylo zřejmé, že by někdo musel být za nezákonné metody a politický proces odpovědný. Byly to události v SSSR, díky kterým Artur London věřil ve šťastný konec. *„Sovětský svaz podal skvělý příklad politické a občanské odvahy, když odhalil před celou světovou veřejností hanebnosti, prováděné ve jménu komunismu nepřáteli skrytými uvnitř KSSS, a když se rozhodl napravit zlo, které způsobili. S pochopením problému jsem současně znovu nabyl důvěry ve stranu a v SSSR.“*²⁶³ Přes svou zkušenost neodsoudil SSSR a neztratil víru v komunistické hnutí. Byl plně přesvědčen, že všechny nezákonnosti probíhaly pod velením L. P. Beriji. Nepochyboval, že se strana poučí ze svých chyb a nevinní se dovolají svého práva. Věřil, že jeho poctivé svědectví *„pomůže straně vrhnout světlo na všechny problémy.“*²⁶⁴ Artur London byl propuštěn a rehabilitován 2. února 1956, Eugen Löbl a Vavro Hajdů o několik měsíců později téhož roku.

Manželka popraveného Rudolfa Margolia ve svých vzpomínkách napsala: *„Protože žili, byli prohlášeni za nevinné, mrtví zůstali zrádci, ačkoli obžaloba proti celé té skupině byla zkonstruována tak, že činy každého z nich byly spjaty s činy všech ostatních, takže byl-*

---

262 Jeho rodině se již podařilo vrátit zpět do Francie.

263 LONDON, Artur: *Doznání*. 1990, str. 472.

264 Tamtéž.

li uznán nevinným jeden, nemohl být vinen žádný.²⁶⁵ Vdovy po popravených čekaly ještě dlouhých sedm let, než byli rehabilitováni i jejich popravení manželé. Osobně mě překvapilo, že téma rehabilitace otce/manžela se v analyzovaných pramenech vyskytovalo spíše okrajově. Jediná Heda Margoliová-Kovalyová se mu blíže věnovala. Popsala celý průběh schůzky na ÚV KSČ, který v roce 1963 vypracoval tzv. *Sdělení o porušování stranických zásad a socialistické zákonnosti v období kultu osobnosti*, i následné jednání na ministerstvu spravedlnosti o ztrátách, které utrpěla zatčením a odsouzením manžela. Ve své knize uvedla seznam ztrát, který tenkrát na schůzce předložila. Na seznam napsala: „Ztráta otce. Ztráta manžela. Ztráta cti. Ztráta zdraví. Ztráta zaměstnání a možnosti dokončit studium. Ztráta víry ve stranu a spravedlnost.“²⁶⁶ Byly to ztráty, které, jak náměstek ministra spravedlnosti Zdeněk Číhal správně poznamenal, ji nemohl nikdo nahradit. Její situace byla od ostatních vdov odlišná. Po popravě manžela se s komunistickými ideály nadobro rozešla, mohla si dovolit kritiku způsobu revize procesu a rehabilitace odsouzených. Mnohé další vdovy však nadále usilovaly o navrácení členství v KSČ, nepřestaly být věřícími komunistkami. Domnívám se, že například u Josefy Slánské měla právě tato skutečnost velký význam. Nechtěla a možná ani nemohla kritizovat něco, co svou činností podporovala, a o co znovu po popravě svého manžela usilovala. Zároveň si myslím, že se zde mohla promítnout i skutečnost, že v závěrech rehabilitační zprávy z roku 1963 vyšlo najevo, že Rudolf Slánský ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ nesl odpovědnost za porušování zákonností. Ve své knize uveřejnila pouze veřejné projevy Antonína Novotného z let 1956, 1961 a 1963 věnující se tématu revize politického procesu, které však žádným způsobem nekomentovala. Stejný způsob zvolil ve své knize i Eugen Löbl. Dcera v rozhovoru vyprávěla, že v následujících letech po procesu matka bojovala za očistu otcova jména, protože „...věděla, že ty procesy byly vykonstruovaný.“²⁶⁷ V roce 1963 podle vyprávění dcery, matka přijala finanční odškodnění za zabavený majetek a kompenzaci za smrt manžela. „Pak samozřejmě byla spokojená, když se dosáhlo stranické rehabilitace v roce 1968.“²⁶⁸ I to může být důvodem, proč o rehabilitacích neměla potřebu hovořit. Dosáhla toho, o co usilovala.

V krátké zmínce se rehabilitacím věnovala i dcera Karla Švába, která vyjádřila silné znepokojení, že svědkem při rehabilitaci otce byl jeden z hlavních vyšetřovatelů Bohumil

---

265 MARGOLIOVÁ-KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. 2012, str. 162.

266 Tamtéž, str. 170.

267 Svědectví Marty Slánské. Děti 50. let. 2011.

268 Tamtéž.

Doubek. Na základě jeho výpovědi zůstal otcí tzv. zbytkový trest za zneužití úřední moci k hrubému porušování zákonnosti. Z jejího tónu při rozhovoru bylo patrné, že s výsledkem rehabilitace z roku 1963 naprosto nesouhlasila. V jejích očích byl otec nevinnou obětí. Myslím si, že se nedokázala smířit se závěry rehabilitace. Odmítla přijmout závěry rehabilitační komise a dál se rozhodla mlčet. Stejný případ nastal i v rodině Fischlových, zbytkový trest za zneužití úřední moci zůstal i Ottu Fischlovi. Ani jedna z dcer se tématu rehabilitací nevěnovala. U mladší dcery Heleny Koskové však nalezneme historku, ve které otec odmítl pomoci blízkému příteli, ve které poukázala na to, že její otec nezneužíval svých pravomocí, což je s největší pravděpodobností právě odkaz na výsledky rehabilitační komise z roku 1963.

Až v roce 1968 byly všichni odsouzení v procesu s protistátním spikleneckým centrem soudně a stranicky rehabilitováni.²⁶⁹ Někteří byli v průběhu jara 1968 vyznamenáni.²⁷⁰ Kromě Ivana Margolia se o této skutečnosti nikdo jiný nezmínil. *„Těm, kdo byli v 50. letech odsouzeni na doživotí, vyznamenání předal na Hradě sám Dubček; podivuhodné je, že i tento „svobodomyšlný“ soudruh se příliš styděl, než aby pozval i rodinné příslušníky popravených a setkal se s nimi tváří v tvář. Pro mě osobně toto gesto nemělo valnou cenu, protože před patnácti lety, byť za jiných okolností než Rudolf, byl stejně oceněn hlavní vyšetřovatel Doubek.“*²⁷¹ Vyznamenání tak mohlo být pro některé pozůstalé bezcenné, právě způsobem předání, které proběhlo v soukromí. Na rozdíl od přeživších nebyli pozůstalí přizváni k jeho převzetí přímo na Hrad. Zároveň jeho význam mohla devalvovat i zkušenost minulá, protože v předešlé době byl vyznamenán i vrchní velitel Bohumil Doubek a mnozí další.

Jedním z posledních témat související s rehabilitacemi je vina manžela/otce. Marta Slánská řekla: *„Já samozřejmě jsem si vždycky na druhou stranu uvědomovala, že otec byl součástí toho systému a byl součástí toho systému, který dělal nespravedlivé věci, takže vždycky jsem tam cítila, že tam nemůže být nikdy 100% rehabilitace, jako říct, tatínek byl úplně nevinný, že jo. Tatínek samozřejmě se podílel na těch věcech, který vlastně pak vedly k procesu s jinými lidmi jo, nebo prostě podílel se na tom, že tady byl zaveden socialismus*

---

269 Členství ve straně bylo znovu navraceno i Rudolfu Slánskému, Bedřichu Reicinovi, Karlu Švábovi, Ottu Šlingovi a Ottu Fischlovi.

270 Vladimír Clementis, Hrdina ČSSR, in memoriam; Josef Frank, Hrdina ČSSR, in memoriam; Ludvík Frejka, Řád republiky, in memoriam; Vavro Hajdů, Řád republiky; Artur London, Řád republiky; Rudolf Margolius, Řád republiky, in memoriam; André Simone, Řád republiky, in memoriam; Bedřich Geminder, Řád práce, in memoriam; Eugen Löbl, Řád práce.

271 MARGOLIUS, Ivan: *Praha za zrcadlem*. 2007, str. 297.

*a ta komunistická ideologie a tak dále.*²⁷² Výrok, že otec dělal nespravedlivé věci a podílel se na zavedení socialismu, zdaleka plně nevystihují činnost Rudolfa Slánského v poválečné politice strany. Dcera věci nepojmenovala konkrétně, což může poukazovat na skutečnost, že ani po letech nemá tyto věci v sobě srovnané a jsou pro ni stále traumatické. Na druhou stranu, pod pojmem „nespravedlivé věci“ se skrývá v porevolučním pohlížení na komunismus mnohem více. S přijetím zákona o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu byla minulost let 1948–1989 označena za zločinnou, nelegitimní a zavrženíhodnou²⁷³. Její vedení, tedy i Rudolf Slánský, a členové byli za tuto minulost odpovědní. Ve 13. komnatě Marty Slánské²⁷⁴ pochopíme, jak těžké je pro dceru o otcově odpovědnosti mluvit: *„Svým způsobem to беру, že si vytrpěl dost, aby odčinil, jakoby tím trestem, jakoby poněkud odčinil to, co jako způsobil před tím jo. Ale jako každopádně to to беру, že není na mě tátu soudit jo, prostě je to můj otec, mám ho ráda.*“ Marta Slánská odmítla soudit vlastního otce, což je zcela pochopitelná reakce. Nedokázala zpracovat a propojit dvě pro ni zcela protichůdné role Rudolfa Slánského – roli komunistického politika a roli otce. Z jejího pohledu za své „chyby“ zaplatil nejvyšší možnou daň, která ho vykoupila z jeho „skutečných hříchů“. Oproti tomu vnuk Rudolfa Slánského mluvil výrazně otevřeněji, přesto i on nemluvil konkrétně: *„Můj pohled na to je jednoznačný. Můj děda byl odsouzený za něco, co nespáchal a bohužel nebyl souzen za věci, které spáchal. Což mě naprosto jednoznačně staví k naprostému odmítnutí trestu smrti jako takovému. Protože přesně to potom nedává možnost tomu člověku se hájit a na druhou stranu ani ostatním obětem toho člověka uplatňovat dál nějaký soudním procesem dokázání jeho viny.*“²⁷⁵ Ze vzpomínek příbuzných Rudolfa Slánského je patrné, že přesto, že si uvědomili jeho odpovědnost za pounorovou politiku KSČ, odmítli o jeho činnosti mluvit konkrétně, v jejich vyprávění dělal Rudolf Slánský „nespravedlivé věci“ nebo jenom „věci“. Jeho odpovědnost je tak stejně abstraktní jako zločiny, na kterých se spolupodílel. Ve vyprávění manželky, Josefy Slánské, jakoukoli úvahu o vině či odpovědnosti manžela nenalezneme. Nikdy komunistické hnutí nepovažovala za zločinné. Myšlenky komunismu pro ni byly po celý život ideálem, ke kterému by měla každá společnost směřovat.

Stejně tendence nalezneme i ve vyprávění Zdenky Malované, dcery Karla Švába.

---

272 Svědectví Marty Slánské. Děti 50. let. 2011.

273 MAYER, Françoise: Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita. Argo. Praha, str. 68.

274 STŘECHA, Jiří: 13. komnata Marty Slánské. 2014, 26 min. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1186000189-13-komnata/214562210800012-13-komnata-marty-slanske/>.

275 David Černík In STŘECHA, Jiří: 13. komnata Marty Slánské. 2014, 26 min.

„Samozřejmě že oni,.... taky se všichni tahle ta garda ... se dostali do těch pozic, že jakoby násilím bránili to, za co bojovali to je pravda, ale... spousta jich nevědělo, kudy kam z toho a tehdy nebylo úniku kam. Jedině se mohl zastřelit, no. To bylo to poslední.“ Opět je zde jasně čitelné, jak velké problémy měla dcera s vyprávěním o úloze vlastního otce v politice KSČ. Všimněme si, že v rozhovoru nemluvila explicitně o otci, ale o gardě, postava otce se tak ztratila ve skupině jemu podobných. Otázka odpovědnosti se rázem přenesla z individuální roviny do kolektivní. Dcera odmítla uvažovat o vině otce jakožto jednotlivce. Plně se ztotožnila s představou, že otec nemohl nic dělat, že „nebylo úniku“. Ale reálná možnost tu pochopitelně byla. Za předpokladu, že s něčím nesouhlasil, mohl říct, že se odmítá na této činnosti dále spolupodílet. Pochopitelně by za to nesl nemalé důsledky. Tato varianta ve vyprávění dcery zcela chybí. Poukazuje pouze na dramatickou možnost, že se otec mohl zabít, což však není totéž. Její otec se rozhodl spolupracovat, neodstoupil z funkce ani veřejně neprotestoval. Spolupodílel se a patrně věřil, že jedině tím se může zachránit. Jinými slovy, dal přednost svému životu před životy jiných, což je pro dceru nepřijatelné přijmout. Z rozhovoru je zřejmé, že odmítá hovořit a především uvažovat o otci jinak, než o nevinném, protože pouze tato představa se shoduje s představou dobrého otce.

Karel Šling v rozhovoru řekl, že „...otec byl jako krajský tajemník členem bezpečnostní trojky nebo pětky a pravděpodobně nechal i pár lidí zavřít. Nevím. Dávají mu toho za vinu spousta. Spousta toho není pravda. No všichni říkají, ten toho proved' v Brně. To bylo dřív, co jsem kdy slyšel,“ a dál pokračoval, „nemyslím si, že otec to dělal kvůli osobnímu prospěchu nebo proto, že by se chtěl vyrvat nahoru. Otec byl idealista a byl přesvědčenější komunista. Věřil tomu, že to, co dělá, je revoluce. A že ta revoluce přinese prostě dobrý život všem. Zmýlil se. A to byla jeho největší chyba.“²⁷⁶ Syn byl zpočátku ochotný přiznat odpovědnost otce za zavření pár lidí, avšak záhy dodal, že vlastně neví, jak to všechno bylo. Tím do jisté míry zpochybnil své předchozí tvrzení. Současně dodal, že spousta obvinění proti otci není pravdivá. Je zde viditelný kontrast mezi „pár zavřenými lidmi“ a „spoustou nepravdivých obvinění“. Jednak v množství a současně v jakémsi pocitu jistoty. O pár „zavřených lidech“ syn mluvil s určitými pochybami, ale to, že obvinění proti otci jsou nepravdivá, řekl s jistotou. Současně se syn snažil otce omluvit tím, že „byl idealista, který chtěl dobrý život pro všechny“, což vytváří jakousi iluzi

---

276 Karel Šling rozhovor s Janou Švehlovou, 12. 9. 2007. Dali mi na výběr – stavebnictví nebo hornictví. Tak jsem vzal hornictví, protože výšek jsem se bál. In <http://www.dcery.cz/?nid=525&lang=cz>.

nevinny a zároveň dobrosrdečnosti.

Hana Frejková závěrem svého letitého pátrání po otci napsala: „*Když se vracím zpět a zamýšlím se nad svým bádáním, mohu říct, že jsem nenašla ani zmínku o tom, že by táta podepisoval nějaké rozsudky; spíš jsem narazila na to, že se omlouval, že nemohl přijít, nebo že si musel vzít zdravotní dovolenou.*“²⁷⁷ Současně otce popsala jako uznávaného odborníka a člověka, kterého lidé kolem něj obdivovali.²⁷⁸ Jediná odpovědnost, o které dcera Ludvíka Frejky uvažovala, je „podepisování rozsudků“. Nezávisle na porevolučním vyrovnání se s komunistickým režimem, nechápe Hana Frejková (stejně jako mnozí další pozůstalí) zločinnost komunistického režimu v jiné rovině, nežli v té, která se týká podepisování rozsudků, či v případě Otty Šlinga „zavírání lidí“. Současně upozornila na odbornost svého otce, která se v jejím vyprávění stala důvodem setrvání otce ve funkci.

---

277 FREJKOVÁ, Hana: *Divný kořeny*. 2007, str. 170.

278 Tamtéž, str. 162.

5. ZÁVĚR

Ve své práci jsem se věnovala reflexi politického procesu s protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským v životech rodin odsouzených. První část práce jsem věnovala teoretickým konceptům utváření rodinné paměti, specifickým použitých pramenů a metodologickým postupům. Další část přibližuje proces s protistátním spikleneckým centrem v historickém kontextu a následné snahy o jeho revizi a rehabilitaci odsouzených. Ve vlastní části jsem zpracovala prostřednictvím obsahové analýzy a následně interpretovala autobiografie pamětníků, ale i publikované rozhovory a další audio a audiovizuální záznamy jejich svědectví. Snažila jsem se postihnout zkušenosti a osobní postoje manželek a potomků k politickým procesům a zachytit proměny, rozdíly i podobnosti v interpretacích těchto událostí napříč jednotlivými generacemi. Svou pozornost jsem rovněž soustředila na předávání vzpomínek na období 50. let v rámci utváření rodinné paměti. Pokud se generační vyprávění lišila, snažila jsem se popsat, jakým způsobem dochází k jejich posunům od „prvotního příběhu“.

V životních příbězích rodičů nenalezneme téma dětství ani bližší zamyšlení se nad motivy vstupu do KSČ. Můžeme zde nalézt souvislost s dobou vzniku jejich autobiografií, které jsou datována zhruba do 2. poloviny 60. let. Výjimku tvoří pouze vdova po Rudolfu Margoliově, Heda Margoliová-Kovalyová, která se po procesu s protistátním spikleneckým centrem zcela rozešla s komunistickým hnutím, potažmo s KSČ. Ostatní pamětníci v důsledcích revize a rehabilitace procesu v roce 1963 znovu přijali členství v KSČ. Pamětníci necítili potřebu líčit svou cestu k přijetí členství ve straně, protože v jejich životních příbězích není samo o sobě považováno za problematické. Motivem k vydání autobiografií jim byla především potřeba „řici pravdu“ o politickém procesu, aby se již hrůzy 50. let nemohly znovu opakovat. Oproti tomu v narativech potomků se téma dětství rodičů jeví znatelně důležitějším. Toto zjištění příkládám rovněž době vzniku pramenů. Potomci své vzpomínky a svědectví uveřejňovali v porevoluční době, kdy byla komunistická minulost prohlášena za zločinnou, nelegitimní a zavržení hodnou. Vedení a členové KSČ se stali odpovědnými za způsob vlády v naší zemi v letech 1948–1989.²⁷⁹ Přesto, že se jednalo o deklaraci mravního rázu, nikoli o trestní zákon, domnívám se, že potomci odsouzených museli tyto skutečnosti ve svých vzpomínkách zohlednit.

²⁷⁹

MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Aro. Praha, str. 68.

To koresponduje i se zjištěním, že v narativech potomků je období dětství a mládí rodičů úzce propojeno s motivy vstupu do strany. Generace dětí se snažila pochopit a porozumět životním osudům svých rodičů a toto „porozumění“ dále předat. Současně však hledala klíč k pochopení své vlastní zkušenosti a pátrala po svých rodičích, aby našla sama sebe. Mezi hlavními důvody ke vstupu do KSČ nacházíme především sociální příčiny a s nimi úzce související snahu o změnu systému, která přinese spravedlnost, rovnost a lepší životní úroveň. Mezi dalšími motivy zazněla politická aktivita rodičů, ale i mládí, které se promítlo především v rovině chybějící životní zkušenosti, pohlcujícího nadšení, ale i v radikalismu a vymezení se proti předchozí generaci. Pro úplnost dodám, že v případě vstupu manželů Margoliových a Otty Fischla, to byla především zkušenost s dobou druhého celosvětového válečného konfliktu, která je přiměla vstoupit do strany.

Mezi další ústřední témata, která zazněla v životních příbězích pamětníků, patří téma 2. světové války, ve kterém jsem našla patrné odkazy na zkušenost 50. let. Odsouzení do svých vyprávění přímo zapojili snahu vyvrátit obžaloby, kterým při procesu čelili. Příbuzní odsouzených osob chtěli své otce/manžely stylizovat do rolí, které jsou nejen ve shodě s jejich představami o nich, ale jsou i dnes ocenění hodné – hrdinové, popřípadě politování hodné – oběti. Ve vyprávění obou generací dochází ke kumulativní heroizaci osob odsouzených v procesu, při které jsou otcové a manželé vyobrazováni v pozici statečných hrdinů a antifašistických bojovníků. V některých příbězích nalezneme kombinaci dvou obrazů odsouzeného – obrazu hrdiny a obrazu oběti. Na základě podobnosti v nahlížení 2. světové války mezi generací potomků a rodičů usuzuji, že právě tyto příběhy, jsou ty, které se v rodinné paměti dlouhodobě uchovávají. Obraz hrdiny, případně oběti, umožňuje příbuzným podat obraz otce či manžela jako morálního a charakterní člověka korespondující s jeho rolí manžela a otce.

Téma, které ve vyprávění pamětníků viditelně chybělo, byl únorový puč. Přesto, že pro mnohé se stal únorový převrat mezníkem v jejich politické kariéře, nikdo z pamětníků nezasazuje přijetí funkce do přímé souvislosti s únorovými událostmi. Domnívám se, že pro generaci rodičů se opět nejednalo o nic, co by ve svých vzpomínkách chtěli problematizovat, protože únor 1948 byl pro ně tzv. „vítězným únorem“. Potomci odsouzených se, podle mého názoru, tématu úmyslně vyhnuli, aby nemuseli přiznat účast a odpovědnost svých rodičů na prosazení komunistického režimu k moci. Pro potomky je rovněž problematické popsat otcovo přijetí funkce v aparátu strany. V jejich vyprávění je

znatelná snaha přenést odpovědnost za přijetí funkce na další osobu/y, popřípadě vzbudit dojem, že otec neměl možnost výběru. V příbězích potomků se tak setkáváme se silnou tendencí opomíjet účast otců na vlastním rozhodnutí přijetí stranické funkce. Zřejmě potomci odsouzených bojují s rozporem mezi přijetím tvrzení, že komunismus je zločinecký systém a skutečností, že se jeho/její rodiče na tomto systému podíleli. Pokud se příbuzní věnují samotnému výkonu funkce, nacházíme napříč všemi vzpomínkami tvrzení typu, že si otec chtěl dělat věci po svém, že věřil ve specifickou československou cestu k socialismu a odmítal sovětskou cestu, že byl skutečný profesionál a dobrý člověk. Opomíjení účasti a odpovědnosti za poučnou politiku KSČ a vyzdvižení všech dobrých věcí, na kterých se manžel či otec po dobu svého působení ve stranické funkci podílel, či je dokonce sám inicioval, jednoznačně spoluvytváří obrazy odsouzených jako nevinných obětí. Příbuzní se ve svých vzpomínkách přirozeně snaží udržet morální obraz svého otce/manžela.

Ve vzpomínkách generace rodičů nalezneme i téma období strachu a vlnu zatýkání. Z jejich vyprávění je patrné, že zde velkou roli sehrála dobová propaganda v kombinaci s neustálým tlakem na sebekritiku. Vzpomínky na zatčení, domovní prohlídky, ale i vězení a samotný proces, jsou ve vyprávění pamětníků velmi podobné, žádným výrazným způsobem se ve svých vyprávěních nerozcházejí. Z příběhů potomků odsouzených lze usuzovat, že je pro ně těžké odpustit lidem, kteří přihlíželi popravě jejich otců a nijak se nepříčinili o zvrácení verdiktu. Z jejich vyprávění se zcela vytrácí skutečnost, že ani jejich otcové ve své funkci neprotestovali v případech, když jejich hlas měl zaznít. Příbuzní ve svých vyprávěních svalují vinu a odpovědnost na okolí, přičemž fakticky odmítají přiznat jakoukoli odpovědnost svým otcům a manželům. Znovu tak potvrzují obraz odsouzených jako nevinných obětí.

Po politickém procesu byla situace pozůstalých opět velmi podobná. Většina rodin byla vysídlena mimo Prahu, potýkala se se společenskou izolací, nezaměstnaností, finančními problémy a šikanou ze strany vládnoucí garnitury. Jediný, kdo se ve svém vyprávění podrobněji zabýval tématem revizi procesu a rehabilitacím odsouzeným, je Heda Margoliová-Kovalyová, což zrcadlí jinakost její situace. Po popravě manžela se s komunistickými ideály nadobro rozešla. Mohla si dovolit rozhořčenost i kritiku vrchních představitelů strany. Mnohé další vdovy, nadále věřící komunistky, však usilovaly především o stranickou rehabilitaci svých manželů. V okamžiku, kdy ji dosáhly, byly

spokojené a měly pocit vnitřního zadostiučinění. Příbuzní těch, kterým zůstal tzv. zbytkový trest, například v podobě závažného podezření ze zneužití pravomocí apod., se pak snažili vyjádřit svůj nesouhlas se závěrem rehabilitační komise.

Posledním dílčím tématem práce je téma viny a odpovědnosti, za poúnorovou politiku KSČ. Ve vyprávění pamětníků je evidentní snaha vyhnout se jakýmkoli konkrétním označením. Odpovědnost odsouzených je stejně abstraktní jako jejich činnost ve stranické funkci. Zároveň můžeme pozorovat i snahu přenést odpovědnost z otce na určitou skupinu, jejíž byl otec součástí. Rovina odpovědnosti se ve vyprávění příbuzných jeví jako kolektivní. Ve vzpomínkách Karla Šlinga můžeme nalézt i explicitní vyjádření pochyb o tom, že otec „nechal někoho zavřít“, ale současně sebejisté tvrzení, že se toho o otci hodně nalhalo. Řada potomků je ochotna uvažovat o vině a účasti otce pouze ve smyslu jestli „někoho zavřel“, nebo „podepsal rozsudky“. Přesto, že se porevoluční nahlížení na komunistickou minulost výrazně proměnilo a podstata odpovědnosti vychází ze samotného přijetí vedoucí stranické funkce, odmítají potomci přijmout tuto rovinu viny a zdůrazňují, že otec „nikoho zavřít nenechal“.

Rozdílná historická zkušenost dvou generací nevede k rozličné interpretaci politického procesu. Z vyprávění pamětníků je zřejmé, že se snaží v rámci utváření rodinné paměti uchovat obraz otců a manželů jako nevinně odsouzených či popravených obětí.

6. PRAMENY

BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň. Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. Paseka. Praha, 2001, 317 str.

CLEMENTIS, Vladimír, CLEMENTISOVÁ, Lída: *Listy z väzenia*. Tatran. Bratislava, 1968, 80 str.

DOUBEK, B.: KAPLAN, Karel: *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR. 2002, 439 str.

FREJKA, Tomáš. Dopis Tomáše Frejky. *Rudé právo*. 25. 11. 1952, str. 5.

FREJKOVÁ, Hana: *Divný kořeny*. Torst. Praha. 2007, 178 str.

KOŠTÁL, K.: *Svědectví plukovníka. Fakta o politických procesech pohledem bývalého náměstka ministra vnitra*. Praha. Orego, 2009, 211 str.

LÖBL, Eugen: *Svedectvo o procese s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele s Rudolfem Slánským*. Vydavateľstvo politickej literatúry. Bratislava. 1968, 198 str.

LONDON, Artur: *Doznání*. Československý spisovatel. 1990 (1. vydání 1968), 480 str.

MARGOLIOVÁ-KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. Academia. Praha. 2012, 192 str.

MARGOLIUS, Ivan: *Praha za zrcadlem. Putování 20. stoletím*. Argo. Praha. 2007, 340 str.

SAIVER, Filip: *MF Dnes Víkend*. Mami, že tátu nepopravili?!, 1. -2. 3. 2014., str. 7 – 9.

SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. Svoboda. Praha, 1991, 212 str.

STŘECHA, Jiří: *13. komnata Marty Slánské*. 2014, 26 min. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1186000189-13-komnata/214562210800012-13-komnata-marty-slanske/>.

ŠLING, Karel: *Paměť a dějiny*. Otto Šling – příběh jednoho komunisty. 2012/04, str. 116 – 121.

Karel Šling rozhovor s Janou Švehlovou, 12. 9. 2007. *Dali mi na výběr – stavebnictví nebo hornictví. Tak jsem vzal hornictví, protože výšek jsem se bál*. In <http://www.dcery.cz/?nid=525&lang=cz>.

TŘEŠTÍKOVÁ, Helena: *Hitler, Stalin a Já*. 2001, 56 min. Dostupné na: https://www.youtube.com/watch?v=7Q2h3xm1X_0.

Rozhovor s Hanou Frejkovou vedla Jana Šmídová. 2011, 13 min. Dostupné na: [http://www.ceskatelevize.cz/porady/10169663406-ctenarsky-denik/311295350020026-ctenarsky-denik-hana-frejková-divny-koreny/](http://www.ceskatelevize.cz/porady/10169663406-ctenarsky-denik/311295350020026-ctenarsky-denik-hana-frejкова-divny-koreny/).

Rozhovor s Helenou Koskovou. Vedla Andrea Jelínková. 2012. Dostupný na: <http://www.pametnaroda.cz/>

Rozhovor s Evou Vaňkovou. Vedla Andrea Jelínková. 2012. Dostupný na: <http://www.pametnaroda.cz/>

Rozhovor se Zdenkou Malovanou. Vedl Hynek Moravec. 2010. Dostupný na:
<http://www.pametnaroda.cz/>

Svědectví Marty Slánské. Děti 50. let. 2011.

ZÍDEK, Petr: *Lidové noviny*. Proces očima dětí popravených. 24. -25. 11. 2012, str. 21-23.

7. LITERATURA

BOUŠKA, T., PINEROVÁ, K., LOUČ, M. (a kol.): *Českoslovenští političtí vězni. Životní příběhy*. Česká asociace orální historie o.s. ve spolupráci s Poličtí vězni.cz. Praha. 2009, 352 str.

BROD, Petr: *Židé v poválečném Československu*. In VEBER, Václav: *Židé v novodobých dějinách*. Karolinum. Praha, 1997.

CAJTHAML, Petr: *Paměť a dějiny*. Vedení ministerstva vnitra (ministerstva národní bezpečnosti) 1948–1989. 2007/01. Dostupné online: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/0701-91-97.pdf>

CARUTHOVÁ, Cathy: *Trauma a historie*, str. 125. In KRATOCHVÍL, Alexander (ed.): *Paměť a trauma pohledem humanitních věd. Komentovaná antologie teoretických textů*. Ústav pro českou literaturu AV ČR a Akropolis. Český Těšín. 2015, 344 str.

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha. Karolinum, 2011. 374 str.

DOLEŽALOVÁ, M.: Tři sondy do osudu žen, jež měly být zapomenuty. Čím si musely projít manželky popravených v 50. letech. *Paměť a dějiny*. 03/2010. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1003/005-013.pdf>

HÁJEK, Martin: *Čtenář a stroj. Vybrané problémy sociálně vědní analýzy textů*. Praha. Slon. 2014, 278 str.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Portál. Praha. 2005, 438 str.

KABÁT, Jindřich: *Psychologie komunismu*. Práh, Praha, 2011, 472 str.

KALOUS, Jan: *Paměť a dějiny*. Osvald Závodský – aktér i oběť politických procesů. 2013/03, str. 91. Dostupné online: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1303/085-095.pdf>.

KAPLAN, Karel: *Mocní a bezmocní*. Sixty-Eight Publishers Corp. Kanada. 1989, 469 str.

KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Mladá fronta. Praha, 1993, 447 str.

KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Mladá fronta. Praha. 1992, 303 str.

KAPLAN, Karel. *Druhý proces: Milada Horáková a spol. - rehabilitační řízení 1968–1990*. Praha. Karolinum, 2008, 584 str.

KAPLAN, K., PALEČEK, P.: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Barrister & Principal Brno, 2003, 200 str.

MAYEROVÁ, Françoise - VAŠÍČEK, Zdeněk: *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. *Soudobé dějiny XI*. 4/2004.

MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha. Aro. 273 str.

VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel.: *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011. 293 str.

VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel; PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, 224 str.

ROUBÍKOVÁ – ŠVEHLOVÁ, J.: *Dcery nepřátel státu*. Columbus. Praha. 2011, 327 str.

SPALOVÁ, Barbora: Rodinné paměti v pohraničí: Familiarismus v pohledu do minulosti. *Biograf*, 2012/2013.(58), 72 odst. Dostupné na adrese <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v5801>.

SURYNEK; Alois, KOMÁRKOVÁ; Růžena, KAŠPAROVÁ; Eva.: *Základy sociologického výzkumu*. Praha. Management Press, 2001, 164 str.

SVOBODA, Michal: *Biografická metoda v antropologii. Přehledové studie 07/12*. Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu. Katedra antropologických a historických věd FF ZČU. 2007.

ŠOLC, Jiří: Operace „Velký metař“. *Historie a vojenství*, 4/1995.

ŠUBRT, Jiří: Kolektivní paměť: Na okraj jedné legendy. *Sociologický časopis*, 2011, Vol. 47, No. 2. str. 395.

WELZER, H., MOLLEROVÁ, S., TSCHUGGNALLOVÁ, K.: *"Můj děda nebyl nácek"*. *Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Argo. 2010, 207 str.

Zpráva o výsledcích revize politických procesů z období let 1949–1954. *Rudé právo*, 22. 8. 1963